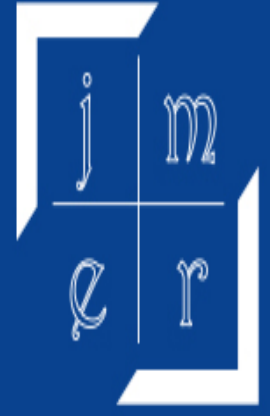

gönetim ve ekonomi araştırmaları dergisi

journal of management and economics research

Cilt/Volume: 15

Sayı/Issue: 1

Ocak/January 2017

e- ISSN 2148 – 029x

Türkiye’de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankalarının Bireysel ve Sektörel Risk Derecelendirmesi: Bir Camels Analizi Uygulaması
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Fatih BAYRAMOĞLU, Bil.Uzm. İsmail GÜRSOY

Tersine Lojistik: Sürdürülebilir Büyüme Çerçevesinde Geri Dönüşüm Firmalarının Dışsal Faydası
Yrd.Doç.Dr. Üzeyir AYDIN, Araş.Gör. Ramazan EKİNCİ, Araş.Gör. Osman TÜZÜN, Alime YILDIRIM

Toplam Kalite Yönetiminin İç ve Dış Müşterilerin Performans Değerlendirmesi Üzerine Etkisi
Prof.Dr. Halim KAZAN, Yrd.Doç.Dr. Hatice Anıl DEĞERMEN, Gülçin Gökçenur YURTMAN

Türkiye Diyanet Vakfı'nın Saw, Copras ve Topsıs Yöntemi ile Performans Değerlendirmesi
Yrd.Doç.Dr. Aşır ÖZBEK

Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye’deki Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi ve Birinci Aşama Eylem Planı’nın Değerlendirilmesi
Yrd.Doç.Dr. Başak Işıl ÇETİN

Iranian Political System: “Mullocracy?”
İsmail KURUN

Üniversite Öğrencilerinin Algıladıkları Stres Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Arş.Gör.Dr. Yasemin HANCIOĞLU

Employer Branding Descriptions of University Students: A Business to Business Firm Example
Assoc.Prof.Dr. B. Aydem ÇİFTÇİOĞLU, Sebla GÜL

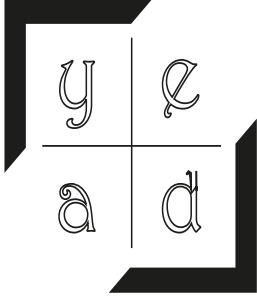
Measuring and Analysing Women’s Empowerment In Turkey
Doç.Dr. Meltem İNCE YENİLMEZ

Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler için Bir Panel Eşbütünleşme Analizi
Yrd.Doç.Dr. Kurtuluş BOZKURT, Yrd.Doç.Dr.M. Özgür YANARDAĞ

ISSN 2148 – 029x

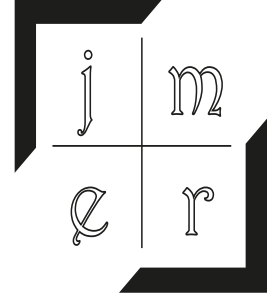
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınıdır.
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Dört ayda bir yayımlanır.

yönetim ve ekonomi araştırmaları dergisi

journal of management and economics research

Sahibi

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Rektör)
(İ.İ.B.F. Dekan Vekili)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Burak DARICI

Dergi Yöneticisi Editör

Doç. Dr. Burak DARICI

Editör Kurulu

Doç. Dr. Burak DARICI
Yrd. Doç. Dr. Zeynep YÜCEL
Yrd. Doç. Dr. Selçuk Çağrı ESENER
Yrd. Doç. Dr. Özer YILMAZ

Yayın ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan SEREL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah OKUMUŞ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YÖRÜK (Kadir Has Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemil ERTUĞRUL (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan EREN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih BİLGİLİ (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Galip ALTINAY (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerem ALKİN (Medipol Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Özcan KARAHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Sürhan CAM (Cardiff University)
Prof. Dr. Rıza ARSLAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Tekin AKGEYİK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki PARLAK (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Asst.Prof.Dr. Fazel KESHTKAR (St. John's University)
Dr. İbrahim DRAME (Henry George School of Social Science)
Andrew MAZZONE (Henry George School of Social Science)

Yayın Kurulu Sekreterleri

Arş. Gör. Tahir ŞEKER
Arş. Gör. Özge BALABAN
Arş. Gör. Şeyma ŞAHİN
Arş. Gör. Bilal ÇOŞAN

**Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (YEAD)
Editörlüğü, 10200, Bandırma/ BALIKESİR**

web: <http://dergipark.gov.tr/yead>

Telefon: (+90 266) 7380945

Dahili: 319/ 458/ 457/ 463

Fax: (+90 266) 7380946

e-posta: yead@bandirma.edu.tr

e-ISSN 2148 – 029X

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (YEAD) iktisat, işletme, kamu yönetimi, maliye, ekonometri, çalışma ekonomisi, hukuk ve siyaset bilimi alanlarında kuramsal ve uygulama alanlarına katkı sağlayabilecek, yüksek kaliteli çalışmalarını yayımlamayı amaçlamaktadır.

Dergi yayın hayatına 2003 yılında "Akademik Fener" adı ile başlamış olup, 2011 Aralık sayısından itibaren Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (e-ISSN: 2148- 029X) olarak elektronik ortamda yayımlanmaya başlamıştır. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 2013 yılından itibaren yılda üç kez (Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında) yayımlanan hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi 23 Nisan 2015 tarihinde Balıkesir Üniversitesinden ayrılarak kurulan Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına kayıtlanmıştır. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi bazı dönemlerde özel sayı çıkarabilmektedir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanmakta olup yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanmaktadır.

Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Sayılarımız elektronik olarak yayımlanır. Yayımlanan eserlerin telif hakları Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'ne aittir.

Yayımlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderebilir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Dergiye sunulan makaleler için hakemlik sürecine alınacağı garantisizdir. Makalelerin değerlendirme süreci ortalama 4 ile 8 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen makalelere uygun bulunduğu takdirde en az iki hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilmektedir. Hakemlerden bir olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde üçüncü bir hakem de gönderilmektedir.

Dergimiz çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulayan ve isimleri aşağıda verilen indeks ve veri tabanları tarafından taranmaktadır.

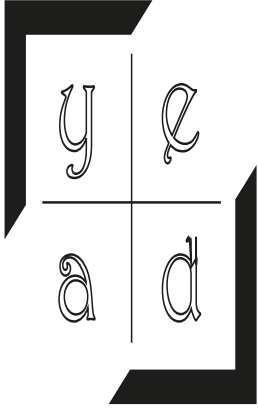
editörden...

Değerli okuyucular,

Öncelikle çok değerli yazarlarımıza çalışmalarının hakem süreçleri boyunca editörlüğümüz ile sağladıkları duyarlı iletişimleri için teşekkür ederim. Fikir ve görüşleri ile çalışmalarını zenginleştiren kıymetli hakemlerimize de desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Dergimizin Yayın ve Danışma Kuruluna üye olmayı kabul ederek bizi bu konuda daha da şevkle çalışmaya teşvik eden değerli bilim insanlarına da teşekkür ediyorum. Ve tabiki Dergi Editörlüğünde görevli tüm arkadaşlarıma özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ediyorum.

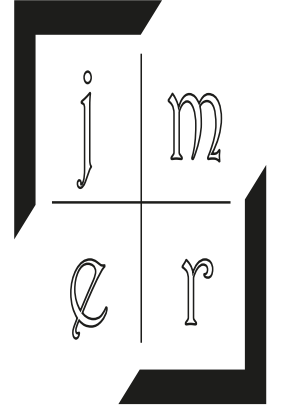
Çıkardığımız Ocak 2017 (Cilt: 15, Sayı: 1) sayımızın bilim dünyasına katkı sağlamasını diler, gelecek sayılarımızda da ilgi ve desteklerinizi dergimizden esirgemeyeceğinizi ümit eder, Saygılarımı sunarım.

Doç. Dr. Burak DARICI

yönetim ve ekonomi araştırmaları dergisi

journal of management and economics research

Cilt/Volume: 15

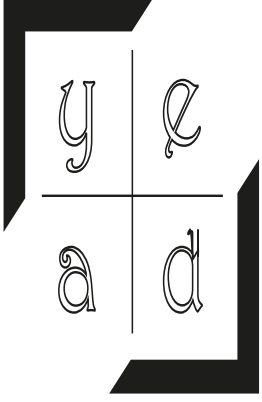
Sayı/Issue: 1

Ocak/January 2017

e-ISSN 2148 – 029X

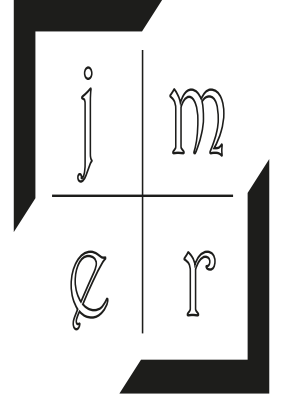
İÇİNDEKİLER / CONTENT

Türkiye’de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankalarının Bireysel ve Sektörel Risk Derecelendirmesi: Bir Camels Analizi Uygulaması <i>Individual And Sectoral Risk Ratings Of Deposit Banks In Turkey: An Application Of Camels Analysis</i> Yrd.Doç.Dr. Mehmet Fatih BAYRAMOĞLU, Bil.Uzm. İsmail GÜRSOY.....	1-19
Tersine Lojistik: Sürdürülebilir Büyüme Çerçevesinde Geri Dönüşüm Firmalarının Dışsal Faydası <i>Reverse Logistics: External Benefits Of Recycling Firms Within The Framework Sustainable Growth</i> Yrd.Doç.Dr. Üzeyir AYDIN, Araş.Gör. Ramazan EKİNCİ, Araş.Gör. Osman TÜZÜN, Alime YILDIRIM.....	20-42
Toplam Kalite Yönetiminin İç ve Dış Müşterilerin Performans Değerlendirmesi Üzerine Etkisi <i>The Effect Of Total Quality Management On Performance Evaluation Of Internal And External Customers</i> Prof.Dr. Halim KAZAN, Yrd.Doç.Dr. Hatice Anıl DEĞERMEN, Gülçin Gökçenur YURTMAN.....	43-65
Türkiye Diyanet Vakfı'nın Saw, Copras ve Topsis Yöntemi ile Performans Değerlendirmesi <i>Performance Evaluation Of Turkey Diyanet Foundation By Saw, Copras And Topsis Method</i> Yrd.Doç.Dr. Aşır ÖZBEK.....	66-84
Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye’deki Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi ve Birinci Aşama Eylem Planı’nın Değerlendirilmesi <i>Gypsies With Their Identities: Evaluation Of The Social Inclusion National Strategy Paper And First Stage Action Plan For Gypsy Citizens In Turkey</i> Yrd.Doç.Dr. Başak Işıl ÇETİN.....	85-112
Iranian Political System: “Mullocracy?” <i>İran Siyasi Sistemi: “Mollakrası?”</i> İsmail KURUN.....	113-129
Üniversite Öğrencilerinin Algıladıkları Stres Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>The Investigation Of Relationship Between Perceived Stress Level Of University Students And Styles Of Coping With Stress</i> Araş.Gör.Dr. Yasemin HANCIOĞLU.....	130-149

yönetim ve ekonomi araştırmaları dergisi

journal of management and economics research

Cilt/Volume: 15

Sayı/Issue: 1

Ocak/January 2017

e-ISSN 2148 – 029X

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Employer Branding Descriptions of University Students: A Business to Business Firm Example <i>Üniversite Öğrencilerinin İşveren Markası Algılamalarına İlişkin Bir Firma Örneği</i> Assoc.Prof.Dr. B. Aydem ÇİFTÇİOĞLU, Sebla GÜL.....	150-170
Measuring and Analysing Women's Empowerment In Turkey <i>Türkiye'de Kadın Güçlendirilmesinin Ölçülmesi Ve Analizi</i> Doç.Dr. Meltem İNCE YENİLMEZ.....	171-193
Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler için Bir Panel Eşbütünleşme Analizi <i>Energy Consumption and Economic Growth: Panel Cointegration Analysis for Developing Countries</i> Yrd.Doç.Dr. Kurtuluş BOZKURT, Yrd.Doç.Dr. M. Özgür YANARDAĞ.....	194-213

TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN MEVDUAT BANKALARININ BİREYSEL VE SEKTÖREL RİSK DERECELENDİRMESİ: BİR CAMELS ANALİZİ UYGULAMASI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih BAYRAMOĞLU*

Bil. Uzm. İsmail GÜRSOY**

ÖZ

Türk bankacılık sektörü, gerek Türkiye ekonomisi gerekse Türkiye finansal sistemi için büyük öneme sahiptir. Bu nedenle bu sektörün yerinde denetimi ve uzaktan gözetimi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, 2005-2015 yıllarını kapsayan 11 yıllık dönem için Türkiye'de faaliyet gösteren 25 adet mevduat bankasının risk-performans analizi, CAMELS derecelendirme yöntemi ile bireysel ve sektörel ölçekte yapılmıştır. Söz konusu 25 bankanın 3'ü kamu, 10'u özel (yerli) ve 12'si yabancı sermayelidir. Çalışmada, bankaların bireysel olarak değerlendirilmelerinden elde edilen bulgular; kamu sermayeli bankaların oldukça güçlü bir mali yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Bulgular, özel bankaların Sermaye Yeterliliği ve Likidite Durumu bileşenlerine göre güçlü, Yönetim Kalitesi bileşenine göre zayıf olduğunu; yabancı bankaların ise Varlık Kalitesi ve Piyasa Riskine Duyarlılık bileşenleri bakımından güçlü iken Yönetim Kalitesi ve Likidite Durumu açılarından zayıf olduklarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın Türk bankacılık sektörünün geneline ilişkin bulguları ise sektörün Varlık Kalitesi, Sermaye Yeterliliği ve Likidite Durumu bileşenleri bakımından güçlü iken, Yönetim Kalitesi ve Piyasa Riskine Duyarlılık bakımından görece zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevduat bankaları, kredi derecelendirmesi, risk analizi, CAMELS.

JEL Sınıflandırması: G21, G24, G32.

INDIVIDUAL AND SECTORAL RISK RATINGS OF DEPOSIT BANKS IN TURKEY: AN APPLICATION OF CAMELS ANALYSIS

ABSTRACT

The Turkish banking sector, whether it is for the Turkish economy or the Turkish financial system, has a great importance. For this reason, on-site and off-site inspection of the banking sector is of great importance. In this study, the risk-performance analysis of 25 deposit banks operating in Turkey in the 11-year period covering the years 2005-2015 was carried out at the individual and sectoral basis by the

* Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, fatih.bayramoglu@beun.edu.tr.

** Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.

CAMELS rating method. Three of these banks are state-owned, ten are privately-owned (domestic), and twelve are foreign banks. Findings of the individual evaluation of the banks indicate that state-owned banks have a strong financial structure. Findings reveal that privately-owned banks are healthy regarding components of the Capital Adequacy and the Liquidity and are weak regarding the Management Quality; also reveal that while foreign banks are strong regarding the Asset Quality and the Sensitivity to Market Risk components, they are weaker regarding the Management Quality and the Liquidity. Findings of the study on the Turkish banking sector as a whole show that while the sector is strong regarding the Asset Quality, the Capital Adequacy, and the Liquidity components, it is relatively weak regarding the Management Quality and the Sensitivity to Market Risk.

Keywords: Deposit banks, credit rating, risk analysis, CAMELS.

JEL Classification: G21, G24, G32.

1. GİRİŞ

Türk bankacılık sektörü, geçmişten günümüze finans sisteminde en büyük paya sahip sektör olmuştur. 2015 yılı itibarıyla toplam aktif büyüklüğü yaklaşık 2,9 trilyon TL olan finansal kuruluşlar içerisinde bankacılık sektörünün payı yaklaşık 2,36 trilyon TL ile %81,4 olmuştur ve bu aktif büyüklüğü ile bankacılık sektörü, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın üzerinde bir büyüklüğe ulaşmıştır (BDDK, 2016). Türkiye'de bankacılık sektörünün finans sistemi içerisindeki bu baskın konumu, bankacılık sektöründe oluşabilecek risklerin önce finansal sistem içerisinde yayılma etkisi göstermesi ve ardından reel sektöre sıçraması olasılığının yüksek olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir. Nitekim Kasım 2000 ve Şubat 2001 likidite ve döviz krizleri, özellikle bankaların DİBS pozisyonları nedeniyle bu krizlerden yoğun olarak etkilenmelerine neden olmuş ve gerek finansal sistem gerekse reel sektör üzerinde yıkıcı etkilere yol açmıştır. Başta bankacılık sektörü olmak üzere, finansal sistemin yeniden yapılanması oldukça maliyetli ve zaman alıcı olmuştur.

Yaşanan krizlerin ardından, Türk bankacılık sektöründe 2002 yılında başlayan yeniden yapılanma dönemi 2007 yılında tamamlanmıştır. Kriz ortamından kurtulmak amacıyla uygulanan politikalar ve hukuki iyileştirmeler özellikle 2007 yılından itibaren bankacılık sektöründe olumlu etkilerini göstermeye başlamış ve bu gelişmeler birkaç yıl gecikmeli de olsa tüm finansal sektör içerisinde hissedilmeye başlanmıştır. Yeniden yapılandırma döneminin son yılı olan 2007 yılında ABD kaynaklı ortaya çıkan, sonrasında sistemik risk etkisi ile küresel nitelik kazanan finansal kriz, yine başta bankacılık sektörü olmak üzere tüm finans kesimini ve reel sektörü etkilemiştir. Bu dönemde Türk bankacılık sektörünün, geçmişteki krizlere göre nispeten daha az etkilendiği görülmekte olup bunun nedenlerinin; önceki krizlerden alınan dersler, edinilen deneyimler ve alınan tedbirler olduğu görülmektedir (TMSF, 2011). Buna karşın, Avrupa Birliği ülkelerinde ise küresel finansal krizin etkileri

ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2007-2016 dönemi ise Türk bankacılık sektöründe yaşanan yabancı sermaye girişinin de etkisiyle sektörün daha kurumsal bir niteliğe kavuştuğu, ürünlerini çeşitlendirdiği, teknoloji altyapısını geliştirdiği ve büyüme gösterdiği bir dönem olmuştur. Aralık 2016 itibarıyla, Avrupa komisyonu, Türk bankalarını eşdeğer banka statüsüne almıştır. Bu gelişme nedeniyle, Türk bankacılık sisteminin borçlanma maliyetlerinin düşmesi ve kredi limitlerinin artması beklenmektedir.

2016 yılı itibarıyla bankacılık sektörü 52 bankadan oluşmaktadır. Bunlardan 34'ü mevduat bankası, 13'ü kalkınma ve yatırım bankası, 5'i ise katılım bankasıdır. Sektör, 210.910 çalışanı ile istihdama doğrudan katkıda bulunması bakımından önem taşımaktadır. Sektörün aktif büyüklüğü içerisinde en büyük paya mevduat bankaları sahiptir. 2015 yılı verilerine göre mevduat bankalarının, bankacılık sektörü içerisindeki payı ise 2,13 trilyon TL ile %95,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Mevduat bankalarının ise 3'ü kamu sermayeli, 10'u özel sermayeli, 21'i ise yabancı sermayelidir (TBB, 2016).

Mevduat bankalarının, bankacılık sektörü içerisinde sahip olduğu yüksek pay, özellikle bu bankaların risk derecelendirmelerinin de öneminin artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren mevduat bankalarının 2005-2015 dönemine ilişkin risk derecelendirmesi CAMELS yöntemi ile yapılmıştır. Bu amaçla, veri setine ulaşılabilen 25 mevduat bankasının ilgili dönem için bireysel CAMELS puanları hesaplanmış ve bu puanlar üzerinden sektöre ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca, elde edilen puanlar, Türk bankacılık sektörünün geneline yönelik CAMELS puanları ve 25 mevduat bankasının ağırlıklı ortalama CAMELS puanları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2. CAMELS DERECELENDİRME MODELİ VE İLGİLİ LİTERATÜR İNCELEMESİ

CAMELS, bankaları altı faktöre göre değerlendirmek için kullanılan yaygın bir derecelendirme sistemidir. Bu derecelendirme sistemi çerçevesinde bankalar; C (Capital Adequacy – Sermaye Yeterliliği), A (Asset Quality - Varlık Kalitesi), M (Management Quality – Yönetim Kalitesi), E (Earnings – Kazançlar), L (Liquidity – Likidite Durumu) ve S (Sensitivity to Market Risk – Piyasa Riskine Duyarlılık) faktörlerine göre değerlendirilmektedir. Her faktörün altında, o faktörü iyi şekilde temsil edecek mali oranlar bulunmaktadır. CAMELS alt bileşenleri bir bankanın uzaktan gözetiminde ele alınması gereken altı bileşeni ifade etmektedir. Sermaye Yeterliliği (C), bir bankanın sahip olduğu sermayenin miktarını ve kalitesini ölçmektedir. Varlık Kalitesi (A), bir bankanın kredilerine ve bu kredilerin risklerine odaklanır. Yönetim Kalitesi (M), bir bankanın operasyonel kapasitesini ve gözetim kalitesini ölçer. Kazançlar (E), bir bankanın elde ettiği kazançların sürdürülebilirliği ile ilgilenir. Likidite (L), bir bankanın varlıklarının nakde dönüşebilme gücünü ölçer. Piyasa Riskine Duyarlılık (S) ise, bir bankanın kazançlarının, piyasadaki olumsuz gelişmelere karşı duyarlılığını ölçer (Gilbert, Meyer ve Vaughan, 2002:47).

CAMELS derecelendirmesi yapılırken öncelikle tüm bankalar CAMELS bileşenlerine göre mali oranlar kullanılarak değerlendirilmekte ve bankalara her bir bileşen açısından 1 ile 5 arası bir ölçek üzerinden puan verilmektedir. Sonuç olarak tüm bileşenlerin ortalaması açısından “1-1,5 puan alan bankaya 1 notu”, “1,6-2,5 puan alan bankalara 2 notu”, “2,6-3,5 puan alan bankaya 3 notu”, “3,6-4,4 puan alan bankaya 4 notu” ve “4,6-5,0 puan alan bankaya 5” notu verilerek ilgili bankanın genel CAMELS notu bakımından derecelendirmesi yapılır (Sarker, 2005:10). Elde edilen derecelendirme notunun “1 veya 2” olması durumunda ilgili bankanın güçlü ve sağlam olduğu; “3, 4 veya 5” olması durumunda ise yetersiz olduğu yorumuna ulaşılır (Gilbert vd., 2002:48). Daha açık bir ifade ile bu ölçeğe göre (Barr, Killgo, Siems ve Zimmel, 2002: 19);

- 1 notu: Temel olarak her açıdan güçlü bir finansal kurumu ifade etmektedir.
- 2 notu: Temel olarak sağlam ancak bazı zayıflıkları olan bir finansal kurumu ifade etmektedir.
- 3 notu: Mali, operasyonel ya da uygunluk denetimleri açısından zayıflıkları olan bir finansal kurumu ifade etmektedir.
- 4 notu: Sürdürülebilirliğini riske edecek düzeyde mali zayıflıkları bulunan bir finansal kurumu ifade etmektedir.
- 5 notu: Mali zayıflığı nedeniyle yakın bir vadede başarısızlık yaşayabilme belirtileri gösteren bir finansal kurumu ifade etmektedir.

Birçok ülke, kendi bankacılık sektörünün uzaktan gözetim ve yerinde denetiminde CAMELS derecelendirme modelini uygulamaktadır. Bu ülkelerden biri olan Türkiye, bankacılık sektörünün CAMELS derecelendirmesi görevini Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'na vermiştir. Ancak bu derecelendirmenin sonuçları kamuoyuyla paylaşılmamaktadır. CAMELS derecelendirme modelinin ülkeler bazında geniş uygulama alanı bulması, konunun gerek uluslararası gerekse ulusal akademik alanda geniş yer bulmasını sağlamıştır.

Derviz ve Podpiera (2008) Çek Cumhuriyetindeki büyük bankaların, Barr vd. (2002) ve Cooper (2009) ABD ticari bankalarının, Kao ve Liu (2004) Tayvan'daki yirmi dört ticari bankanın, Roman ve Şargu (2013) Romanya'da faaliyet gösteren 15 ticari bankanın, Rostami (2015) İran bankalarının, Ferrouhi (2014) Fas'ta faaliyet gösteren finansal kuruluşların, Helhel ve Varshalomidze (2014) Gürcistan'daki altı ticari bankanın, Sarker (2005) Bangladeş İslamî bankacılık sisteminin, Dash ve Das (2009) Hindistan'da faaliyet gösteren 58 kamu ve özel sermayeli bankanın, Nicolae ve Maria-Daciana (2014) Bükreş Borsası'nda işlem gören bankaların, Altay ve Olkan (2013), KKTC'de faaliyet gösteren dokuz ticari bankanın, Rozzani ve Rahman (2013) Malezya'daki 27 geleneksel banka ile 16 İslamî bankanın karşılatırmalı derecelendirmesini CAMELS yöntemi ile gerçekleştirmiştir.

Literatürde, Türkiye bankacılık sektörünün CAMELS derecelendirme modeli ile analizi üzerine geniş bir yazın bulmak mümkündür.

Coşkun ve Kargın (2016), bankaların farklı bir ülkede gerçekleştirdikleri sınır ötesi birleşme ve satın almaların mali performansları üzerindeki etkilerini CAMELS yöntemi ile analiz etmişlerdir. Bu amaçla Türkiye’de gerçekleşen üç sınır ötesi satın almanın analizini yapmışlardır. Analiz sonuçları, satın alma sonrasında her üç bankanın da C, A, M, E ve S bileşenleri açısından mali performanslarında düşüş olduğunu ortaya koymuştur. L bileşeni açısından ise iki bankanın mali performansında artış olurken, bir bankada düşüş yaşanmıştır.

Ege, Topaloğlu ve Karakozak (2015), Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2002-2010 dönemine ait verilerini kullanarak CAMELS yöntemiyle karşılaştırmalı analizini yapmışlardır. Sonuçlar; kamu bankalarının diğer gruplara yakın olmakla birlikte Yönetim Kalitesi, Kazançlar, Sermaye Yeterliliği ve Piyasa Riskine Karşı Duyarlılık bileşenlerine göre daha iyi durumda olduğunu; yabancı sermayeli bankaların ise Aktif Kalitesi ve Likitide Durumu bileşenlerine göre diğer gruplardan daha güçlü olduğunu ortaya koymuşlardır.

Gümüş ve Nalbantoğlu (2015), Türk bankacılık sektörünün 2002-2013 dönemi için CAMELS derecelendirmesini yapmışlardır. Kamu, özel, yabancı ve katılım bankalarını kapsayan çalışmanın sonuçlarına göre; özel sermayeli bankalar yönetim kalitesi ve kazançlarda göstermiş oldukları performans ve güçlü sermaye yapıları ile en yüksek CAMELS notuna sahip bankalar olmuştur. Kamu bankaları, 2001 krizi sonrasında güçlü sermaye yapısı ve aktiflerinde sağladıkları düzelmeye ikinci sırada yer almıştır. Yabancı bankalar son dönemde takip oranlarının artmasının kazançlar ve yönetim kalitesi üzerindeki etkileri ile zayıf bir görüntü çizmiştir. Katılım bankaları ise sermayelerinin diğer banka gruplarına göre güçsüz kalması ve faizsiz enstrümanlar kullanım zorunluğundan ötürü aktif yapısındaki fon işlemlerinin fazlalığı nedeniyle zayıf bir görüntü vermiştir.

Yuksel, Dincer ve Hacıoğlu (2015), Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren yirmi bankanın 2004-2014 dönemi için CAMELS modeli ile kredi derecelendirmesini yapmışlardır. Kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarını kapsayan çalışmanın sonuçları; CAMELS modelinin Türk bankacılık sektörünün kredi derecelendirmesini tam olarak açıklayamadığını, YP ve TL Likiditesi, Varlık Kalitesi, Yönetim Kalitesi ve Piyasa Riskine Duyarlılık bileşenlerinin bankaların kredi derecelerini etkilediğini, buna karşın Sermaye Yeterliliği ve Kazançlar bileşenlerinin ise kredi derecelerini açıklayamadığını ortaya koymuştur.

Aytekin ve Sakarya (2013), Borsa İstanbul’da işlem gören mevduat bankalarının 2001 yerel finansal krizi ve 2008 küresel finansal krizinden etkilenme derecelerini CAMELS yöntemi ile analiz etmişlerdir. Araştırmada kriz yaşanan iki dönem temel dönemler olarak ele alınmış ve bu dönemlerin öncesi ve sonrası bakımından bankaların durumu incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, ilgili temel dönemlerde bankaların CAMELS performanslarının dalgalanma gösterdiği tespit edilmiştir. Krizlerden

önceki ve sonraki dönemlerde ise mevduat bankalarının CAMELS puanları ve bileşenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Kandemir ve Arıcı (2013), mevduat bankalarında CAMELS performans değerlendirme modeli üzerine karşılaştırmalı bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma kapsamında 3 kamu, 11 özel sermayeli ve 11 yabancı sermayeli olmak üzere 25 bankanın 2001 ve 2010 yılları arasındaki mali verilerini dikkate alarak sahipliklerine göre gruplandıkları bankaların performanslarını ölçmüşlerdir. CAMELS Bileşik puanı üzerinden gruplandırılan bankaların performanslarını değerlendirmekten öte CAMELS bileşenlerini tek tek incelemenin daha doğru olacağını belirtmişlerdir. Bazı bileşenlerde sonuçların gruplar için yakın olduğunu ortaya koymuşlardır. Varlık Kalitesi, Yönetim Kalitesi hususlarında yabancı sermayeli bankaların; Karlılık ve Kur Riskine Duyarlılık hususunda kamu bankalarının; Faiz Riskine Duyarlılık hususunda ise özel sermayeli bankaların daha güçlü durumda olduğunu belirtmişlerdir.

Abdullayev (2013), Türkiye'deki mevduat bankalarının 2005-2008 dönemi için CAMELS analizini hesapladığı etkinlik endeksi ile yapmıştır. Sonuçlar, ilgili dönemde dört yıllık CAMELS etkinlik endeksi değerine göre kamu sermayeli ve özel sermayeli mevduat bankalarının pozitif, yabancı sermayeli mevduat bankalarının ise negatif değere sahip olduğu yönünde çıkmıştır.

Sakarya (2010), pay senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören yerli ve yabancı sermayeli bankaların CAMELS yöntemi ile analizini yapmıştır. 2005-2007 dönemini kapsayan çalışmaya altısı yerli, yedisi yabancı olmak üzere toplamda 13 banka dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonuçları; C, E, L ve S bileşenleri açısından yerli bankaların daha güçlü olduğunu, A bileşeni açısından yabancı sermayeli bankaların nispeten güçlü olduğunu, M bileşeni açısından ise yerli ve yabancı sermayeli bankaların birbirlerine benzer olduklarını ortaya koymuştur.

Çinko ve Avcı (2008), yaptıkları CAMELS çalışması ile Türk ticari bankacılık sektöründe bir bankanın TMSF'ye devredilme ihtimalini, diskriminant analizi, lojistik regresyon ve yapay sinir ağları modellerini kullanarak tahmin etmeye çalışmışlardır. Bunun için 44 bankanın 1996-2000 dönemine ilişkin mali oranlarıyla CAMELS derecelerini hesaplamışlardır. Çalışmanın sonucunda CAMELS bileşenlerin tam olarak Türk bankacılık sistemine uymadığı durumlar olabileceği yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Tükenmez, Demireli ve Akkaya (2009), Türk bankacılık sistemindeki kamu sermayeli üç ticari bankanın CAMELS analizini 2003-2007 dönemi için yapmıştır. Çalışmanın sonuçları, ilgili dönemde kamu sermayeli bankalarda özellikle Likidite Durumu bileşeninin etkisiyle %60 oranında performans artışı olduğunu, hiçbir bankanın tüm bileşenler açısından iyileşme gösteremediğini ve performans düşüşünün başta Piyasa Riskine Duyarlılık olmak üzere Aktif Kalitesi ve Yönetim Kalitesi bileşenlerinden kaynaklandığını ortaya koymuşlardır.

3. UYGULAMA

3.1. Amaç

Türk bankacılık sektörü, 2015 yılı verilerine göre Türkiye finans sistemi içerisinde 2,36 trilyon TL'lik büyüklük ile %80'in üzerinde bir paya sahiptir. Sektör, banka genel merkezleri ve 12 bine yakın şubesiyle Türkiye'deki istihdama 211 bin çalışan ile doğrudan katkıda bulunmaktadır (TBB, 2017). Dolayısıyla 2016 yılı itibarıyla 52 bankayı bünyesinde barındıran Türk bankacılık sektörü, gerek fon sağlama fonksiyonu gerekse istihdam fonksiyonu ile Türkiye ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır. Ancak sektörün bu denli büyük olması, sektörde yaşanagelen olumsuzluklardan ekonominin önemli ölçüde etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu olumsuzlukları daha önce yaşamış olan Türkiye ekonomisi, sektörün etkin bir risk yönetimi anlayışına, böylece sağlam ve güvenilir bir yapıya kavuşturulmasına yönelik sürekli olarak düzenlemeler yapmaktadır.

Bu düzenlemelerin sonucusu sermaye yeterliliği üzerinde olmuş ve bankaların faaliyetleri sırasında yasal olarak bulundurmaları yükümlü oldukları sermaye yeterlilik oranlarında yükseliş yaşanmıştır. Ayrıca 2017 yılından itibaren geçerli olmak üzere, Basel III uyumu çerçevesinde, sektördeki kredilerin sınıflandırılması ve bu krediler için ayrılacak karşılıklara ilişkin müşteri bazında risk ölçümü ve karşılık ayırma uygulaması getirilmiştir (KPMG, 2017). Bu düzenlemeler, sektörde risk yönetimi konusunda halen atılması gerekli adımlar olduğunu ve sektörün sürekli olarak gözetim ve denetim altında olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bankacılık sektörünün Türkiye ekonomisi için bu denli büyük bir önem taşıması ve riskli olan yapısı, sektöre yönelik uzaktan gözetim ve yerinde denetim uygulamalarının gerek uzmanlar gerekse akademisyenler tarafından yakından takip edilmesini de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için çok önemli bir konumda olan ve finansal sistemin en büyük bölümünü oluşturan bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu, özel (yerli) ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının, 2005-2015 yıllarını kapsayan 11 yıllık dönemde göstermiş oldukları mali performansın durum analizini yapmaktır. Böylece mevduat bankalarının mali açıdan güçlü ve zayıf yönlerini ilgili dönem için tespit ederek bir uzaktan gözetim gerçekleştirilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için bankaların dışarıdan gözetiminde ve yerinde denetiminde sıkça başvurulan CAMELS derecelendirme modeli kullanılmıştır.

3.2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Türkiye bankacılık sisteminde faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2005-2015 dönemine ait bilanço ve gelir tablolarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Veri seti, Türkiye Bankalar Birliği (TBB)'nin düzenli olarak yayımladığı "Seçilmiş Rasyolar" istatistiklerinden elde edilmiştir. Ulaşılan veri seti TBB'nin yayınlamış olduğu en güncel veri

setidir. Uygulama dönemi olan 2005-2015 yılları arasında aktif olmadıkları tespit edilen mevduat bankaları, veri setleri tam olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Dolayısıyla çalışma, toplamda 25 adet mevduat bankası ile yapılmıştır. Bu bankalardan 3’ü kamu sermayeli, 10’u özel (yerli) sermayeli ve 12’si yabancı sermayeli bankadır.

İlgili bankaların 2005-2015 dönemine ait bilanço ve gelir tabloları kullanılarak elde edilen 22 mali oranla CAMELS analizi çalışması yapılmıştır. Çalışma her yıl için gerçekleştirilmemiş, tüm yıllar için bireysel olarak elde edilen CAMELS değerleri tek bir endeks haline getirilerek dönemsel bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2015 yılı itibarıyla sektörde faaliyet gösteren 47 banka için “Türk Bankacılık Sektörü” adı ile TBB’nin yayınlamış olduğu veri setinden, Tablo 1’de gösterilen mali oranlar kullanılarak tüm sektör için gösterge niteliğinde ve karşılaştırma için kullanılacak CAMELS ortalamaları hesaplanmıştır.

Tablo 1, CAMELS bileşenleri bazında seçilmiş mali oranları ve bunların gerek alt grup gerekse grup (bileşen) bazında ağırlıklarını göstermektedir.

Tablo 1. CAMELS Bileşenleri İçin Belirlenen Mali Oranlar ve Grup Ağırlıkları

CAMELS Uygulaması İçin Seçilmiş Mali Oranlar	İlişki Yönü	Alt Grup Ağırlıkları	Grup Ağırlıkları
C (Capital Adequacy – Sermaye Yeterliliği)			1/6
Sermaye Yeterlilik Rasyosu	Pozitif	1/3	
Döviz Pozisyonu / Özkaynaklar	Negatif	1/3	
Özkaynak / Toplam Aktifler	Pozitif	1/3	
A (Asset Quality – Varlık Kalitesi)			1/6
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	Negatif	1/3	
Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler	Negatif	1/3	
Duran Aktifler / Toplam Aktifler	Pozitif	1/3	
M (Management Adequacy – Yönetim Kalitesi)			1/6
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	Negatif	1/3	
Şube Başına Net Kar	Pozitif	1/3	
Faaliyet Gideri / Toplam Aktifler	Negatif	1/3	
E (Earnings - Kazançlar)			1/6
Net Dönem Karı / Ortalama Toplam Aktifler	Pozitif	1/5	
Net Dönem Karı / Ortalama Özkaynaklar	Pozitif	1/5	
Net Dönem Karı / Ödenmiş Sermaye	Pozitif	1/5	
Vergi Öncesi Kar / Ortalama Toplam Aktifler	Pozitif	1/5	
Toplam Gelirler / Toplam Giderler	Pozitif	1/5	
L (Liquidity – Likidite Durumu)			1/6
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	Pozitif	1/3	
YP Likit Aktifler / YP Pasifler	Pozitif	1/3	
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Pozitif	1/3	
S (Sensitivity to Market Risk – Piyasa Riskine Duyarlılık)			1/6
Menkul Kıymet Cüzdanı / Toplam Aktifler	Pozitif	1/5	

Faiz Gelirleri / Toplam Gelirler	Negatif	1/5
YP Aktifler / YP Pasifler	Pozitif	1/5
Net Faiz Geliri / Toplam Aktifler	Pozitif	1/5
Döviz Pozisyonu / Özkaynak	Negatif	1/5

Tablo 1’den de görüleceği üzere, modelin ağırlıklandırması, literatürdeki birçok çalışmanın aksine eşit ağırlıklı olarak yapılmıştır. Bunun nedeni; her CAMELS bileşenine eşit ağırlık verilerek banka bazında yapılacak değerlendirmelerin mümkün olduğunca sübjektiflikten uzak olmasının amaçlanmasıdır. Ayrıca 2000 yılından bu yana Türk bankacılık sektörünün maruz kaldığı riskler CAMELS bileşenleri açısından değerlendirildiğinde; bu risklerin bazılarının sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve likidite ile ilgili olduğu, bazılarının yönetim kalitesi ile ilgili olduğu, bazılarının ise sistematik ve sistemik riskler ile ilgili olduğu görülmektedir. Türk bankacılık sektörünün etkilendiği risk kaynaklarının çeşitlilik göstermesi dolayısıyla ağırlıklandırmanın eşit yapılması yazarlarca daha uygun görülmüştür. Nitekim literatürde yer alan çalışmalarda ağırlıklandırmalar tavsiye niteliğinde olup derecelendirmeyi yapanın amacına göre uyarlanabilir oldukları görülmektedir. Bu yaklaşımla, gerek grup bazında, gerekse her bir alt grup bazında yer alan mali rasyolar, toplamaları %100 olacak şekilde eşit ağırlıklandırılmıştır.

Mali analiz çalışmalarında, uç değerlerin referans değer tespitinde sapmalara sebep olmaması için tüm bankalara ait oranların 2005-2015 dönemine ait 11 yıllık değerlerinin aritmetik ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır. Ortalamanın 1 standart sapma üstü ve altında kalan değerler uç değer olarak kabul edilmiş ve referans değerlerin tespitinde yeni ortalamaya katılmamıştır.

$$\text{Üst Limit} = \mu + \sigma \quad (1)$$

$$\text{Alt Limit} = \mu - \sigma \quad (2)$$

Referans değerler ise uç değerlerin çıkarılmasıyla elde edilen yeni veri setinin ortalamasına göre tespit edilmiş ve yeni veri setindeki standart sapma kullanılarak Tablo 2’de gösterildiği gibi modellenmiştir. Hesaplama bu çalışmanın 2. bölümünde belirtildiği üzere CAMELS uygulamalarında sıklıkla kullanılan 1-5 arası puanlama sistemi uygulanmıştır. Negatif yönlü olan oranlarda ise puanlama ters olarak yapılmıştır.

Tablo 2. Referans Değerler

1	$\mu - 2\sigma$
2	$\mu - \sigma$
3	M
4	$\mu + \sigma$
5	$\mu + 2\sigma$

Uygulamadan elde edilen çıktıların daha kolay karşılaştırılması için sonuçlar hesaplanan bir CAMELS bileşik endeksi üzerinden sunulmuştur. Bu endeksin taban değeri 20, tavan değeri 100'dür. CAMELS bileşik endeks değeri, tavan değere en yakın olan banka, derecelendirme puanı en yüksek olan bankayı, diğer bir ifadeyle daha başarılı olan bankayı ifade etmektedir.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada elde edilen bulgular öncelikle banka türü ve sektör bazında, ardından banka bazında değerlendirilmiştir. Hesaplanan CAMELS bileşik endeks değerine göre elde edilen çıktılarla, üç parametreye göre karşılaştırma yapılması planlanmıştır. Bunlardan birincisi; CAMELS bileşik endeks değeridir. Buna göre, çalışma kapsamında en yüksek CAMELS bileşik endeks değerine sahip olan mevduat bankasının (veya banka türünün) en düşük riske sahip olduğu kabul edilmiştir. İkincisi 2015 yılsonu itibarıyla Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren 47 adet bankanın CAMELS bileşik endeks değeridir. Burada ise Türk bankacılık sisteminin CAMELS bileşik endeks değerinin üzerinde olan banka (veya banka türü) nispeten düşük riske sahip kabul edilmiştir. Üçüncü karşılaştırma ise çalışma kapsamına alınan 25 bankanın CAMELS bileşik endeks değeridir. Burada da ortalamanın üzerinde olan bankanın (veya banka türünün), ortalamanın altında olan bankalara nispeten daha düşük risk taşıdıkları kabul edilmiştir. Ayrıca elde edilen bulgular çerçevesinde çalışma kapsamına alınan tüm bankaların (ve banka türlerinin) C-A-M-E-L-S bileşenlerinin endeks değerlerine göre de değerlendirmesi yapılmıştır.

4.1. Bulguların Bankanın Sermaye Türü ve Sektör Ortalamaları Bazında Analizi

Çalışmaya ait sektör bazında bulgular, Tablo 3'te gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, çalışma kapsamına alınan 25 mevduat bankasının CAMELS bileşik endeks değeri (57,1), sektörde faaliyet gösteren 47 bankanın endeks değerine (59,7) göre daha düşüktür. Bankaların sermaye türüne göre CAMELS endeks değerleri, Tablo 3'e göre değerlendirildiğinde, en güçlü CAMELS endeks değerine sahip bankaların kamu sermayeli mevduat bankaları (kamu bankaları) olduğu görülmektedir. Kamu bankaları, hem 25 bankanın, hem de 47 bankanın ortalamasına göre daha yüksek CAMELS bileşik endeks değerine sahiptir. Dolayısıyla 2005-2015 döneminde, kamu bankalarının, mevduat bankaları içerisindeki en düşük riske sahip bankalar olduklarına yönelik bulgular elde edilmiştir.

Özel (yerli) sermayeli mevduat bankaları (özel bankalar), CAMELS bileşik endeksine göre (57,4) ikinci sırada yer almaktadır. Endeks değerlerine göre özel bankalar, çalışma kapsamına alınan bankaların (57,1) ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının (yabancı bankalar) ortalamalarının üzerinde bir endeks değerine sahiptir. Yabancı bankalar ise üçüncü sırada ve tüm ortalamaların altında bir endeks değerine (54,7) sahiptir.

Tablo 3. Bankaların CAMELS Bileşik Endeksi Bakımından Performansı

Sıra	CAMELS Bileşik Endeksi Değerleri	
1	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	65,3
<i>Türk Bankacılık Sistemi Ortalaması (47 Banka)</i>		<i>59,7</i>
2	Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankaları	57,4
<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>57,1</i>
3	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	54,7

Tablo 4’te kamu, özel ve yabancı banka gruplarının, altı adet CAMELS bileşenine göre performanslarına yer verilmiştir. Buna göre Sermaye Yeterliliği (C) ve Likidite Durumu (L) bileşeni açısından özel bankalar; diğer bileşenler bakımından ise kamu bankaları birinci sırada yer almaktadır. Dolayısıyla dört bileşen açısından kamu bankalarının, iki bileşen açısından ise özel bankaların en başarılı bankalar oldukları görülmektedir. Kamu bankalarının ikinci sırada olduğu durumlarda dahi en az bir sektör ortalamasının üzerinde olması, güçlü bir performansa sahip olduğu yönünde görünüm vermektedir. Burada özel bankaların, Varlıkların Kalitesi (A) bileşeni açısından tüm ortalamaların altında kalarak üçüncü sırada yer alması da dikkat çekicidir.

Yabancı bankalar ise Varlıkların Kalitesi (A) bileşeni açısından ikinci sırada, Likidite Durumu (L) bileşeni açısından üçüncü sırada olduğu halde Türk bankacılık sistemi ortalamasının üzerinde olması dışında tüm banka türlerinin ve sektör ortalamalarının gerisinde kalmıştır.

Tablo 4. Bankaların Altı CAMELS Bileşeni Endeksi Bakımından Performansı

C – Sermaye Yeterliliği			A – Varlıkların Kalitesi			M – Yönetim Kalitesi		
Sıra	Banka Türü	Değer	Sıra	Banka Türü	Değer	Sıra	Banka Türü	Değer
1	Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankaları	59,2	1	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	67,5	1	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	78,2
2	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	56,6	<i>Türk Bankacılık Sistemi Ortalaması (47 Banka)</i>		<i>63,0</i>	<i>Türk Bankacılık Sistemi Ortalaması (47 Banka)</i>		<i>72,1</i>
<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>53,8</i>	2	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	62,5	<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>62,1</i>
<i>Türk Bankacılık Sistemi Ortalaması (47 Banka)</i>		<i>50,9</i>	<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>60,6</i>	2	Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankaları	60,5

3	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	48,5	3	Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankaları	56,3	3	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	59,3
E – Kazançlar			L – Likidite Durumu			S – Piyasa Riskine Duyarlılık		
Sıra	Banka Türü	Puan	Sıra	Banka Türü	Puan	Sıra	Banka Türü	Puan
1	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	71,0	1	Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankaları	58,7	1	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	66,1
<i>Türk Bankacılık Sistemi Ortalaması (47 Banka)</i>		<i>60,4</i>	<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>53,7</i>	<i>Türk Bankacılık Sistemi Ortalaması (47 Banka)</i>		<i>63,3</i>
<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>52,3</i>	2	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	52,3	<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>60,0</i>
2	Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankaları	50,1	3	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	49,8	2	Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankaları	59,6
3	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	49,4	<i>Türk Bankacılık Sistemi Ortalaması (47 Banka)</i>		<i>48,5</i>	3	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	58,8

Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; CAMELS ve bileşenleri açısından kamu bankalarının en güçlü mali yapıya sahip oldukları, bunu sırasıyla özel ve yabancı bankaların takip ettiği, ancak özel ve yabancı bankalar arasında da önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Bulguların Banka Bazında Analizi

Çalışma kapsamında ele alınan 25 mevduat bankasının CAMELS bileşik endeks değerleri Tablo 5’de sıralanmıştır. Elde edilen sonuçlar, 2005-2015 CAMELS bileşik endeks değerine göre 11 adet bankanın Türk bankacılık sektörü ortalamasının üzerinde değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Bu 11 bankadan 3 adedinin kamu, 3 adedinin özel, 4 adedinin yabancı ve 1 adedinin TMSF bünyesinde olduğu görülmektedir. Sıralama, çalışma kapsamına alınan 25 bankanın CAMELS bileşik endeks değeri ortalamalarına göre yapıldığında ise ortalamanın üzerinde olan banka sayısının değişmediği görülmektedir.

Tablo 3’te yer alan bulgular CAMELS bileşenleri bakımından ele alındığında, tüm alt bileşenler açısından Türk bankacılık sektör ortalamasının üzerinde olan 4 mevduat bankası bulunmaktadır. Bu bankalardan 2’si yabancı, 1’i kamu, 1’i ise özel banka statüsündedir. Ayrıca, Türk bankacılık sektörünün CAMELS ortalamasının üzerinde olan tüm bankaların, aynı zamanda Sermaye Yeterliliği (C) bileşeni açısından da ortalamanın üzerinde oldukları görülmektedir. Yine Türk bankacılık sektöründe, CAMELS ortalamasının üzerinde olan 11 bankadan 10’unun Likidite Durumu (L) açısından da ortalamanın üzerinde olduklarını görülmektedir.

Tablo 5. Bankaların Bireysel CAMELS ve Alt Bileşen Endeksleri

Sıra	Banka	Banka Türü	CAMELS Bileşik Puanı	BİLEŞENLER					
				C	A	M	E	L	S
1	Deutsche Bank A.Ş.	Yabancı	72,6	83,0	63,6	74,5	70,2	73,9	70,5
2	Birleşik Fon Bankası A.Ş.	TMSF	70,4	98,8	27,9	64,2	68,4	92,7	70,2
3	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	Kamu	69,0	59,4	64,8	78,2	78,9	64,2	68,4
4	Akbank T.A.Ş.	Özel	68,6	53,9	77,6	85,5	70,5	60,0	64,0
5	Arap Türk Bankası A.Ş.	Yabancı	66,2	72,1	55,2	83,0	54,9	71,5	60,7
6	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Kamu	64,0	57,6	72,1	79,4	57,8	55,8	61,5
7	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Yabancı	63,3	53,3	64,2	78,2	72,0	48,5	63,6
8	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Kamu	62,8	52,7	65,5	77,0	76,4	37,0	68,4
9	Türkiye İş Bankası A.Ş.	Özel	62,4	57,0	50,9	77,6	63,3	61,2	64,4
10	Adabank A.Ş.	Özel	61,8	98,8	35,2	39,4	38,9	97,6	61,1
11	Citibank A.Ş.	Yabancı	60,5	51,5	63,6	55,8	62,5	69,1	60,7
Türk Bankacılık Sistemi (47 Banka)			59,7	50,9	63,0	72,1	60,4	48,5	63,3
25 Mevduat Bankasının Ortalaması			57,1	53,8	60,6	62,1	52,3	53,7	60,0
12	Anadolubank A.Ş.	Özel	56,6	43,6	70,9	63,6	59,3	43,0	58,9
13	Turkish Bank A.Ş.	Özel	55,3	75,2	46,7	59,4	26,2	77,6	46,5
14	Finans Bank A.Ş.	Yabancı	55,0	38,2	67,9	60,6	61,1	40,0	62,2
15	Denizbank A.Ş.	Yabancı	52,0	35,8	58,8	57,0	60,4	44,8	55,3
16	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Özel	52,0	36,4	73,3	57,6	46,2	44,2	54,2
17	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Özel	50,0	47,9	48,5	59,4	53,5	30,9	59,6
18	HSBC Bank A.Ş.	Yabancı	49,4	40,0	63,0	40,0	44,4	49,7	59,3
19	ING Bank A.Ş.	Yabancı	49,0	36,4	77,0	54,5	36,7	37,0	52,4
20	Şekerbank T.A.Ş.	Özel	49,0	41,2	50,9	44,2	46,2	40,0	71,3
21	Turkland Bank A.Ş.	Yabancı	48,5	49,1	68,5	46,7	24,0	45,5	57,5
22	Fibabanka A.Ş.	Özel	48,2	39,4	81,2	54,5	29,1	39,4	45,8
23	Alternatifbank A.Ş.	Yabancı	47,3	30,3	62,4	53,9	48,4	33,3	55,6
24	ICBC Turkey Bank A.Ş.	Yabancı	47,1	45,5	62,4	54,5	30,5	40,6	49,1
25	Burgan Bank A.Ş.	Yabancı	45,6	47,3	43,0	52,7	27,6	44,2	58,9
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Üzerindeki Mevduat Bankası Sayısı			11	12	14	8	10	12	8
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından 25 Mevduat Bankasının Ortalaması Üzerindeki Mevduat Bankası Sayısı			11	12	16	9	12	12	9

Sonuçlar, Türk bankacılık sektörünün CAMELS ortalamasının üzerinde olan 11 bankadan 8 tanesinin Yönetim Kalitesi (M) ve Kazançlar (E) bileşenleri açısından, 7 tanesinin ise Varlık Kalitesi (A) ve Piyasa Riskine Karşı Duyarlılık (S) bileşenleri açısından ortalamanın üzerinde olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte; Türk bankacılık sektörünün CAMELS ortalamasının altında endeks değerine sahip olduğu halde, 1 bankanın C, 6 bankanın A, 2 bankanın E ve L açısından, 1 bankanın ise S bileşeni açısından ortalamanın üzerinde oldukları belirlenmiştir. Buna karşın, genel ortalamanın altında olan tüm bankaların M bileşeni açısından da ortalamanın altında oldukları görülmektedir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, toplamda 14 bankanın A, 12 bankanın C ve L, 10 bankanın E, 8 bankanın ise M ve S bileşenleri açısından ortalamanın üzerinde oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının özellikle Varlık Kalitesi, Sermaye Yeterliliği ve Likidite Durumu açılarından güçlü olduğu, en zayıf yönlerinin ise Yönetim Kalitesi ve Piyasa Riskine Duyarlılık olduğu görülmektedir.

Çalışmanın sonuçları, bankalar bazında, banka türleri açısından da değerlendirilebilir. Tablo 6’da kamu bankalarına ait sonuçlar yer almaktadır. Buna göre, kamu bankalarının tamamının Türk bankacılık sektörünün CAMELS bileşik endeksi ortalamasının üzerinde olduğu ve bir bankanın ise tüm bileşenleri açısından bu ortalamanın üzerinde olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bankanın, üç bankanın ağırlıklı ortalama CAMELS bileşik endeks değerinin de üzerinde olan tek banka olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kamu bankalarının tümünün Türk bankacılık sisteminin üzerinde CAMELS bileşik endeks değerine sahip olmaları, tamamının güçlü yapıda olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 6. Kamu Sermayeli Mevduat Bankalarının CAMELS ve Alt Bileşen Endeksleri

Sıra	Banka	CAMELS Bileşik Puanı	BİLEŞENLER					
			C	A	M	E	L	S
1	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	69,0	59,4	64,8	78,2	78,9	64,2	68,4
3 Kamu Sermayeli Mevduat Bankasının Ortalaması		65,3	56,6	67,5	78,2	71,0	52,3	66,1
2	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	64,0	57,6	72,1	79,4	57,8	55,8	61,5
3	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	62,8	52,7	65,5	77,0	76,4	37,0	68,4
Türk Bankacılık Sistemi (47 banka)		59,7	50,9	63,0	72,1	60,4	48,5	63,3
25 Mevduat Bankasının Ortalaması		57,1	53,8	60,6	62,1	52,3	53,7	60,0
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Üzerindeki Banka Sayısı		3	3	3	3	2	2	2
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından 3 Kamu Bankasının Ortalaması Üzerindeki Banka Sayısı		1	2	1	2	2	2	2

Tablo 7’de özel bankalara ait sonuçlar yer almaktadır. Buna göre, özel bankalardan 4 tanesinin Türk bankacılık sektörünün CAMELS bileşik endeks değerinin üzerinde olduğu, ancak bu dört bankadan sadece birinin tüm bileşenler açısından ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Sonuçlar,

özel bankaların en güçlü yanlarının Sermaye Yeterliliği (C) ve Likidite Durumu (L) olduğuna, en zayıf yanının ise Yönetim Kalitesi (M) olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 7. Özel (Yerli) Sermayeli Mevduat Bankalarının CAMELS ve Alt Bileşen Endeksleri

Sıra	Banka	CAMELS Bileşik Puanı	BİLEŞENLER					
			C	A	M	E	L	S
1	Birleşik Fon Bankası A.Ş.	70,4	98,8	27,9	64,2	68,4	92,7	70,2
2	Akbank T.A.Ş.	68,6	53,9	77,6	85,5	70,5	60,0	64,0
3	Türkiye İş Bankası A.Ş.	62,4	57,0	50,9	77,6	63,3	61,2	64,4
4	Adabank A.Ş.	61,8	98,8	35,2	39,4	38,9	97,6	61,1
Türk Bankacılık Sistemi		59,7	50,9	63,0	72,1	60,4	48,5	63,3
10 Özel Sermayeli Mevduat Bankasının Ortalaması		57,4	59,2	56,3	60,5	50,1	58,7	59,6
25 Mevduat Bankasının Ortalaması		57,1	53,8	60,6	62,1	52,3	53,7	60,0
5	Anadolubank A.Ş.	56,6	43,6	70,9	63,6	59,3	43,0	58,9
6	Turkish Bank A.Ş.	55,3	75,2	46,7	59,4	26,2	77,6	46,5
7	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	52,0	36,4	73,3	57,6	46,2	44,2	54,2
8	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	50,0	47,9	48,5	59,4	53,5	30,9	59,6
9	Şekerbank T.A.Ş.	49,0	41,2	50,9	44,2	46,2	40,0	71,3
10	Fibabanka A.Ş.	48,2	39,4	81,2	54,5	29,1	39,4	45,8
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Üzerindeki Banka Sayısı		4	5	4	2	3	5	4
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından 10 Özel Bankanın Ortalaması Üzerindeki Banka Sayısı		4	3	4	4	5	5	6

Tablo 8’de yabancı bankalara ait sonuçlar yer almaktadır. Buna göre, yabancı bankalardan dört tanesinin Türk bankacılık sektörünün CAMELS bileşik endeks değerinin üzerinde olduğu ve bu dört bankanın Sermaye Yeterliliği (C) bileşeni açısından da ortalamanın üzerinde performans sergilediği görülmektedir. Yabancı bankaların CAMELS bileşik endeks değeri ortalamasına göre değerlendirmesi yapıldığında ise ortalamanın üzerinde olan banka sayısının 5’e çıktığı görülmektedir. Ortalamayı geçen beşinci bankanın aynı zamanda Varlık Kalitesi (A) ve Kazançlar (E) bileşenleri açısından ortalamanın üzerinde değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının CAMELS ve Alt Bileşen Endeksleri

Sıra	Banka	CAMELS Bileşik Puanı	BİLEŞENLER					
			C	A	M	E	L	S
1	Deutsche Bank A.Ş.	72,6	83,0	63,6	74,5	70,2	73,9	70,5
2	Arap Türk Bankası A.Ş.	66,2	72,1	55,2	83,0	54,9	71,5	60,7
3	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	63,3	53,3	64,2	78,2	72,0	48,5	63,6
4	Citibank A.Ş.	60,5	51,5	63,6	55,8	62,5	69,1	60,7
Türk Bankacılık Sistemi		59,7	50,9	63,0	72,1	60,4	48,5	63,3
<i>25 Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>57,1</i>	<i>53,8</i>	<i>60,6</i>	<i>62,1</i>	<i>52,3</i>	<i>53,7</i>	<i>60,0</i>
5	Finans Bank A.Ş.	55,0	38,2	67,9	60,6	61,1	40,0	62,2
<i>12 Yabancı Sermayeli Mevduat Bankasının Ortalaması</i>		<i>54,7</i>	<i>48,5</i>	<i>62,5</i>	<i>59,3</i>	<i>49,4</i>	<i>49,8</i>	<i>58,8</i>
6	Denizbank A.Ş.	52,0	35,8	58,8	57,0	60,4	44,8	55,3
7	HSBC Bank A.Ş.	49,4	40,0	63,0	40,0	44,4	49,7	59,3
8	ING Bank A.Ş.	49,0	36,4	77,0	54,5	36,7	37,0	52,4
9	Turkland Bank A.Ş.	48,5	49,1	68,5	46,7	24,0	45,5	57,5
10	Alternatifbank A.Ş.	47,3	30,3	62,4	53,9	48,4	33,3	55,6
11	ICBC Turkey Bank A.Ş.	47,1	45,5	62,4	54,5	30,5	40,6	49,1
12	Burgan Bank A.Ş.	45,6	47,3	43,0	52,7	27,6	44,2	58,9
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Üzerindeki Banka Sayısı		4	4	6	3	5	4	2
CAMELS Endeksi ve Alt Bileşenleri Açısından 12 Yabancı Bankanın Ortalaması Üzerindeki Banka Sayısı		5	5	6	4	6	3	7

Sonuçlar, yabancı bankaların mevduat bankaları içerisinde diğer banka türlerine nispeten daha zayıf olduğunu göstermekle birlikte; yabancı bankalarının en güçlü yanlarının Varlık Kalitesi (A) ve Piyasa Riskine Duyarlılık (S) olduğunu, en zayıf yanlarının ise Yönetim Kalitesi (M) ve Likidite Durumu (L) olduğunu belirtmektedir.

SONUÇ

Türk bankacılık sektörü, 2015 yılı verilerine göre Türkiye finans sistemi içerisinde 2,36 trilyon TL'lik payı ile %80'in üzerinde bir ağırlığa sahiptir. Sektörün, banka genel merkezleri ve 12 bine yakın şubesiyle Türkiye'deki istihdama doğrudan katkısı 211 bin çalışanı bulmaktadır (TBB, 2017). Dolayısıyla 2016 yılı itibarıyla 52 bankayı bünyesinde barındıran Türk bankacılık sektörü, gerek fon sağlama fonksiyonu gerekse istihdam fonksiyonu ile Türkiye ekonomisine önemli katkılarda

bulunmaktadır. Ancak sektörün bu denli büyük olması, sektörde yaşanan olumsuzluklardan ekonominin önemli ölçüde etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu olumsuzlukları daha önceden yaşamış olan Türkiye, sektörün etkin bir risk yönetimi anlayışına, böylece sağlam ve güvenilir bir yapıya kavuşturulmasına yönelik sürekli olarak düzenlemeler yapmaktadır. Sektörün Türkiye ekonomisi için bu denli büyük bir önem taşıması, sektöre yönelik uzaktan gözetim ve yerinde denetim uygulamalarının gerek uzmanlar gerekse akademisyenler tarafından yakından takip edilmesini de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada, bankacılık sektörü aktif büyüklüğünün %95'ni oluşturan mevduat bankalarının karşılaştırmalı CAMELS analizi 2005-2015 yıllarını kapsayan 11 yıllık dönem için yapılmış, sonuçlar hem sektör ve banka türü bazında hem de bankalar bazında analiz edilmiştir. Analize uygun olduğu belirlenen 25 mevduat bankasının 3'ü kamu, 10'u özel, 12'si ise yabancı sermayelidir.

Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, CAMELS ve bileşenleri açısından kamu bankalarının en güçlü mali yapıya sahip olan bankalar oldukları, bunu sırasıyla özel ve yabancı bankaların takip ettiği, ancak özel ve yabancı bankalar arasında da önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Sonuçların ayrıntılarına bakıldığında; toplamda 14 bankanın Varlık Kalitesi (A), 12 bankanın Sermaye Yeterliliği (C) ve Likidite Durumu (L), 10 bankanın Kazançlar (E), 8 bankanın ise Yönetim Kalitesi (M) ve Piyasa Riskine Duyarlılık (S) bileşenleri açısından ortalamanın üzerinde oldukları görülmüştür. Dolayısıyla, Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının özellikle Varlık Kalitesi, Sermaye Yeterliliği ve Likidite Durumu açılarından güçlü oldukları, en zayıf yönlerinin ise Yönetim Kalitesi (M) ve Piyasa Riskine Duyarlılık (S) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuçlara bankalar bazında bakıldığında, tüm kamu sermayeli mevduat bankalarının Türk bankacılık sistemi ortalamasının üzerinde CAMELS bileşik endeks değerine sahip olduğu, dolayısıyla üç bankanın da güçlü yapıda oldukları görülmüştür.

Özel (yerli) sermayeli mevduat bankalarının en güçlü yanlarının Sermaye Yeterliliği (C) ve Likidite Durumu (L) olduğu, en zayıf yanının ise Yönetim Kalitesi (M) olduğu sonucuna varılmıştır.

Yabancı sermayeli mevduat bankalarının, mevduat bankaları içerisinde diğer banka türlerine kıyasla daha zayıf olduğu görülmekle birlikte, bu bankaların en güçlü yanlarının Varlık Kalitesi (A) ve Piyasa Riskine Duyarlılık (S) olduğu, en zayıf yanlarının ise Yönetim Kalitesi (M) ve Likidite Durumu (L) olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmanın bulguları Abdullayev (2013), Aytekin ve Sakarya (2013), Sakarya (2010) ve Tükenmez vd. (2013) çalışmaları ile bazı bulguları bakımından uyumlu olmakla birlikte; Ege vd. (2015) ve Gümüş ve Nalbantoğlu (2015) çalışmaları ile uyumsuzluklar göstermektedir. Bu uyumsuzlukların nedenleri farklı dönemlerin ve farklı bankaların çalışma kapsamına alınmış olması veya genellikle sektör

bazında çalışmalar olmaları olabileceği gibi, hesaplama adımlarında benimsenen ağırlıklarla da ilgili olabilir.

Bu çalışma sonucunda, yabancı bankaların risk derecelendirmesi bakımından diğer banka türlerine göre görece farklılık göstermesi, gelecek çalışmaların yabancı bankaların Türk Bankacılık Sektörü üzerine etkileri ile ilgili olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle özellikle son on yılda hızla artan sektördeki yabancı banka sayısının etkilerinin analiz edilmesinin, gelecek çalışmalarımızın konusunu oluşturması planlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, M. (2013) “Türk Bankacılık Sektöründe Dezenflasyon Sürecinde CAMELS Analizi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37: 97-112.
- Altay, O.A. ve Olkan, L. (2015) “2009-2013 Döneminde KKTC'deki Ticari Bankaların Performans Analizi”, EUL Journal of Social Sciences, VI(II): 59-75.
- Aytekin, S. ve Sakarya, Ş. (2013) “BIST’deki Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının 2001 ve 2008 Finansal Krizleri Çerçevesinde CAMELS Derecelendirme Sistemi ile Değerlendirilmesi”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(2): 25-58.
- Barr, R.S., Killgo, K.A., Siems, T.F. ve Zimmel, S. (2002) “Evaluating the Productive Efficiency and Performance of US Commercial Banks”, Managerial Finance, 28(8): 3-25.
- BDDK (2016) “Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık 2016”, https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/15785tbs_temel_gostergeler_raporu_aralik_2016.pdf, (07.02.2017).
- Cooper, E.W. (2009) “Monitoring and Governance of Private Banks”, the Quarterly Review of Economics and Finance, 49(2): 253-264.
- Coşkun, S. A., ve Karğın, S. (2016) “Sınır Ötesi Birleşme ve Satın Almaların Bankaların Finansal Performansına Etkileri: Üç Banka Üzerinde CAMELS Analizi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 69: 41-59.
- Çinko, M. ve Avcı, E. (2008) “CAMELS Derecelendirme Sistemi ve Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Başarısızlık Tahmini”, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 2(2): 25-48.
- Dash, M. ve Das, A. (2009) “A CAMELS Analysis of the Indian Banking Industry”, SSRN Electronic Journal, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1666900>, (14.12.2016).
- Derviz, A. ve Podpiera, J. (2008) “Predicting Bank CAMELS and S&P Ratings: the Case of the Czech Republic”, Emerging Markets Finance and Trade, 44(1): 117-130.
- Ege, İ., Topaloğlu, E.E. ve Karakozak, Ö. (2015) “CAMELS Performans Değerleme Modeli: Türkiye’deki Mevduat Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(4): 109-126.
- Ferrouhi, E.M. (2014) “Moroccan Banks Analysis using Camel Model”, International Journal of Economics and Financial Issues, 4(3): 622-627.
- Gilbert, R. A., Meyer, A.P. ve Vaughan, M.D. (2002) “Could A CAMELS Downgrade Model Improve Off-site Surveillance?”, Review - Federal Reserve Bank of Saint Louis, 84(1): 47-63.

- Gümüş, F.B. ve Nalbantoğlu, Ö. (2015) “Türk Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi Yöntemiyle 2002-2013 Yılları Arasında Performans Analizi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2): 83-106.
- Helhel, Y. ve Varshalomidze, M. (2014) “Gürcistan’da Faaliyet Gösteren Yerli Sermayeli Özel Ticari Bankaların CAMELS Derecelendirme Sistemi ile Değerlendirilmesi”, 18. Finans Sempozyumu Denizli.
- Kandemir, T. ve Arıcı, N.D. (2013) “Mevduat Bankalarında CAMELS Performans Değerleme Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (2001-2010)”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1): 61-87.
- Kao, C. ve Liu, S.T. (2004) “Predicting Bank Performance with Financial Forecasts: A Case of Taiwan Commercial Banks”, Journal of Banking & Finance, 28(10): 2353-2368.
- KPMG (2017), “Sektörel Bakış” KPMG Yayınları, <https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2017/01/sectorel-bakis.pdf>, (07.02.2017).
- Nicolae, B. ve Maria-Daciana, R.C. (2014) “Study regarding the Financial Stability of Commercial Banks Listed on Bucharest Stock Exchange of CAMELS Rating Outlook”, Journal of International Studies, 7(3), 133-143.
- Roman, A. ve Şargu, A.C. (2013) “Analysing the Financial Soundness of the Commercial Banks in Romania: An Approach Based on the Camels Framework”, Procedia Economics and Finance, 6: 703-712.
- Rostami, M. (2015) “CAMELS Analysis in Banking Industry”, Global Journal of Engineering Science and Research Management, 2(11): 10-26.
- Rozzani, N. ve Rahman, R.A. (2013) “CAMELS and Performance Evaluation of Banks in Malaysia: Conventional versus Islamic”, Journal of Islamic Finance and Business Research, 2(1): 36-45.
- Sakarya, Ş. (2010) “CAMELS Derecelendirme Sistemine Göre İMKB’deki Yerli ve Yabancı Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Analizi”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Prof.Dr. Alaeddin Yavaşca Özel Sayısı: 7-21.
- Sarker, A. (2005) “CAMELS Rating System in the Context of Islamic Banking: A Proposed ‘S’ for Shariah Framework”, Journal of Islamic Economics and Finance, 1(1): 78-84.
- TBB (2017) “Türkiye’de Bankacılık Sektörü 2012 – 2016 Eylül”, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/2183/Turkiye'de_Bankacilik_Sektoru_2011-2016_Eylul.pdf, (07.02.2017).
- TBB (2016) “Seçilmiş Rasyolar”, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistik-raporlar/59>, (18.11.2016).
- TMSF (2011) “Raf Temizliği: TMSF Çözümleme Deneyimi”, TMSF Yayınları No: 20, İstanbul.
- Tükenmez, M., Demireli, E. ve Akkaya, G.C. (2009) “Kamu Bankalarında CAMELS Performans Derecelendirme Sistemi Üzerine Bir İnceleme”, 13. Ulusal Finans Sempozyumu, Afyonkarahisar.
- Yuksel, S., Dincer, H. ve Hacıoğlu, U. (2015) “CAMELS-based Determinants for the Credit Rating of Turkish Deposit Banks”, International Journal of Finance & Banking Studies, 4(4): 1-17.

TERSİNE LOJİSTİK: SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME ÇERÇEVESİNDE GERİ DÖNÜŞÜM FİRMALARININ DIŞSAL FAYDASI

Yrd. Doç. Dr. Üzeyir AYDIN*
Araş. Gör. Ramazan EKİNCİ**
Araş. Gör. Osman TÜZÜN***
Alime YILDIRIM****

ÖZ

Bu çalışmada amaç, tersine lojistik kapsamında seçilmiş geri dönüşüm firmalarının, refah kazanç/kayıpların kısmi analizini yapmak ve iktisadi karar birimlerinin politika geliştirmesine katkı sağlamaktır. Bu amaçla 2002-2014 yıllarını kapsayan yıllık veriler kullanılarak beş geri dönüşüm firmasının teknik etkinlik düzeyleri ile toplam faktör verimlilikleri Veri Zarflama Analizi (VZA) aracılığıyla hesaplanmış ve net dışsal faydaları bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre firmaların toplam faktör verimliliği ele alınan dönemde ortalama yüzde 8 oranında artış göstermiştir. Bu artışın yüzde 3'ü teknik etkinlikteki değişmeden, yüzde 5'lik kısmı ise teknolojik değişmeden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan özgün bir yaklaşımla firmaların analiz dönemi boyunca 1,641 milyar TL değerinde net dışsal fayda yarattıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Tersine Lojistik, Veri Zarflama Analizi, Dışsallık, Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası, Geri Dönüşümün Net Dışsal Maliyeti*

JEL Sınıflandırması: D61, D62

REVERSE LOGISTICS: EXTERNAL BENEFITS OF RECYCLING FIRMS WITHIN THE FRAMEWORK SUSTAINABLE GROWTH

ABSTRACT

The objective of this study is to make partial analysis of the selected recycling firms' welfare gains/losses within the scope of reverse logistics and to contribute for economic decision-making units to make policy recommendations. For this purpose, the levels of technical efficiency, total factor productivity, and net external benefits were calculated through Data Envelopment Analysis (DEA), using yearly data of 5 recycling firms between the years 2002 and 2014. Findings indicate an average rise of 8 percent in total factor productivity of the sample firms. This rise consists of 3 percent of change in the technical efficiency and 5 percent of change in technology level. Furthermore, with a novel

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, uzeyir.aydin@deu.edu.tr

** Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ramazan.ekinci@deu.edu.tr

*** Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, osman.tuzun@deu.edu.tr

**** Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, alimeyldrm@hotmail.com

method, it has been reached the conclusion that the sample firms generated 1,641 billion Turkish Lira as net external benefit during the study period.

Keywords: Reverse Logistics, Data Envelopment Analysis, Externalities, The Net External Benefits of Recycling, Recycling Net External Cost

JEL Classification: D61, D62

1. GİRİŞ

Türkiye'nin atık yönetim stratejisinin en önemli ilkelerinden birisi atık oluşumunun kaynağında önlenmesi, eğer bu sağlanamıyorsa atığın azaltılması ve atık oluşumunun kaçınılmaz olması durumunda da atıkların geri kazanılmasıdır. Başta Çevre Kanunu olmak üzere çevre mevzuatını oluşturan bütün hukuki düzenlemelerde atıkların tekrar kullanılması, materyal ve enerji olarak geri kazanılması öncelikli yönetim prensiplerinden birisi olarak ele alınmış; geri kazanım faaliyetleri teşvik edilmiş; geri kazanım tesislerinin teknik ve idari yeterliliklerinin artırılması amacıyla kriterler oluşturulmuş ve bu kriterleri sağlayan tesisler lisanslandırılarak hem ekonomiye hem de çevreye katkıda bulunmaları sağlanmıştır. Atık yönetimine ilişkin mevzuatta yer alan kavramların ortak bir yapı altında toplanması, mevzuatın sadeleştirilmesi ve AB Atık Çerçeve Direktifindeki güncellemelerin uyumlaştırılmasına ilişkin çalışmalar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından sürdürülmektedir (T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, 2014: 23-24).

Değerlendirilebilir atıkların geri kazanımı, hem ekonomi, hem çevre için faydalıdır. Plastik, cam, metal, kâğıt, seramik, tekstil, kemik ve ahşap gibi malzemeler, depolama alanlarına gömülme yerine ikincil hammadde olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde hem endüstrinin hammadde ihtiyacı azaltılır, endüstriye ekonomik şekilde hammadde temin edilir, hem de hammadde üretimi için harcanan enerji, su vb. tüketimi azaltılır. Ayrıca bu atıkların yoğunluğu genellikle çok düşük olduğu için, büyük bir çöp hacmi oluştururlar. Değerlendirilebilir atıkların ekonomiye geri kazandırılmasıyla, depolama sahalarına giden atık hacmi önemli mertebede azaltılır ve depolama sahalarının ömrü uzatılmış olur (Lüy vd., 2007: 2-3).

Doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketilmesinin önüne geçilmesi ve üretilen atıkların sosyal ve çevresel açıdan sorun olmaktan çıkarılarak ekonomi için bir girdiye dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenden dolayı, Türkiye'de atıklar son yıllarda ayrı bir şekilde değerlendirilmesi, taşınması, depolanması, geri dönüştürülmesi veya bertaraf edilmesi anlayışına yönelik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; "tersine lojistik ile geri dönüşüm sağlayan firmalar topluma net dışsal fayda kazandırmaktadırlar" hipotezini test etmektir. Bu hipotez çerçevesinde seçilmiş geri dönüşüm firmalarının hangi büyüklüklerde toplumsal refah kaybına veya kazancına yol açtığı, yöntem kısmında belirtilen ayrıntıya bağlı olarak şu sıra ile ölçülmekte ve analiz edilmektedir:

• Uygulamaya konu olan geri dönüşüm firmalarının etkinliği ve seçilmiş yıllar içinde verimlilik değişimleri DEA (Veri Zarflama Analizi) yöntemiyle analiz edilmektedir.

• Seçilmiş geri dönüşüm firmalarının kaynak kullanım etkinliğine bağlı olarak ekonomideki potansiyel refah kaybının veya kazancının büyüklüğü özgün bir yaklaşım ile ölçülebilir düzeyde tahmin edilmektedir.

• Geri dönüşümün net dışsal faydası/net dışsal maliyeti ortaya konulduktan sonra elde edilen bulgular yardımıyla geri dönüşümün, Türkiye'ye sosyal ve finansal açıdan sağladığı faydalar çerçevesinde öneriler geliştirilmektedir.

Bu çerçevede devam eden kısımda önce tersine lojistik kavramı ele alınmakta, ardından literatür taramasına yer verilmektedir. Daha sonra yöntem ve uygulama ile çalışma sonlandırılmaktadır.

2. TERSİNE LOJİSTİK

Literatürde tersine kanallar (reverse channels) ve tersine akış (reverse flow) 1970'lerden beri bulunmasına rağmen 1980'lerde tanım tedarik zincirinde yer alan geleneksel akışın tersine bir akış olarak algılanmaya veya Lambert ve Stock (1981)'un ortaya koyduğu gibi “yanlış yolda ilerlemek” şeklinde yapılmıştır. 1990'ların başında “tersine lojistiğin” resmi bir tanımı Lojistik Yönetimi Konseyi tarafından geri kazanım görüşü vurgulanarak ortaya konulmuştur (Kılıç, 2005: 4).

Literatürde reverse logistics, return logistics, retro logistics, reverse distribution gibi ifadeler kabaca aynı anlama gelmektedir. Lojistik faaliyetlere üçüncü bir boyut ekleyen tersine lojistik, son müşteriden satıcıya veya hizmet sağlayıcıya geri gelen ürünlerin hareketi, depolanması ve eklenmesidir. Tersine lojistik, tüketici pazarında veya örgütsel pazardaki işe yaramayan ürünlerin geri dönüşümü ve doğaya zarar vermemesi için parçalara ayrılması ile yeniden üretim ortamına sokularak işlem görmesini de kapsamaktadır (Keskin, 2008: 39). Tersine lojistiğe ilişkin temel alınan birkaç tanım şu şekildedir;

Tersine lojistik hakkındaki ilk tanımlar, Lambert ve Stock (1981) tarafından yapılmış ve tek yöndeki ürün gönderiminin (üreticiden tüketiciye doğru, ileri lojistik) önemi nedeni ile “tek yönlü bir yolda yanlış yönde gitmek” olarak tanımlanmıştır. 1980'ler boyunca da tersine lojistik kavramı, birincil akışın tersi yönde olan, müşteriden üreticiye doğru ürün hareketi olarak görülmüştür (Rogers ve Tibben-Lembke, 2001: 129-147).

Stock (2001), tersine lojistiği “ürün dönüşleri (product returns), kaynak azaltımı (source reduction), geri dönüşüm (recycling), materyal ikamesi (material substitution), materyallerin yeniden kullanımı (reuse), atıkların yok edilmesi (waste disposal) ve yakılması (refurbishing), tamir ve yeniden üretimde (remanufacturing) lojistiğin rolü” olarak tanımlamıştır. Rogers ve Tibben-Lambke (1999) ise “ürün değerinin korunması veya uygun şekilde yok edilmesinin sağlanması için hammaddelerin, süreç

içi stokların, nihai ürünlerin ve ilgili bilgilerin tüketim noktasından orijin (çıkış veya üretim) noktasına doğru olan akışının, etkili ve maliyet açısından etkin olacak bir şekilde planlanması, uygulanması ve kontrolü” olarak tanımlamışlardır (Nakıboğlu, 2007: 183).

Fleischmann’a göre ise tersine lojistik, “kullanıcıya gerekmeyen kullanılmış üründen, pazarda yeniden kullanılabilen ürüne kadar tüm lojistik aktivitelerini kapsayan bir süreçtir. Bu tanıma göre tersine lojistik, dağıtım planlaması açısından, kullanılmış ürünün son kullanıcıdan üreticiye doğru fiziksel nakliyesini içerir. Sonraki adım, geri dönmüş ürünün üretici tarafından yeniden kullanılabilir ürün haline dönüştürülmesidir” (Uslu ve Akçadağ, 2012: 153).

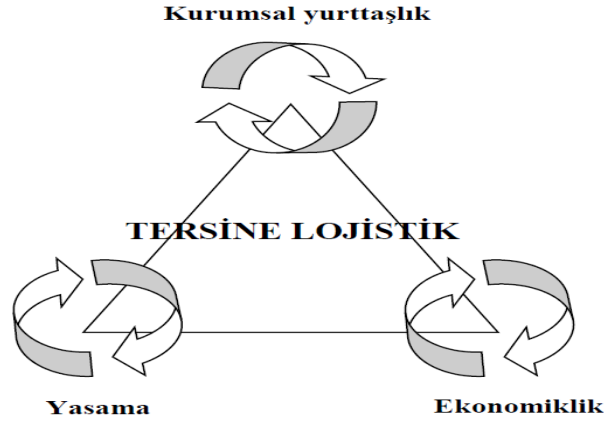
Bunlara ek olarak, tersine lojistik (revlog) üzerine çalışan Avrupa Çalışma Grubu’nun kullandığı tanımında ise tersine lojistik, ham maddelerin süreç içi stokların, paketleme ve bitmiş kullanılmış ürünlerin üretim, dağıtım ve kullanım noktasından geri kazanım ve uygun imha noktalarına tersine akışının planlanması, uygulanması ve kontrolü sürecidir şeklinde tanımlama yapılmıştır (Dekker vd., 2004).

Özet olarak tersine lojistik zamanla değişmiş çevresel görünüme önemli bir vurguya dönüşmüştür. Nihai olarak alanını genişletmeye başlamış ve sürekli gelişimin bir parçası olmuştur. Ancak buna rağmen tersine lojistiğin gelişiminin önünde engeller de yok değildir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Ravi and Ravi, 2004);

- Bilgi ve Teknolojik Sistem Eksikliği
- Ürün Kalitesine ilişkin Problemler
- Şirket Politikaları
- Tersine Lojistik Değişimine Direnç
- Uygun Performans Metriklerinin Eksikliği
- Eğitim ve Bilgi Eksikliği
- Finansal Kısıtlar
- Üst Yönetimin Katılım Esnekliği
- Tersine Lojistik Bilgisinden Yoksunluk
- Stratejik Plan Esnekliği
- Bayilerin, Distribütörlerin ve Perakendecilerin Destek Konusunda İsteksizliği

Yukarıda sayılan eksikliklere rağmen tersine lojistiğin gelişimine yol açan temel olarak üç tip faktör bulunmaktadır. Bunlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Tersine Lojistiğin Gelişimine Neden Olan Faktörler

Kaynak: Kılıç, 2005: 18

Tersine lojistik programı şirketlerde hammadde kullanımını azaltarak, geri kazanımla değer katarak veya imha maliyetlerini azaltarak ekonomik kazanımlar oluşturabilir. Örneğin metal hurda komisyoncuları metal hurdaları toplayarak ve onu çelik işi yapanlara aktarmakta, onlar da üretim süreçlerinde sıfır hammaddeye kullanılmış metali katarak maliyetlerini düşürerek fayda sağlamaktadırlar. Elektronik sanayinde birçok ürün faydalı ömrünün sonuna kısa bir zamanda gelmektedir. Fakat çoğu parçası hala gerçek ekonomik değerini taşımaktadır. Ayrıca açık ve hemen beklenen bir kar olmasa dahi bir kuruluş pazarlama, rekabet ve/veya stratejik konularla dolaylı ekonomik kazanımlar da elde edebilir.

Diğer yandan yasama, firmaların ürünlerini geri kazanmalarını ve geri almalarını gerektiren bir zorunluluk olabilir. Özellikle Avrupa'da çevresel yasalarda geri dönüşüm kotaları, paketleme düzenlemesi ve geri alma zorunluluğu gibi yasalar çıkmaktadır. Otomobil endüstrisi, elektrikli ve elektronik ekipman endüstrisi özel yasa baskısı altında olup bu ürünlerin toplanması sorumluluğu üreticilere verilmiş durumdadır. Bazı ülkelerde toplama ve geri dönüşüm/kazanma sistemlerinin kurulması yönünde yasal baskı oluşturulmaktadır. Örneğin Hollanda'da trafik kazalarında zarar görmüş otomobillerin yüzde 90'ında işleyecek ulusal bir sistem uygulanmaktadır (Karaçay, 2005: 317). Amerika Birleşik Devletleri'nde camın yüzde 20'sinden, kâğıt ürünlerinin yüzde 30'undan ve alüminyum kutuların yüzde 61'inden fazlası geri dönüştürülürken, 10 milyonun üzerinde araba ve kamyonun her yıl yüzde 95'i geri dönüşüme girmekte ve bu araçların yüzde 75'i yeniden kullanım için geri kazandırılmaktadır (Karaçay, 2005: 317).

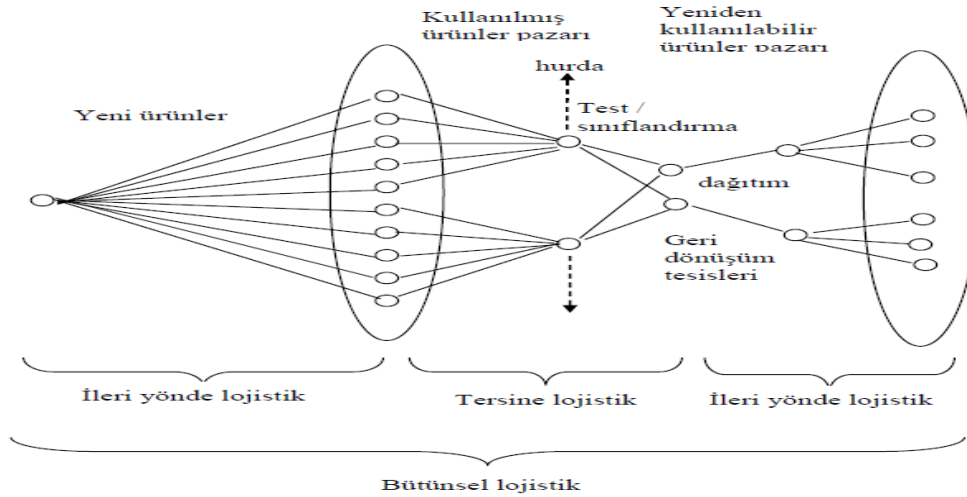
Bunların yanı sıra kurumsal sorumluluk, içerdiği değerler veya prensiplerden ötürü bir firmayı ve organizasyonu tersine lojistikle ilgilenmeye sorumlu kılabilir. Gerek yasal baskı gerek kurumsal sorumluluk firmaları, uzun dönemli planlarını yaparken tersine lojistik stratejilerini de dikkate

almalarını gerekli kılmaktadır. BMW, Delphi, DuPont, General Motors, HP bu firmalardan birkaçıdır. Tersine lojistik, otomotiv endüstrisinin yanı sıra cam, kâğıt, çelik, elektronik, bilgisayar, kimya, ilaç ve tıbbi araçları da içerecek şekilde birçok endüstride kullanılmaktadır.

Bu noktada önemli olan bir konu geleneksel tedarik zincirlerinde olduğu gibi tersine lojistikte de lojistik ağının oluşturulmasıdır. Lojistik ağ yapısının tersine lojistik yapısının karlılığı üzerinde temel bir etkisi vardır. Kullanılan ürünlerden elde edilen karı maksimize kılmak için şirketler açığa çıkan ürünlerin optimal bir yönden ilerlemelerini sağlamak durumundadırlar. Bu noktada, tersine tedarik zincirinin süreçlerinin nasıl olması gerektiğine karar verilmesi gerekmektedir. Özellikle şirketler önceki kullanıcılardan geri kazanılabilir ürünleri nasıl toplayacaklarını, geri kazanılabilir ürünlerin nerede tetkik edilerek değerli ve değersiz bileşenlerinin ayrılacağına karar verilmesi önemlidir. Bunların hangi işleme tesislerinde işleneceğinin ve pazara nasıl aktarılacağına belirlenmesi gerekmektedir.

Lojistik ağ yapılarına kullanılmış ürünlerin toplanması ve geri kazanım faaliyetlerine dönüştürülmesi için ve nihayetinde başka bir kullanıcıya aktarılmasında ihtiyaç duyulmaktadır. Genel itibarıyla bu şekilde bir yapı iki pazar arasındaki bağlantıyı göstermektedir. Biri kullanılmış ürünleri sağlayan yapı diğeri de yeniden kullanılabilen ürünleri talep eden pazardır. Bu bağlantı tersine kanal aktivitelerini içermektedir. Bunlar sırasıyla toplama, test etme, sınıflandırma, yeniden işleme ve yeniden dağıtmadır. Şekil 2, bunun genel bir perspektifini göstermektedir. Burada iki pazar kesişerek kapalı döngü bir ağ oluşmaktadır.

Şekil 2:Tersine Lojistik Ağ Yapısı

Kaynak: Dekker vd., 2004.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan literatür araştırmalarında tersine lojistik ile firmaların topluma kazandırdıkları pozitif net dışsal faydayı ölçebilen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak tersine lojistik üzerine daha çok betimsel düzeyde, iktisadi etkinlik ve verimlilik üzerine uygulama düzeyinde ve dışsallığı ölçmeye çalışan uygulamalı birçok çalışmaya ayrı ayrı rastlanılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi değerlendirilebilir.

Karaçay (2005), Şengül (2011), Nakıboğlu (2007), Şengül (2010a), Kanat ve Atılğan (2014), Baki (2003), Bulut ve Deran (2007), Brito, Flapper ve Dekker (2002), Cooper, Lambert ve Pagh (1997), Stock (1992) gibi çalışmalar tersine lojistik kavramsal ve betimsel düzeyde incelemiştir. Diğer yandan Dirik (2012), Akçadağ (2010), Dinç (2010), Duyguvar (2010), Gülsün, Tuzkaya ve Bildik (2008), Köse (2009), Özkan (2010), Şengül (2010b), Tuzkaya (2008) gibi çalışmalar tersine lojistik tasarım ve uygulama düzeyinde incelemiştir. Demirel ve Gökçen'in 2008'de ortaya koydukları çalışma Lojistik Ağı Tasarımında bulunan çalışmaların literatür araştırmasını yapmış önemli bir çalışmadır. Söz konusu çalışma yabancı literatür hakkında lojistik ağı tasarımı üzerine tasniflenmiş geniş bilgi sunmaktadır.

Bunun yanı sıra iktisadi etkinlik ve verimlilik üzerine uygulamada çok sayıda çalışma yer almaktadır. Etkinlik ve verimlilik ölçümü söz konusu bu çalışmanın bir ara uygulaması olduğundan bu çalışmaların ayrıntılarına girilmemekle beraber iktisadi etkinlik ve verimlilik hakkında geniş bilgiye Farrell (1957), Debreu (1951), Koopmans (1951), Coelli vd. (2005), Kök ve Deliktaş (2003), Aydın (2010)'dan ulaşılabilir.

Ekonomik faaliyetlerin yarattığı negatif ve pozitif dışsallıkların ölçümü üzerine az da olsa literatürde çalışmaya rastlanmaktadır. Hayman (1996), Türkkın (2001), Kök ve Kara (2009), Yüksel (2006), Zaim ve Çakmak (1994), Yıldırım (1992), Kara (2009) bu çalışmalardan birkaçıdır. Söz konusu bu çalışmalarda net pozitif dışsallık belirlenirken Kök ve Kara'nın 2009 yılında yaptıkları çalışmadaki Kök-Kara modeli referans alınmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra firmaların çevreye duyarlı üretimlerinin ve geri dönüşüm için katlandıkları giderlerin, maliyet muhasebesi ve kaynak kullanım etkinliği açısından da ele alan çok sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Yine bu çalışmalar kısaca şu şekilde değerlendirilebilir.

Harmozi (1999) çevreye duyarlı üretim çalışmasında, işletmelerin, atıklarını azaltmak için geri dönüşüm, yeniden üretim gibi seçeneklerden uzun süredir yararlanmakla birlikte güvenli üretimi destekleyen çevreye duyarlı üretimin yeni gelişmeler arasında olduğunu belirtmiştir. Melynk ve Handfield (1999) Çevresel maliyetler isimli çalışmalarında, çevreye duyarlı üretimin temel amacının, kaynak etkinliğini artırırken, atıkların çevreye olan etkilerinin en aza indirilebilmesi olduğunu belirtmişlerdir. Schaltegger vd. (2000), çağdaş çevresel muhasebe kavramlarını, uygulamalarını ve

sorunlarını, Gale ve Stokoi (2001) ise, çevresel maliyet muhasebesi ve işletme stratejisi konularını incelemiştir. Özbirecikli (2002) ise, çevresel nitelikteki maliyetlerin maliyet gruplarındaki payının ne olduğunu üç sektör bazında incelemiştir (Çalış, 2013: 176).

Alagöz ve İrdiren (2013) maliyet muhasebesi bakış açısı ile işletmelerde çevre maliyetleri ve yönetimi isimli çalışmalarında, işletmelerin çevreyi koruyarak doğal yaşamı sürdürebilmek için katlandıkları çevre maliyetlerini ve faaliyetleri sırasında çevreye verecekleri zararları minimize edebilmek amacıyla, maliyet muhasebesinde yer alan stratejik çözümler çevre muhasebesi kapsamında incelenmiştir. Çevre maliyetleri karşılaştırmalı bir şekilde sınıflandırılarak, tam ürün yaşam seyri maliyetleme yöntemi açıklanmış; çevre maliyetlerinde hedef maliyetleme yöntemi için bir uygulama tasarlanmıştır (Alagöz ve İrdiren, 2013: 425).

Haftacı ve Soylu (2008) çevresel bilgilerin muhasebesi ve raporlanması adlı eserlerinde, çevresel özelliği nedeniyle katlanılan ek maliyetler ve giderlerin, muhasebe açısından çevresel olguların özelliğine göre değişik şekillerde ele alınabileceği, çevresel bilgilerin muhasebesi ve raporlanması amaca yönelik olarak farklı yöntemler kullanılabileceğini belirtmişlerdir (Vasfi ve Soylu, 2008: 92-113).

Gönen ve Güven (2014) çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesine yönelik bir seramik fabrikasında uygulama isimli çalışmada, doğal çevreye verilen zararların küreselleşme süreci içerisinde bulunan dünyamızda hem mikro hem de makro düzeyde sosyal, kültürel ve ekonomik yapı içerisinde değerlendirilebilmesini sağlamak amacıyla çevre muhasebesi ve çevresel maliyetler kavramları üzerinde durmuşlardır. Çalışmanın uygulama bölümünde ise seramik sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin çevresel maliyetleri gözden geçirilmiş ve bu işlemlerin muhasebeleştirme sürecindeki işleyişi incelenmiştir (Gönen ve Güven, 2014: 39).

4. UYGULAMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın analiz boyutu iki aşamayı içermektedir. İlk olarak, Veri Zarflama Analizinden (DEA) hareketle araştırmaya konu olan firmaların etkinlik düzeyleri ve DEA Malmquist (VRS) yöntemi ile de TFV göstergeleri hesaplanmıştır. İkinci aşamada ise, birinci aşamada hesaplanan TFV değerleri firma temelli yapısal bir ağırlık değişkeni ve çalışmanın temel hipotezine referans olacak şekilde geri dönüşümün net dışsal faydası/net dışsal maliyeti hesaplanmıştır. Çalışmanın her bir aşamasında kullanılan yöntemler şu şekilde ifade edilebilir.

Etkinlik, tüketilen girdilerle mümkün olan maksimum çıktıyı üretme başarısını göstermektedir. Sisteme ilişkin girdi bileşiminin en uygun biçimde kullanılarak mümkün olan en çok çıktının üretilmesindeki başarı "teknik etkinlik", uygun ölçekte üretim yapmadaki başarı da "ölçek etkinliği" olarak tanımlanmaktadır. Teknik etkinlik ile ölçek etkinliğinin çarpımı ile hesaplanan etkinlik de "toplam

etkinlik” olarak adlandırılmaktadır. Etkinlik kavramıyla ilgili kuramsal gelişmeler, etkinliğin ölçülmesine yönelik çabaları da beraberinde getirmiştir.

Literatürde, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomilerin yeniden yapılanması sürecinde üretim etkinliğini doğru bir şekilde ölçebilen bir yöntemin geliştirilmesi çabası sürmüştür ve Farrell (1957) çalışması bu alanda bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmıştır. Farrell’in çalışmasındaki etkinlik ölçümünün temelleri Debreu (1951) ve Koopmans (1951)’e dayanmaktadır (Kök ve Deliktaş, 2003: 209). Debreu (1951), çalışmasında, her üretim biriminin bir üretim olanakları kümesinin bulunduğu ve fiziksel kaynakların sınırlı olduğu bir ekonomik sistemi ele almakta ve bu sistemde optimum durumu araştırmaktadır. Farrell (1957) çalışmasının ardından 1970’lerin sonlarından itibaren etkinlik ölçümüne olan ilgi hızla artmış ve geliştirilen yöntemler yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sistemlerin etkinliklerinin ölçümünde kullanılan yöntemler üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlar; oran analizi, parametrik yöntemler ve parametrik olmayan yöntemlerdir. Oran analizi, tek bir çıktı değerinin, tek bir girdi değerine oranlanmasıyla uygulanan bir yöntemdir. Stokastik Sınır (SFA), Dağıtımsız Sınır (DFA) ve Kalın Sınır (TFA) yaklaşımlarını içeren Parametrik yöntemler ise çoklu regresyon analizine dayanır. Bu yöntemler, aralarında neden sonuç ilişkisi olduğu bilinen, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yapısını saptamaya yönelik yöntemlerdir. Parametrik yöntemlerde; herhangi bir sistemin etkinlik değeri, genel olarak ortalama etkinliği gösteren regresyon doğrusunun üzerinde ise o sistemin etkin, aksi halde etkin olmadığı söylenmektedir. Veri Zarflama Analizini (Data Envelopment Analysis-DEA) ve Serbest Kullanım Zarfı analizini (FDH) içeren parametrik olmayan yöntemler birden çok çıktı ve girdi değişkenlerinin olduğu ve bunların farklı ölçü birimleriyle ölçüldüğü durumlarda kullanılmaktadır. Bu yöntemler sistemlerin üretim sınırına olan uzaklığını ölçen tekniklerdir (Ünal, 2008: 168).

Çalışmanın ikinci aşamasında araştırmaya konu olan firmaların Toplam Faktör Verimliliği (TFV) göstergeleri DEA Malmquist (VRS) yöntemi ile hesaplanmıştır. Malmquist (1953) tarafından geliştirilen ve uzaklık (distance) fonksiyonlarına dayalı olarak ifade edilen bu endeks, işletmelere ait her bir veri noktasının ortak teknolojiye göre nispi uzaklıklarının oranlarını hesaplayarak iki veri noktası arasındaki toplam faktör verimliliğindeki değişmeyi ölçer. TFV’deki değişme teknolojik değişme ve etkinlikteki değişme ayrı ayrı gösterilebilir. Teknik Etkinlikteki Değişme (TED) ölçeğe göre sabit getiri altında teknik etkinlikteki değişme endeksidir. Bu endeks iki dönem (t ve t+1) arasında her bir gözlem için en iyi üretim sınırını yakalama etkisi (catching-up effect) olarak ifade edilirken, Teknolojik Değişme (TD) endeksi frontier etkisi (üretim sınırları eğrisinin kayması veya yenilik) olarak ifade edilmektedir. Toplam faktör verimliliğindeki değişme ise teknik etkinlikteki değişme ile teknolojik değişimin çarpımı olarak ifade edilmektedir (Mahadevan, 2002).

$$Mo^{t,t+1} = TED \times TD \quad (1)$$

Mo endeksinin 1'den büyük olması, toplam faktör verimliliğinin (t) döneminden (t+1) dönemine arttığını veya iyileştiğini, bu değer 1'den küçük olması, toplam faktör verimliliğinin (t) döneminden (t+1) dönemine azaldığını gösterir.

Uygulamanın üçüncü ve son aşaması ise, geri dönüşüm sürecinde yaratılan dışsallıkların, ekonomi üzerindeki net dışsal maliyet ve net refah etkisini ölçmeye yöneliktir. Bu amaçla, inceleme konusu olan geri dönüşüm firmalarına ait geri dönüşümün net dışsal faydası/net dışsal maliyeti hesaplanarak, ele alınan geri dönüşüm firmalarının Türkiye'ye sosyal ve finansal faydası tespit edilmiştir.

Aşağıda geri dönüşümün net dışsal fayda hesaplanmasına yönelik geliştirilen modelin teorik kurgusu formül yardımıyla ifade edilmiş olup pozitif dışsallık ve net dışsal fayda/net dışsal maliyet hesaplamalarına ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir:

Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyeti=[(TFV * Geri Dönüştürülen Atıkların Parasal Değeri) – (TFV * Maddi Duran Varlık)] - Katma Değer

Yukarıdaki formüle göre, toplam faktör verimliliği, her bir geri dönüşüm firmasına ilişkin olarak hesaplanmış ortalama etkinlik değişim skorlarını ifade etmektedir. TFV skorları, endüstride yaratılan katma değer/kaybın eğilimini ifade eden kaynak kullanım göstergesi olup, ülke ekonomisinde yaratacağı potansiyel ekonomik değer büyüklüğünü belirleyen çarpan katsayısını ifade etmektedir (Kara, 2009: 189).

Toplam faktör verimliliği ile geri dönüştürülen atıkların parasal değerinin çarpımıyla pozitif dışsallık hesaplanmış olacaktır. TFV ile maddi duran varlıkların çarpımı ise, ülke ekonomisi açısından firma verimliliğine bağlı olarak yaratılan alternatif maliyeti ifade edecektir. Diğer bir ifadeyle firma sahip olduğu maddi duran varlığı geri dönüşümde kullanmak yerine başka bir faaliyette kullansaydı elde edeceği kazancı göstermektedir. Kayıp kazanç arasındaki net fark, firmanın ülke ekonomisi üzerinde yaratacağı net dışsallığı gösterecektir. Pozitif dışsallıktan, TFV ile maddi duran varlık çarpımının çıkartılmasıyla elde edilen değerden firmaların içsel bir değeri olan katma değeri düştüğümüzde her bir geri dönüşüm firmasına ait geri dönüşümün net dışsal faydası/net dışsal maliyeti hesaplanmış olacaktır. Sonuç olarak, net dışsallığın pozitif olması refahı olumlu etkilerken, net dışsallığın negatif olması refahı olumsuz yönde etkileyecektir.

5. UYGULAMAYA YÖNELİK VERİ TANIMLAMASI VE UYGULAMA

Uygulamaya konu olan araştırmada kullanılan veriler, İstanbul Ticaret Odası'nın web sitesinden, Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) ve firmaların faaliyet raporlarından hareketle elde edilmiştir. Bu veriler, beş adet geri dönüşüm firmaları olan Naksan Plastik ve Enerji San. Tic. A.Ş., Bayer Türk Kimya Sanayii Ltd. Şti., Akdeniz Kimya San. ve Tic. A.Ş., Dentaş Ambalaj ve Kağıt Sanayi

A.Ş. ve Ak-Kim Kimya San. ve Tic. A.Ş.'ye ait 2002-2014 yıllarını kapsayan verilerdir. Bu firmalara ait veriler çalışmanın amacına uygun olarak düzenlenmiş ve analiz edilmeye hazır hale getirilmiştir. Ayrıca analize konu olan firmaların isimleri, açıklamalarda kolaylık sağlaması nedeniyle uygulamada kısaltılmış olarak Naksan, Bayer, Akdeniz, Dentaş ve Ak-Kim olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede, geri dönüşüm firmalarının etkinlik analizinde kullanılan girdiler ve çıktılar Tablo 1'de gösterilmektedir. Literatürde, firmaların girdi ve çıktılarının belirlenmesiyle ilgili farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte katma değer yaklaşımının yaygın olarak kabul gördüğü gözlenmektedir (Aydın, 2010).

Tablo 1: Girdi ve Çıktılar

Girdi	Çıktı
Personel Sayısı	Aktif Karlılık Oranı (Aktif K. O.)
Fiziki Sermaye	Katma Değer Oranı (K. D. O.)

Çalışmada ilk olarak veri zarflama analizi ile geri dönüşüm firmalarının etkinlik düzeyleri ve TFV ölçülmüş, sonraki aşamada da geri dönüşümün net dışsal faydası/ net dışsal maliyeti hesaplanmıştır.

5.1. Veri Zarflama Analizi (DEA) Sonuçları

Belirtilen amaç çerçevesinde çalışmada girdi eksenli BCC varsayımı altında DEA yöntemiyle teknik etkinlik (TE) ve ölçeğe göre getiri (ÖGG) düzeyleri geri dönüşüm firmaları için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Geri Dönüşüm Firmalarının DEA Teknik Etkinlik ve Süper Etkinlik Sonuçları

Yıllar	Firmalar	AK-KİM	NAKSAN	BAYER	DENTAS	AKDENİZ
2002	Teknik Etkinlik	100	0,84	0,91	0,89	100
	Ölçeğe Göre Getiri	Azalan	Artan	Artan	Artan	Sabit
2003	Teknik Etkinlik	100	0,90	100	0,83	100
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Artan	Sabit
2004	Teknik Etkinlik	100	0,94	0,85	100	100
	Ölçeğe Göre Getiri	Azalan	Azalan	Azalan	Azalan	Sabit
2005	Teknik Etkinlik	0,98	100	0,92	0,97	100
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Azalan	Sabit
2006	Teknik Etkinlik	0,90	100	100	0,92	0,93
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Sabit	Sabit
2007	Teknik Etkinlik	100	0,84	0,91	100	0,97
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Azalan	Sabit

2008	Teknik Etkinlik	100	0,81	0,94	0,84	100
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Azalan	Sabit
2009	Teknik Etkinlik	100	0,77	0,85	0,89	0,91
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Azalan	Artan
2010	Teknik Etkinlik	100	100	0,91	0,96	0,95
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Sabit	Artan
2011	Teknik Etkinlik	100	0,81	100	0,92	0,98
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Artan	Azalan	Azalan	Artan
2012	Teknik Etkinlik	0,97	100	0,61	100	0,93
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Azalan	Artan
2013	Teknik Etkinlik	0,94	0,87	100	0,98	0,99
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Azalan	Azalan	Sabit	Artan
2014	Teknik Etkinlik	100	100	0,71	0,83	0,93
	Ölçeğe Göre Getiri	Sabit	Artan	Azalan	Azalan	Azalan

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2002 yılında teknik etkinlik değeri yüzde 100 olan Ak-Kim ve Akdeniz tam etkin çıkmıştır. Dentaş, Bayer ve Naksan kaynaklarını sırasıyla yüzde 11, yüzde 9 ve yüzde 16 daha etkinsiz kullanmaktadır. 2003 yılında teknik etkinlik değeri yüzde 100 olan Ak-Kim, Bayer ve Akdeniz tam etkin iken Naksan yüzde 10 ve Dentaş yüzde 17 kaynaklarını daha etkinsiz kullanmaktadır. Analiz dönemi boyunca Ak-Kim dokuz, Naksan beş, Akdeniz 5, Bayer 4 ve Dentaş 3 kez tam etkin çıkmıştır. Bunların dışında değişik yüzdelerde teknik etkinliğin sağlanamadığı görülmektedir. Diğer yandan her bir firmanın yıllara göre ölçek getirisi yine tablodan izlenebilmektedir. Örneğin 2014 yılında Ak-Kim sabit getiride çalışırken Naksan Artan, diğerleri azalan getiride çalışmaktadır.

5.2. Malmquist Endeksi Toplam Faktör Verimliliği Sonuçları

Analiz edilen firmalara ait 2002-2014 yılları arasındaki verimlilik değişimleri, Malmquist TFV ile hesaplanmıştır. Verimlilik sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 3: Geri Dönüşüm Firmalarının Malmquist Endeksi TFV Sonuçları

Malmquist TFV	Teknik Etkinlik Değişme Ortalama	Teknolojik Değişme Ortalama	2002 => 2003	2003 => 2004	2004 => 2005	2005 => 2006	2006 => 2007	2007 => 2008	2008 => 2009	2009 => 2010	2010 => 2011	2011 => 2012	2012 => 2013	2013 => 2014	Malmquist TFV Ort.
NAKSAN	1,00	1,04	1,06	0,98	1,43	0,93	1,07	0,81	0,73	1,93	0,79	0,76	0,84	1,26	1,04
BAYER	0,95	1,03	1,10	0,85	1,28	0,90	0,62	0,80	1,15	0,50	1,68	0,88	1,01	0,95	0,98
AKDENİZ	1,28	0,91	1,39	0,89	1,25	1,22	1,07	1,20	0,80	1,24	1,88	0,86	1,25	1,02	1,17
DENTAS	1,02	1,11	0,88	1,67	0,96	1,52	0,95	1,25	0,71	1,27	0,76	1,59	0,99	0,97	1,13
AKKIM	0,90	1,19	0,99	1,06	0,91	1,09	0,85	1,03	1,35	0,87	1,56	1,10	1,12	1,02	1,08
Ortalama/Yıl	1,03	1,05	1,08	1,09	1,17	1,13	0,91	1,02	0,95	1,16	1,33	1,04	1,04	1,04	1,08

Maksimum	1,28	1,19	1,39	1,67	1,43	1,52	1,07	1,25	1,35	1,27	1,88	1,59	1,25	1,26	1,41
Minimum	0,90	0,91	0,88	0,85	0,91	0,90	0,62	0,80	0,71	0,50	0,76	0,76	0,84	0,95	0,79
Standart Sapma	0,15	0,10	0,19	0,33	0,22	0,25	0,19	0,21	0,28	0,53	0,52	0,33	0,15	0,12	0,08

Tablo 3'e göre firmaların TFV'yi ele alınan dönemde ortalama yüzde 8 oranında artış yönünde olduğu görülmektedir. Bu artışın yaklaşık yüzde 3 teknik etkinlikteki değişmeden (yönetimin etkinliğinin artması veya daha iyi ölçekte çalışma) yaklaşık yüzde 5'lik kısmı ise üretim sınırının yukarı kayması olan teknolojik değişme endeksinden kaynaklanmaktadır,

TFV'deki genel ortalama değişim firma bazında değerlendirildiğinde; analize dâhil edilen beş firmadan dördünün etkinlik değişiminin artış, birinin (Bayer) ise azalış yönünde olduğu görülmektedir. Standart sapmanın dönem ortalaması, dönem içine göre düşmüş olması firmaların verimlilik yönünden birbirine yaklaştığını göstermektedir.

Analiz dönemi boyunca TFV'de Naksan'da yüzde 4, Akdeniz'de yüzde 17, Dentaş'ta yüzde 13, Akkim'de yüzde 8 artış meydana gelmiştir. Bu artış; Naksan, Dentaş ve Akkim'de büyük ölçüde firmaların teknolojik ilerlemesinden ileri gelirken, Akdeniz'de kaynak kullanım etkinliğinden ileri geldiği görülmektedir. Bayer'in TFV'de ise yüzde 2'lik azalış meydana gelmiştir. Bunun da büyük ölçüde firmanın kaynaklarını kötü kullanılmasından ileri geldiği söylenebilir.

5.3. Geri Dönüşüm Firmalarının Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyetinin Ölçülmesi

Dışsallık kavramı, bir aktörün (üretici ya da tüketici), üretim ya da tüketim fonksiyonuyla başka bir aktörün üretim ya da tüketim fonksiyonunu etkilemesi ve bu etkileşimin etki eden aktörün karar verme sürecini değiştirmemesi durumunu ifade etmek için kullanılır (Verhoef, 1997).

Bir olgunun dışsallık olarak ifade edilebilmesi için, iki durumun birlikte gerçekleşmiş olması gerekir. Bunlar, (a) bir bireyin üretim ve tüketim fonksiyonundaki gerçek değişkenlerle diğer bireyleri etkilemesi ve bu etkileşim sırasında kendisinin refah düzeyinde herhangi bir değişimin olmaması ve (b) etkiyi oluşturanın bu etki sonucu oluşan fayda ya da maliyeti dengeleme ya da tazmin yoluna gitmemesidir. Zararlı veya yararlı etkiyi dışsallık olarak nitelendirebilmek için, söz konusu etkinin üçüncü kişiler üzerinde oluşturduğu maliyetin, onu gerçekleştirme maliyetinden çok daha yüksek olması gerekmektedir (Demsetz, 1967). Dışsallıklar, oluşturdukları sonuca göre pozitif ve negatif dışsallıklar olmak üzere sınıflandırılabilir. Buna göre, ekonomik karar vericilerin eylemlerinin diğer birimlere fayda sağlaması ve bu faydayı elde edenlerin eylemi gerçekleştirene bir ödemedede bulunmaması sonucu ortaya çıkan duruma "pozitif dışsallıklar" denilmektedir. Negatif dışsallıklar ise, ekonomik karar birimlerinin faaliyetinin, diğer ekonomik birimlerin faaliyetlerinde bir zarara neden olurken, bu eylemden doğan zararı karşılamak için ödeme yapmadıkları durumlarda oluşmaktadır.

Bu kapsamda yöntem kısmında belirtilen model çerçevesinde seçilmiş firmalara ait hesaplanan geri dönüşümün net dışsal faydası/net dışsal maliyeti aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

Tablo 4:Naksan’a Ait Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyeti

Yıllar	(1) Geri Dönüşüm Firmalarının Toplam Faktör Verimliliği	(2) Geri Dönüştürülen Atıkların Parasal Değeri	(3) Maddi Duran Varlık	(4) Katma Değer	(5)=((1*2)-(1*3))-4 Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyet
2003	1,06	109.738.237	77.871.568	17.050.307	16.728.362
2004	0,98	177.327.981	118.597.633	23.889.278	33.666.463
2005	1,43	227.845.904	125.005.737	23.848.480	123.212.959
2006	0,93	290.911.582	294.012.461	35.654.922	-38.538.739
2007	1,07	314.630.083	316.170.881	35.486.811	- 37.135.465
2008	0,81	378.687.049	387.539.823	61.057.159	- 68.227.906
2009	0,73	358.901.818	372.698.511	50.267.847	- 60.339.433
2010	1,93	426.519.338	249.699.404	53.016.166	288.246.307
2011	0,79	555.276.119	539.887.050	75.179.121	- 63.021.756
2012	0,76	669.751.052	637.418.832	77.807.439	-53.234.952
2013	0,84	786.971.045	658.512.481	77.921.145	29.984.049
2014	1,26	789.752.487	701.624.529	79.852.178	31.189.049

Tablo 4 incelendiğinde, Naksan’ın analiz dönemi boyunca yarattığı net dışsal fayda/net dışsal maliyet sütun 5’ten takip edilebilmektedir. Firma en yüksek net dışsal faydaya 2010 yılında ulaşmış olup 2006, 2007, 2008, 2011 ve 2012 yıllarında ise net dışsal maliyete neden olmuştur. Firma, analiz dönemi boyunca yaklaşık 202 milyon TL toplam net dışsal faydayı topluma kazandırmıştır.

Tablo 5: Bayer’e Ait Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyeti

Yıllar	(1) Geri Dönüşüm Firmalarının Toplam Faktör Verimliliği	(2) Geri Dönüştürülen Atıkların Parasal Değeri	(3) Maddi Duran Varlık	(4) Katma Değer	(5)=((1*2)-(1*3))-4 Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyet
2003	1,1	223.586.057	129.793.830	45.533.114	57.638.336
2004	0,85	244.374.139	149.097.802	59.435.616	21.549.270
2005	1,28	254.109.504	204.771.554	75.315.248	-12.162.672
2006	0,9	304.126.477	201.955.626	101.783.144	-9.829.378
2007	0,62	347.885.758	211.192.872	137.334.089	-52.584.500

2008	0,8	389.531.030	280.982.157	128.443.997	-41.604.899
2009	1,15	445.935.847	242.379.478	150.208.626	83.881.198
2010	0,5	528.500.888	176.071.579	166.562.681	9.651.974
2011	1,68	392.018.256	218.219.616	166.801.693	125.180.022
2012	0,88	517.954.884	272.777.231	209.923.467	5.832.868
2013	1,01	530.842.746	279.841.952	205.874.112	47.636.690
2014	0,95	591.321.584	287.328.145	200.548.746	88.245.021

Tablo 5 incelendiğinde, Bayer'in analiz dönemi boyunca yarattığı net dışsal fayda/net dışsal maliyet sütun 5'ten takip edilebilmektedir. Firma en yüksek net dışsal faydaya 2011 yılında ulaşmış olup 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında ise net dışsal maliyete neden olmuştur. Firma, analiz dönemi boyunca yaklaşık 323 milyon TL toplam net dışsal faydayı topluma kazandırmıştır.

Tablo 6: Akdeniz'e Ait Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyeti

Yıllar	(1) Geri Dönüşüm Firmalarının Toplam Faktör Verimliliği	(2) Geri Dönüştürülen Atıkların Parasal Değeri	(3) Maddi Duran Varlık	(4) Katma Değer	(5)=((1*2)-(1*3))-4 Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyet
2003	1,39	56.286.612	37.978.354	30.841.956	- 5.393.477
2004	0,89	76.333.632	38.755.475	89.751.842	- 56.307.282
2005	1,25	97.547.362	42.331.228	105.894.182	-36.874.015
2006	1,22	142.952.175	56.110.644	158.498.751	- 52.552.083
2007	1,07	191.057.677	59.204.127	201.589.412	- 60.506.114
2008	1,2	241.291.744	63.992.096	102.589.745	110.169.833
2009	0,8	213.643.936	62.759.001	25.874.394	94.833.554
2010	1,24	260.277.468	92.081.928	20.532.841	188.029.629
2011	1,88	314.243.915	101.764.172	89.541.874	309.920.043
2012	0,86	376.194.665	140.891.019	110.526.481	91.834.655
2013	1,25	380.745.921	160.987.159	126.584.298	148.114.155
2014	1,02	389.874.128	240.058.781	115.897.456	36.914.198

Tablo 6 incelendiğinde, Akdeniz'in analiz dönemi boyunca yarattığı net dışsal fayda/net dışsal maliyet sütun 5'ten takip edilebilmektedir. Firma en yüksek net dışsal faydaya 2011 yılında ulaşmış olup 2003-2007 yılları arasında net dışsal maliyete neden olmuştur. Firma, analiz dönemi boyunca yaklaşık 768 milyon TL toplam net dışsal faydayı topluma kazandırmıştır.

Tablo 7: Dentaş'a Ait Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyeti

Yıllar	(1) Geri Dönüşüm Firmalarının Toplam Faktör Verimliliği	(2) Geri Dönüştürülen Atıkların Parasal Değeri	(3) Maddi Duran Varlık	(4) Katma Değer	(5)=((1*2)-(1*3))-4 Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyet
2003	0,88	59.677.379	61.321.208	15.324.591	- 16.771.161
2004	1,67	124.510.197	82.843.250	33.350.722	36.233.079
2005	0,96	84.959.446	98.509.851	31.718.724	- 44.727.113
2006	1,52	112.953.466	105.264.854	44.104.085	- 32.417.395
2007	0,95	108.251.724	104.996.638	28.791.588	- 25.699.256
2008	1,25	133.153.336	115.675.048	22.548.761	- 700.901
2009	0,71	157.204.528	125.393.721	46.962.814	- 24.377.141
2010	1,27	195.222.383	79.270.039	70.271.977	76.987.500
2011	0,76	277.886.059	98.630.376	71.996.101	64.238.218
2012	1,59	298.179.084	122.870.583	91.987.941	186.752.576
2013	0,99	301.845.235	180.895.485	95.894.214	23.846.039
2014	0,97	305.841.935	189.854.185	98.842.112	13.666.006

Tablo 7 incelendiğinde, Dentaş'ın analiz dönemi boyunca yarattığı net dışsal fayda/net dışsal maliyet sütun 5'ten takip edilebilmektedir. Firma en yüksek net dışsal faydaya 2012 yılında ulaşmış olup 2003, 2005, 2006, 2007, 2008 ve 2009 yıllarında net dışsal maliyete neden olmuştur. Firma, analiz dönemi boyunca yaklaşık 257 milyon TL toplam net dışsal faydayı topluma kazandırmıştır.

Tablo 8: Ak-Kim'e Ait Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyeti

Yıllar	(1) Geri Dönüşüm Firmalarının Toplam Faktör Verimliliği	(2) Geri Dönüştürülen Atıkların Parasal Değeri	(3) Maddi Duran Varlık	(4) Katma Değer	(5)=((1*2)-(1*3))-4 Geri Dönüşümün Net Dışsal Faydası/Net Dışsal Maliyet
2003	0,99	106.695.866	69.060.688	23.418.037	13.840.789
2004	1,06	124.510.197	83.991.698	33.350.722	9.598.887
2005	0,91	126.262.594	97.663.116	28.807.224	- 2.781.699
2006	1,09	144.638.484	109.022.438	33.997.187	4.824.303
2007	0,85	148.968.586	107.734.583	26.721.823	8.327.080
2008	1,03	165.433.821	123.351.254	36.030.578	7.314.466
2009	1,35	169.041.167	130.906.092	56.559.386	- 5.077.035
2010	0,87	185.163.200	135.829.951	51.136.413	- 8.216.486
2011	1,56	236.751.188	148.576.584	80.901.471	56.650.911
2012	1,1	250.660.699	150.943.403	65.646.329	44.042.697

2013	1,12	256.412.845	190.891.842	74.856.981	- 1.473.458
2014	1,02	260.154.875	210.589.487	85.794.185	- 35.237.489

Tablo 7 incelendiğinde, Ak-Kim'in analiz dönemi boyunca yarattığı net dışsal fayda/net dışsal maliyet sütun 5'ten takip edilebilmektedir. Firma en yüksek net dışsal faydaya 2011 yılında ulaşmış olup 2005, 2009, 2010, 2013 ve 2014 yıllarında net dışsal maliyete neden olmuştur. Firma, analiz dönemi boyunca yaklaşık 91 milyon TL toplam net dışsal faydayı topluma kazandırmıştır.

6. SONUÇ: TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Geri dönüşüm firmalarının yarattığı tersine lojistiğin toplumsal refah üzerindeki etkilerinin hesaplanabilir olduğunu gösteren bu çalışma, atık yönetimi konusunda atıkların geri dönüşümün sağlanması ve bunu yapan firmaların teşvik edilmesine (içselleştirilmesi) yönelik politika yapıcılara (Belediyelere ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığına) alternatif uygulanabilir politik önerileri sunmaktadır.

Çalışmada her bir geri dönüşüm yapan firmanın bu faaliyetleri ile topluma kazandırdıkları net dışsal fayda hesaplanabilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı doğrultusunda kurgulanan “tersine lojistik ile geri dönüşüm sağlayan firmalar topluma net dışsal fayda kazandırmaktadırlar” hipotezi doğrulanmaktadır. Bu hipotez çerçevesinde seçilmiş geri dönüşüm firmalarından Naksan 202 milyon TL, Bayer 323 milyon TL, Akdeniz 768 milyon TL, Dentaş 257 milyon TL ve Ak-Kim 91 milyon TL net dışsal fayda yaratmıştır. Buradan hareketle analiz döneminde bütün firmalar açısından bakıldığında toplamda 1,641 milyar TL'lik net dışsal faydanın oluşturulduğu görülmektedir.

Pozitif dışsallık, üretim ya da tüketim sürecinde öngörülmeden ortaya çıkan olumlu etkilerdir. Pozitif dışsallıkların olduğu durumda, firmalar faaliyetlerinin doğurduğu yararın tamamını alamadıklarından optimumdan daha az miktarda üretim yapılacaktır. Bu açıdan bakıldığında geri kazandırılabilir atıkların toplumsal maliyetinin azaltılması ve bunların toplumsal refah artışına dönüştürülebilmesi açısından geri dönüşüm ve tersine lojistik faaliyetlerinde bulunan firmaların yarattığı net dışsal faydanın içselleştirilmesi gerekmektedir.

Dışsallıkların ortadan kaldırılması, yani içselleştirilmesine yönelik literatürde farklı çözüm önerileri geliştirilmiştir. Burada önemli olan nokta dışsallığı tamamen ortadan kaldırmak değil, özel ve sosyal maliyet/yararların eşitlenmesi yoluyla geri dönüşümün ve tersine lojistiğin etkin olarak işlenmesini sağlamaktır. Bir kısım iktisatçılar, piyasa başarısızlığına çözüm olarak devlet müdahalesini savunmaktadır. Bu tür bir müdahale, devletin doğrudan düzenlemelere gitmesi ya da vergi veya sübvansiyon sistemini yerleştirmesi yoluyla yapılmaktadır.

Bir kısım iktisatçılar (Coase 1960) ise, doğrudan müdahale etmek yerine piyasada tarafların pazarlık yolu ile üretebileceği bir çözümün daha etkin olabileceğini savunmuşlardır. Coase göre,

mülkiyet hakları açık olarak tanımlandıktan sonra anlaşma yapmak, dışsallığı yaratan ve dışsallığa maruz kalan kişilerin çıkarıdır. Her iki taraf için de bu yönde motivasyon yaratılır. Gerek kirliliğin önlenmesinde gerek geri dönüşümde bu yöntemlerin hangisinin uygulanabilirliği ve başarısı üzerine iktisatçılar ve bu çalışmanın okuyucuları tartışmaya devam edecektir.

Bu yöntemlerden ilki olan kamu müdahalesi odaklı vergi ve sübvansiyon mekanizmalarının işletilmesinde dışsallıklar içselleştirilerek firmaların geri dönüşüm motivasyonu artırılabilir. Bunun için geri dönüşüm ve tersine lojistik yapan firmalara vergisel teşviklerin verilmesi, kamu ihalelerinde tercih sebebi olması, bu firmaların yeşil firmalar adı altında bakanlıkça yayınlanması bir yandan bu firmaları diğer yandan diğer firmaları tersine lojistiğe ve geri dönüşüme yönelmelerini teşvik edecektir.

Dışsallıkların içselleştirilmesinde kullanılan ikinci yaklaşım olan Coase yaklaşımı çerçevesinde geri dönüşüm yapan firmalar ile büyük miktarlarda atık yaratan veya atıkları toplayan kurumlar arasında taraflar sözleşme yoluna gidebilir. Örneğin belediyeler ile geri dönüşüm yapan firmaların aralarında yapacakları bir sözleşmeyle atıkların geri dönüşümünün sağlanmasına katkı yapabilirler.

Geri dönüşüm yapan firmalara ve kurumlara yönelik özel önerilerin yanı sıra atık yönetimi sorunlarının çözümü ve geri dönüşümün artırılmasına yönelik genel öneriler de şöyle özetlenebilir;

- Atık yönetimde yetkin bir kurum olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın bu konudaki deneyimi ve farkındalığı artırılmalıdır.
- Atık yönetiminin büyük bir kısmı üreticilerin sorumluluğundadır. Bu bağlamda, belediyelerin ve üreticilerin sorumluluk kapsamı yasal çerçevede genişletilmeli ve paylaşılmalıdır.
- Atıkları piyasaya sürenlerin kayıtlı hale getirilmesi konusunda yapılan çalışmalar artırılmalı ve yapılan denetimler sıklaştırılmalıdır.
- Atık yönetimi konusunda belediyelerin yapacağı faaliyetlere destek verilmelidir. Belediyeler, atıkların bertarafına yönelik yeni projeler geliştirmeli ve bununla ilgili yeni tesisler kurmalıdır.
- Türkiye genelinde atık yönetimi konusunda özel ve kamu sektöründe yetkilendirilmiş kuruluş sayısının artırılması sağlanmalıdır.
- Atık yönetim planlarının sürdürülebilir olmasını sağlayabilmek için, atık yönetim sisteminin yatırım ve işletim giderlerine ilişkin değerlendirme planda yer almalıdır.
- Sanayi kuruluşları, belediyeler, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve çevre ile ilgili vakıflar tarafından, tüketicin atık yönetimi konusunda ciddi bir biçimde bilinçlendirilmesi için ortak çalışmalar yürütülmelidir.
- Türkiye'de, atıkların geri dönüştürülmesi ve diğer kazanım metotları ulusal çevre politikası haline getirilmelidir.

• Atıkların geri dönüşümü konusunda sosyal medya, yazılı ve görsel basın kullanılarak bilinçlendirme faaliyetleri artırılmalıdır.

• Türkiye’de, geri dönüşümün yaygınlaştırılması açısından kişileri ve kurumları, cezalandırma ve özendirme sistemi geliştirilmelidir. Sokakta çöp bidonu ve konteynırlardan geri dönüştürülebilir malzemeleri toplayanlara teşvik verilerek desteklenmesi ve kurumsal bir yapının oluşturulması sağlanmalıdır.

• Türkiye’de sağlıklı bir atık yönetimi sisteminin yerleştirilebilmesi için daha fazla ilde geri dönüşüm firmalarının ve geri dönüşüm tesislerinin kurulmasına ihtiyaç vardır. Gerekirse her ilde geri dönüşüm firması kurulmalı, özellikle sanayinin yoğun olduğu bölgelerde tesis sayısı iki katına çıkartılarak, bu sorun çözülmelidir.

• Geri dönüşüm firmalarının kapasitesinin artırılmasına, yasal mevzuatının geliştirilmesine olanak verilmelidir. Böylece belediyelerin üzerindeki mali yük de azalmış olacaktır.

• Bu tespit ve önerilerin ötesinde bu çalışmada değinilmesi gereken bir diğer nokta ülkemizde geri dönüşüm ve tersine lojistik aktivitelerinin tutarının tam olarak belirlenememesidir. Bunun da en büyük sebebinin; firmaların tersine lojistik aktivitelerini yeterince takip etmemeleri ve ulusal düzeyde istatistiki verinin kayıt altına alınmamış olmasıdır. Bu eksiklik söz konusu bu çalışmanın da en büyük kısıtını oluşturmaktadır. Rogers ve Tibben-Lembke (2001)’in ABD ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmaya göre firmaların geri dönüşüm ve tersine lojistik maliyetlerinin, toplam maliyetlerinin yaklaşık yüzde 4’ü, ABD GSMH’sinin yüzde yarımı kadar olduğu bulunmuştur. Bu çalışma, geri dönüşüm ve tersine lojistik aktivitelerinin ve bunlara ilişkin istatistiki kayıtlarının ekonomide önemli bir rolü olduğunu ve öneminin daha da artacağını göstermektedir.

Bu bulgulardan hareketle tersine lojistiğin ve geri dönüşümün Türkiye’ye sağladığı sosyal ve çevresel faydanın yanında, Türkiye’deki atık yönetimi sorununu ve atık miktarını azaltmaktaki etkisi tartışılmazdır. Bu sebeple, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı geri dönüşüm firmalarına destek ve teşvik sağlayarak, daha fazla geri dönüşüm firmasının kurulmasına referans olması ve veri bankasının oluşturulması yönünde çalışma yapması pozitif net dışsal faydanın daha da artmasına zemin hazırlayacaktır.

Sonuç olarak, üretilen atıkların büyük bir bölümü geri kazanılabilir atıktır. Bu atıklar bir sorun olmaktan çıkartılıp bir girdiye veya bir değere dönüştürülerek sürdürülebilir büyümeye katkı vermesi sağlanabilir. Bu sebeple, geri dönüşüm firmalarının Türkiye’nin sosyal ve ekonomik refahın artırılmasında sahip olduğu büyük potansiyelin göz ardı edilmemesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Akçadağ, M., (2010), “İlaç Sektöründe Tüketicinin Sağlık Güvenliğinin Korunması Açısından Lojistik Faaliyetler ve Bir Uygulama.” Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alagöz, A ve İrdiren, D., (2013), “Maliyet Muhasebesi Bakış Açısı ile İşletmelerde Çevre Maliyetleri ve Yönetimi”, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Economic Research), ISSN:1303-8370/Ekim 2013 Yıl:13 Sayı:26, s. 425.
- Arnade, C., (1994), "Using Data Envelopment Analysis to Measure International Agricultural Productivity", Tech Bull, No. 1831 ERS, USDA.
- AYDIN, Üzeyir., (2010), "Türk Finans Endüstrisinde Karşılaştırmalı Organizasyonel Etkinlik: Türkiye Örneği", İzmir, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Baki, B., (2003), Tersine Lojistik: Zorunluluk mu? Kazanç mı?, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi.
- Brito, M.P., Flapper, S.D.P., Dekker, R., (2002), Reverse Logistics: A Review of Case Studies. Econometric Institute Report EI 2002-21.
- Bulut, E., ve Deran, A., (2007), Ters Lojistik ve Şirketlerin Maliyet Yönetimi Üzerine Etkileri, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, ss. 325-344.
- Butler, S., (2004), Reverse Logistics Moves Forward, Logistics Europe, pp.14-15.
- Coase, R. H., (1960), “The Problem of Social Cost”, Journal of Law and Economics, The University of Chicago Press, Vol. 3 (Oct., 1960), pp. 1-44, <http://www.jstor.org/stable/724810>
- Coelli, J. T., Prasada Rao, D. S., O’Donnell C.J., Battese, G. E., (2005), “An Introduction To Efficiency and Productivity Analysis”, Springer, Second Edition, USA.
- Cooper, M., Lambert, D.M., Pagh, J.D., (1997), “Supply Chain Management: More than a New Game for Logistics.” The International Journal of Logistics Management, vol.8, no.1:1-14
- Çalış, Y. E., (2013), “Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi”, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B. Dergisi, 2013, Cilt XXXIV, sayı: I, s. 176.
- Debreu, G., (1951), "The Coefficient of Resource Utilization", *Econometrica*, Vol. 19, No. 3.
- Dekker, R., Fleischmann, M., Inderfurth, K. ve Wassenhove, L.N.V., (2004), “Reverse Logistics”, Springer –Verlag, Heidelberg.
- Demirel, Özgün N, Gökçen H., (2008), “Geri Kazanımlı İmalat Sistemleri için Lojistik Ağı Tasarımı: Literatür Araştırması”, Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak.Der., (24)4. ss. 905-912.
- Demsetz H., (1967), “Toward a Theory of Property Rights”, The American Economic Review, Vol. 57, No: 2, Papers and Proceedings of the Seventy-ninth Annual Meeting of American Economic Association.
- Derilioğlu, G., (2007), “Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı ile Türkiye’deki Mevcut Durumun Değerlendirilmesi”, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Adana.
- Dinç, K., (2010), Üç Aşamalı Tersine Dağıtım Sistemleri İçin Bir Model ve Ayrıştırılabilir Çözümü, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.

- Dirik, Meryem., (2012), “Tersine Lojistik ve Karaman Organize Sanayi Bölgesinde Gıda Sektöründe Tersine Lojistiğin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Duyguvar, A. S., (2010), Tersine Lojistik Ağ Tasarımı ve Ağdaki Malzeme Akışının Web Tabanlı Yönetimi. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Farrell, M.J., (1957), "The Measurement of Productive Efficiency" Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General), Vol. 120, No.3.
- Farrell, M.J. "The Measurement of Productive Efficiency" Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General), Vol. 120, No.3, 1957.
- Gönen, S., ve Güven, Z., (2014), “Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Seramik Fabrikasında Uygulama”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz/2014 , s. 39.
- Gülsün, B., Tuzkaya, G., ve Bildik, E., (2008), Reserve Logistics Network Desing: A Simulsted Annealing Approach, Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi.
- Kanat, S., ve Turan Atılgan (2014), “Türk Tekstil Ve Hazır Giyim Sektöründe Tersine Lojistiğin Uygulama Olanakları.” XIII. Uluslararası İzmir Tekstil ve Hazır Giyim Sempozyumu, 2–5 Nisan.
- Kara O., (2009), Ekonomik Regülasyon Modelleri ve Özelleştirme Üzerine Dışsallık-İçsellik Analizleri: Türkiye Örneği (1980-2008), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir.
- Karaçay, G., (2012), Tersine Lojistik: Kavram ve İşleyiş. Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi.
- Karaçay, Gülsün., (2005), “Tersine Lojistik: Kavram ve İşleyiş”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, e-dergi ISSN: 1304-8899, CİLT: 14 / SAYI: 1, ss. 317-332, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cusosbil/article/viewFile/5000001039/5000001730>, (12.08.2016).
- Keskin, M. H., (2008), “Lojistik Tedarik Zinciri Yönetimi”, 2. Baskı. Ankara, Nobel, s.39.
- Kılıç, H. S., (2005), “Tersine Lojistik Ve Bir Beyaz Eşya Üreticisi Firmada Geri Dönüşüm Sistemi Ağ Tasarımının Yapılması”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Koopmans, T., (1951), “Analysis of Production as an Efficient Combination of Activities”, içinde: Koopmans, T., (ed) Activity Analysis of Production and Allocation, New Haven, Yale University Press, ss. 33-97.
- Kök, R. ve Deliktaş, E., (2003), “Endüstri İktisadında Verimlilik Ölçme ve Strateji Geliştirme Teknikleri”, DEÜ Matbaası, İzmir, ss. 210-243.
- Kök, R., Kara, O., (2009), Türkiye Ekonomisinde Özelleştirme Yönlü Dışsal Ekonomiler Analizi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 27 - 29 Mayıs 2009, <http://iletisim.atauni.edu.tr/eisemp/html/tammetinler/148.pdf>
- Köse, S., (2009), Tersine Lojistik ve Atık Kızartma Yağları Geri Kazanım Ağı Tasarımı. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Logistics Practices. Journal of Business Logistics, vol.22, no.2:129-147.
- Lojistiğin Uygulama Olanakları, (2014), “XIII. Uluslararası İzmir Tekstil ve Hazır Giyim Sempozyumu, 2–5 Nisan, İzmir, ss. 343-347.
- Lüy, E., Varınca, K. B., Kemirtlek, A., (2007), “Katı Atık Geri Kazanım Çalışmaları; İstanbul Örneği,” AB Sürecinde Türkiye’de Katı Atık Yönetimi ve Çevre Sorunları Sempozyumu, s.2-3, <http://www.yildiz.edu.tr/~kvarınca/Dosyalar/Yayinlar/yayin010.pdf> (05.01.2016).
- Nakıboğlu, G., (2007), “Tersine Lojistik: Önemi ve Dünyadaki Uygulamaları” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:2, s.183.
- Özden., Ünal H., (2008), Veri Zarflama Analizi (DEA) ile Türkiye’deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt/Vol:37, Sayı/No:2, ISSN: 1303-1732, s.168.
- Özkan, B., (2010), Tersine Tedarik Zinciri İncelemesi ve Uygulaması. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ravi, V. and Ravi, S., (2004), Analysis Of Interactions Among The Barriers Of Reverse Logistics, Technological Forecasting and Social Change.
- Rogers, D.S., Tibben-Lembke, R., (2001), “An Examination of Reverse Logistics Practices”. Journal of Business Logistics, Vol. 22, No: 2, pp. 129-147.
- Stock, J.R., (1992), “Reverse Logistics, Council of Logistics Management, Oak Brook.
- Şengül, Ü., (2010a), Tersine Lojistik Ağ Tasarımında Karma Tamsayı Programlama Modeli ve Ambalaj Atıkları Geri Dönüşümü için Bir Uygulama. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Şengül, Ü., (2010b), “Atıkların Geri Dönüşümü ve Tersine Lojistik” Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Ocak 2010, Cilt/Vol: 6, Sayı 1, ss. 73-86 ISSN: 1305-7979.
- Şengül, Ü., (2011), “Tersine Lojistik Kavramı Ve Tersine Lojistik Ağ Tasarımı”, Atatürk Ü. İİBF Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, ss. 407-429.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü; “Ulusal Geri Dönüşüm Strateji ve Eylem Planı 2014-2017” s.12-24, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141230M1-12-1.pdf> (12.12.2015).
- Tullock, G., (1991), Public Choice, The New Palgrave: A Dictionary of Economics.
- Tuzkaya, G., (2008), Tersine Lojistik Ağlarının Stratejik Planlamasına Yönelik Meta-Sezgisel Bir Yaklaşım. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Türkkan, E., (2001), “Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı”, Turhan kitabevi, Ankara.
- Uslu, Ş., ve Akçadağ, M., (2012), “İlaç sektöründe Tersine Lojistik ve Dağıtımın Rolü: Bir Uygulama” Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, s.153.
- Vasfi, H., ve Soylu K., (2008), “Çevresel Bilgilerin Muhasebesi ve Raporlanması”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 15, sayfa: 92-113.
- Verhoef, E., (1997), “Externalities”, Free University Research, Memorandum, No:31.

- Yıldırım, U., (1992), Çevre Kirliliğinin Önlenmesinde Vergilendirmenin Rolü: Türkiye Örneği, D.E.Ü. S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Yüksel, C., (2006), Dışsallıklarda Kamusal Çözümler: Türkiye Uygulaması, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana,.
- Zaim, O., Çakmak, E. H., (1994), “Özelleştirme Tartışmaları, Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik İçinde “Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik”, Bağlam Yayınları, İstanbul.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN İÇ VE DIŞ MÜŞTERİLERİN PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ ÜZERİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Halim KAZAN*
Yrd Doç.Dr Hatice Anıl DEĞERMEN**
Gülçin Gökçenur YURTMAN***

ÖZ

Toplam kalite yönetimi temel olarak iç ve dış müşteri memnuniyetini sağlamak için her türlü faaliyetin sürekli olarak iyileştirilmesine yönelik bir anlayıştır. Bu nedenle doğru ve yerinde uygulanan bir toplam kalite yönetimi iç ve dış müşteri performansını olumlu yönde etkileyecektir. Bu çalışmada, toplam kalite yönetiminin iç ve dış müşterilere olan hasta ve hekim performansı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi araştırılmıştır. Hasta hekim performans etkisinin ölçümü için performansı ölçmek üzere çeşitli ölçeklerden de yararlanılarak “fiziki ortam, bilgilendirme, maliyet, kalite, güven, işlem, ulaşım ve hız” faktörleri tespit edilmiştir. Bu faktörlerin hasta hekim performansına nasıl etki ettikleri ve aralarında nasıl bir ilişki bulunduğu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Hasta hekim performans değerlendirmesinin etkilerini ortaya koyabilmek için istatistiksel olarak, güvenilirlik, “KMO ve Bartlett’s testi, faktör analizi ve korelasyon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucu belirlenen 8 faktörün kendi içlerinde birbirleriyle güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkiye sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, Hasta Hekim Performans Değerlendirmesi, Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi **Jel Sınıflandırması: M10, M30, M31, M39**

THE EFFECT OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT ON PERFORMANCE EVALUATION OF INTERNAL AND EXTERNAL CUSTOMERS

ABSTRACT

Total quality management is basically an understanding of continuous improvement of all kinds of activities to ensure satisfaction of both internal and external customers. For this reason, a right total quality management applications will affect the performance of internal and external customers positively. In this study, the evaluation of the effect of total quality management on the performance of patients and physicians, which are internal and external customers, was investigated. Factors such as "physical environment, information, cost, quality, trust, transaction, transportation and speed" were

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama A.B.D.

** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama A.B.D.

*** Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

determined by using various scales to measure performance for patient and physician performance measurement. These factors constitute the purpose of studying how they affect the performance of the physician and how they relate to each other. Reliability, "KMO and Bartlett's test, factor analysis and correlation analysis" methods were used statistically to reveal the effects of patient and physician performance evaluation. As a result of the analysis identified that the 8 factors have a strong and positive relationship with each other within themselves.

Key Words: Total Quality Management, Patient-doctor Performance Evaluation, Total Quality Management in Healthcare Service **Jel Classification:** M10, M30, M31, M39

1. GİRİŞ

Teknolojinin hayatımıza getirdiği hızlı değişim ve küreselleşmenin de etkisiyle pazarların yapısı hızla değişmekte, tüketici istek ve ihtiyaçları giderek farklılaşmaktadır. Özellikle ürün sunumunda insan unsurunun yoğun olarak kullanıldığı hizmet sektöründe tüketiciler, hizmetlerin kendilerine has özelliklerinden ötürü, sunulan hizmetlerin kalitesinin değerlendirilmesinde bir takım sıkıntılar yaşamaktadırlar. Hizmetlerin soyutluk, bölünmezlik, değişkenlik, dayanıksızlık ve mülkiyet yokluğu olarak sıralanan özellikleri kalitenin ölçümünü ve değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır.

Tüm bu zorluklarına rağmen tüketiciler sunulan ürünün kaliteli olmasına ve bu sayede kendilerini farklı hissetmeye büyük ihtiyaç duymaktadırlar. Söz konusu nedenlerden ötürü, hemen hemen her gün değişim yaşayan dünyamızda toplam kalite yönetiminin önemi ve uygulama alanları giderek artmaktadır. Toplam kalite yönetiminin başlıca uygulama alanlardan biri de sağlık kurumlarıdır. Sağlık kurumlarında kalite konusu, bu sektördeki hizmetlerin insan hayatıyla ilgili olması ve konunun bu nedenden ötürü çok hassas olmasından dolayı oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, toplam kalite yönetimi uygulamalarının hasta ve hekim performansı üzerindeki etkilerinin neler olduğu araştırıldı. Etkileri saptayıp ortaya çıkarmak için performans ölçme ölçeği tarafımızdan geliştirildi. Ölçekte yer alan faktörler hastane ortamı ve çalışanların çalışma durumları değerlendirilerek geliştirildi. Ölçekte yer alan faktörler "fiziki ortam", "bilgilendirme", "maliyet", "kalite", "güven", "işlem", "ulaşım" ve "hız" faktörlerdir. Bu faktörlerin hasta ve hekim performansı üzerinde ne düzeyde bir etkiye sahip oldukları ve aralarında nasıl ve ne düzeyde bir ilişki bulunduğunun saptanması, çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Literatürde yapılan diğer araştırmalarla kıyaslandığında yapılan çalışmanın farklılığı, hem hasta hem de hekim düzeyinde performans ölçümünün aynı anda yapıldığı çalışmaların bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gerek malların gerekse hizmetlerin, kendilerinden beklenen tüm nitelikleri taşıyor olmaları, kısaca kaliteli olmaları, hizmet sektörünün hızla geliştiği 1980'lerden sonra işletmelerin öncelikli konularından biri haline gelmiştir. (Zeithaml, Parasuraman ve Berry, 1988:35) Özellikle bu yıllardan sonra kaliteyle ilgili pek çok tanım literatürde yer almıştır. Aşağıda bu tanımlardan belli başlıları ele alınacaktır.

Japonya'da kalite konusunda önemli çalışmalar yapan Deming, kaliteyi çeşitli boyutlarıyla ele alan birkaç farklı tanım yapmıştır. Bu tanımları sırasıyla ele aldığımızda kalite; "İşletmenin ürettiği ürün ve performansın, spesifikasyonlara uygun olması" ya da "tüketicinin, işletmenin ürettiği ürün ya da hizmet hakkındaki yargısı" olarak tanımlanmaktadır. (Deming, 1998:137) Kalite kavramı Juran'a göre, bir ürünün tatmin etmeyi hedeflediği tüketicinin "şartlarına uygunluk" iken; Crosby'e göre "kullanıma uygunluk" olarak tanımlanmaktadır. Gerek Juran, gerekse Crosby'nin tanımları kalitenin önemli bir boyutu olan müşteri tatminine vurgu yapmaları bakımından önemlidir. (Değermen, 2006:16) Öte yandan, Avrupa Kalite Kontrol Organizasyonu (EOQC) ve Amerikan Kalite Kontrol Topluluğu (ASQC) kaliteyi, "belli ihtiyaçlar açları tatmin etmek için bir mamul veya hizmetin taşınması gereken spesifikasyonların toplamı" olarak tanımlamaktadırlar. (Morgan & Murgatroyd; 1994: 8). Kaliteyle ilgili tanımları arttırmak mümkündür. Ancak değişkenlik gösteren rekabet ortamında kaliteden ziyade toplam kalite yönetiminin önemi daha çok ön plana çıkmaktadır. Zira kalitedeki değişkenlikler toplam kalite yönetimine olan eğilimi arttırmaktadır.

"Toplam kalite yönetimi ortaya atıldığı 1950 yılından itibaren rekabeti öngören ve sürekli gelişen çağdaş bir yönetim sistemidir." (Tekin; 2004). Toplam Kalite Yönetimi sadece ürün ve hizmet kalitesi ile ilgili olmayıp günümüzün çağdaş bir yönetim anlayışıdır. (Kavrakoğlu; 1996: 12) Toplam kalite yönetiminin ilkeleri; müşteri odaklılık, sürekli iyileştirme, eğitim, tam katılım, stratejik planlama, yönetim sorumluluğu, ekip çalışması ve kurum kültürü olarak ifade edilebilir.

Araştırma alanımız olan sağlık sektöründe hizmet kalitesi konusu ise, hizmet sektörünün genelindeki gelişmelere paralel olarak, özellikle 1980'li yıllardan sonra oldukça önem kazanmış bir konudur. Bu konuda önemli çalışmaları olan Donebedian, sağlık hizmeti kalitesini "hizmet sürecinin tüm kısımlarındaki beklenen kazançlar ve kayıplar dengesi dikkate alındıktan sonra, hastanın iyilik halinin kapsamlı bir ölçüsünü en üst düzeye çıkarması beklenen hizmet" olarak tanımlamaktadır. (Kaya ve diğerleri, 2013: 4) Bir başka tanıma göre sağlık hizmetlerinde kalite; "uluslararası geçerliliği olan göstergelerdeki standartlara uygun tanı, tedavi ve bakım hizmetlerinin yanı sıra tüm hizmet

süreçlerinde hastaların beklenti ve ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmasıdır”. (Zorlutuna,1997: 185) Sağlık hizmetlerindeki kalite kavramı kapsam olarak, hastaneye gelen hastaların hatasız, hızlı, güvenilir bir şekilde karşılanmasını içermektedir.

Toplam Kalite Yönetimi ve Sağlık Sektörü” adlı bilimsel çalışmalarında, sağlık alanındaki kalite uygulamaları teorik düzeyde incelenmiş ve konu bakım ve yönetim süreçleri, hasta memnuniyeti ve çalışanlar açısından fiziki koşullar, performans değerlendirme faktörleri düzeyinde ele alınmıştır. Yapılan çalışmada sağlık alanında kalite uygulamaları açısından psikiyatri çalışanlarına düşebilecek görev ve sorumluluklara ilişkin öneriler sunulmuştur. (Ayaz ve Soykan, 2002: 19) Smith ve Houston (1983)’un yapmış olduğu bilimsel çalışmada, hastane hizmetleri, yatış ve taburcu işlemleri, hemşirelerin dikkat ve ilgisi, yemek servisi, fiziksel mekânın temizliği ve teknik hizmetler açısından ele alınmıştır. (Smith ve Houston, 1983: 59).

Bu alanda yapılan bir başka çalışmada sağlık hizmetlerinde kalite ve memnuniyet ölçümü konuları ele alınarak, ayakta tedavi gören hastalara yönelik bir uygulama yapılmıştır. Yapılan uygulama sonucunda, ayakta tedavi gören hastaların hastaneyi tercih etme nedenlerinin, hastane bünyesinde uzman doktorların çalışıyor olması, hastanenin fiziksel ortamının modern donanıma sahip olması ve tıbbi personelin kalifiye olması gibi nedenlerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada, hastanede sunulan hizmetlerin kalitesiyle yine aynı hastanenin tercih edilmesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanı sıra verilen hizmet kalitesiyle kurumun başkalarına tavsiye edilmesi arasında da anlamlı ilişki bulunmuştur. (Gülmez, 2005: 147) Bir hastanede yatan hastaların tatmin düzeylerini ve bunu etkileyen faktörleri belirlemek için yapılan çalışmada, yatan hastaların çok büyük bir bölümünün hastaneden tatmin olduğu ve hastaların genel memnuniyet düzeyini etkileyen en önemli iki faktörün “odaların durumu” ve “doktorların becerileri” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada, sağlık hizmetlerinin kalitesine önem verilmesi ve hasta tatmini ölçümünün düzenli olarak yapılması gerektiği sonuçlarına da ulaşılmıştır. (Önsüz ve diğerleri, 2008: 33).

Bu alanda yapılan bir başka çalışma, tıbbi uygulamalardaki heterojenlik sorunu üzerinde durmakta ve etkili hekim uygulamalarını sağlamakla ilgili yönetsel stratejilerin neler olması gerektiğini tartışmaktadır. Söz konusu çalışmada tıbbi uygulamalardaki heterojen durumun hastane ve hekim performansının sorgulanmasına neden olduğu sonuçlarına ulaşılmış ve bu sorunları ortadan kaldıracak çözüm önerilerinde bulunulmuştur (Şahin, 2004: 201). Bir başka çalışmada, sağlık sektöründe algılanan hizmet kalitesinin ölçümü amacıyla SERVQUAL ölçeğinden yararlanılmıştır. Yapılan çalışmada SSK hastanelerinde “SSK Sağlık Hizmetleri Kalitesinin Yükseltilmesi için ISO-9000 ve Sürekli Kalite İyileştirme Modeli” projesi uygulanan SSK Kartal Hastanesindeki hasta

memnuniyeti ele alınmıştır. Yapılan çalışmada, söz konusu hastanede yürütülen kalite çalışmaları sonucunda, ayakta tedavi gören hasta tatmininin ve ameliyat sayısının arttığı, ilaç giderlerinin azaldığı ve laboratuvar tetkik sayılarında düşüş yaşandığı sonuçlarına ulaşılmış; ancak, kalite çalışmalarındaki azalma sonucunda yeniden eski duruma dönüş eğiliminin de ortaya çıktığı görülmüştür. (Dalbay ve Biçer, 2002: 11).

Bir başka çalışmada belirlenen dört hastanenin algılanan hizmet kalitesi ölçülmüş ve ele alınan hastaneler algılanan kalite düzeyleri açısından karşılaştırılmıştır. Bunu yaparken SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modelinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, hastanelerin hasta beklentilerini karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır. (Rahman ve diğerleri, 2007: 37) Bu alanda bir başka çalışmada yine Parasuraman, Zeithaml ve Bery tarafından geliştirilen SERVQUAL ölçeği kullanılmış ve hasta tatmininin sağlık kurumlarında hizmet kalitesini değerlendirmede kullanılan temel ölçek olduğu ve hastaların sosyo-demografik özellikleri ile sürece ilişkin faktörlerden etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. (Özer ve Çakıl, 2007: 140).

Hastane yöneticilerinin Toplam Kalite Yönetimi'ne (TKY) yönelik algılarının değerlendirilmesi amaçlı bir çalışmada, sonuç olarak yöneticilerin TKY'yi destekledikleri ve TKY uygulamalarında bir lider rolü almak istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. (Doğan ve Kaya, 2004: 65) Bu alanda yapılan iki farklı çalışmada hekimlerin çalışma koşullarını ve iş tatminlerini etkileyen değişik faktörler üzerinde durulmuş ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur. (Özer, Şahin, Çetin ve Demir, 2005: 31; Şengül, 2009: 11) Bir başka çalışmada ise, yatan hastalara verilen tıbbi ve tıbbi olmayan bakım hizmetlerinden hasta yakınlarının tatmin düzeyinin araştırılması amaçlanmış ve sonuç olarak, hasta yakınlarının çok büyük bir bölümünün ilgili servisten tatmin olduğu, ancak buna rağmen iletişim becerileri ve yemek hizmetleri kalitesine önem verilmesi ve hasta tatmini ölçümünün düzenli olarak yapılması gerekliliğinden bahsedilmiştir. (Şahin ve diğerleri, 2005)

“Psikiyatride iş başında değerlendirme” isimli çalışmada ise psikiyatri uzmanlık eğitiminde iş başında değerlendirmeye duyulan ihtiyaç tartışılmış ve bazı iş başında değerlendirme yöntemleri tanıtılmıştır. (Başterzi ve Karabilgin, 2009: 297) “Örgüt Kültürünün Hastanelerde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarına Uygunluğunun Testine Yönelik bir Araştırma” da hastanelerdeki hizmet kalitesi uygulamalarının örgüt kültürü yönünden değerlendirilmesi yapılmıştır. (Can, 2008: 293).

Bu konuda yabancı literatür incelendiğinde, Anderson ve Zwelling (1996)'in çalışmasında, belirli bir merkeze bağlı olan dört kliniğin hizmet kalitesi ölçülmüştür. Anderson tarafından 1995 yılında yapılan başka bir çalışmada ise, SERVQUAL ölçeği kullanılarak Houston Üniversitesi Sağlık

Kliniği'nin hizmet kalitesi ölçülmüş ve araştırma sonuçlarına göre kliniğin strateji planları yeniden ele alınmıştır. (Anderson ve Zwelling, 1996: 9 ve Anderson, 1995: 32). Hong Kong'da hastaların sağlık hizmetlerinin kalitesine yönelik algılarının SERVQUAL ölçeği kullanılarak araştırıldığı bir başka çalışmanın sonuçları, SERVQUAL ölçeğinin sağlık bakım kalitesini ölçmede güvenilir olduğunu göstermiştir (Lam, 1997: 145).

Sağlık hizmetlerinin pazarlanmasında, hasta sayısını ve tatminini artırmak için hastanelerdeki ikincil hizmetlerin (sunulan yemekler vb) stratejik kullanımına ilişkin olarak yapılan çalışmada; ikincil hizmetlerin hasta algılamalarını yüksek düzeyde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Daha da fazlası, bu algılamaların hastanenin itibarı, hastanın gelecekteki hastaneyi yeniden tercih etme davranışı ve müşteri sadakatini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. (Baalbaki, 2008: 47) SERVQUAL ölçeği kullanılarak yapılan bir başka çalışmada ise, dış hastalarının sağlık işletmesinin toplam hizmet kalitesi ile ilgili değerlendirmelerinin, hizmet sunanların performansından büyük ölçüde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. (McAlexander ve Kaldenberg, 1994: 34).

Sağlık sektöründe önemli çalışmaları bulunan John Toussaint'in "Writing The New Playbook For U.S. Health Care: Lessons From Wisconsin" başlıklı çalışmada sağlık sektöründe maliyet fazlalığı problemi ve çözümleri ele alınmıştır. (<http://www.createhealthcarevalue.com/about/john/>) Sağlık sektöründeki bekleme alanları ile ilgili duygusal değerlerin incelendiği bir diğer çalışmada sonuç olarak fiziksel tasarım özellikleri ve duygusal değerler arasındaki etkileşimler belirlenmiştir. (Ayas ve diğerleri, 2008: 389) "A Framework for Quality Improvement Programs" başlıklı çalışmada ise ABD'de sağlık sektörünün öneminden ve sağlık sektöründe toplam kalite yönetimi uygulamalarından bahsedilmiştir. (Sobek and Ghosh, 2007: 44).

"Patient- centred improvement audit" başlıklı çalışmada İngiltere'de Essex kasabasının sağlık hizmetlerinde, güven ve kalite iyileştirmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Çalışma, kalite geliştirme çalışmalarında profesyonelliğin önemini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.(Brown ve Bell, 2005: 92) Buna ek olarak, "Convergence of the Health Industry" başlıklı çalışmada, sağlık sektörünün temel bileşenleri olan hasta, hekim, sigorta şirketleri, işveren, hükümet, eczane ve tedarikçilerinin ABD'deki durumunu incelemiş ve sonuç olarak sağlık hizmetlerine olan talep arttıkça, kalitede bozulmalar meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır.(Pierce, 2005: 22).

2.1. Sağlık Hizmeti Kalitesinin Belirleyicileri

Literatür incelendiğinde sağlık sektöründe hizmet kalitesini etkileyen faktörlerin neler olduğunu belirlemeye yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Donebedian sağlık kurumlarında verilen hizmetlerin kalitesini etkileyen faktörleri 7 başlık altında toplamıştır. Bu faktörler; “etkenlik”, “etkililik”, “verimlilik”, “optimal olma”, “kabul edilebilirlik” ve “yasallık” başlıkları altında toplanmaktadır. (Kaya ve diğerleri, 2013: 4) Sağlık sektöründe kaliteyi etkileyen faktörlerin neler olduğunu belirlemeye yönelik çalışmalar yapan Çatalca (2003) ise bu faktörleri genel olarak “ulaşılabilirlik”, “güvenlik”, “uygunluk”, “teknik kalite”, “tıbbi etkinlik” ve “hasta tatmini” olarak altı başlık halinde ele almıştır. (Çatalca, 2003: 21)

Bu alanda çalışmalar yapıldıkça, farklı faktörlerin de kaliteyi etkilediği görülmüştür. Ancak genel olarak bakıldığında, sağlık sektöründe yapılan çalışmaların, teknolojik gelişmeler karşısında toplam kalite yönetiminin hasta ve hekim performansını arttırdığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hastane hizmetlerinde teknolojik gelişmelerle birlikte farklı bir anlam kazanan “bilgilendirme”, “fiziki ortam”, “maliyet”, “güven”, “kalite”, “işlem”, “ulaşım” ve “hızlı hizmet verme” anlayışının hasta ve hekim performansında memnuniyet derecesini etkilediği çeşitli çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Bu etkilerin ölçülmesi sağlıkta hizmet kalitesi yönetimi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmada ele alınan temel konu, hizmet kalitesi yönetiminin sağlık sektöründe hasta ve hekim performansına olan etkisini ölçmektir. Özellikle bu sektörde hastane hizmetlerinde teknolojik gelişmelerle farklı bir anlam kazanan bilgilendirme, fiziki ortam, maliyet, güven, kalite, işlem, ulaşım ve hızlı hizmet verme anlayışı hasta hekim performansının memnuniyet değerini etkilemektedir. Bu etkilerin ölçülmesi toplam kalite yönetimi açısından önem arz etmektedir. Çalışmada cevaplanması beklenen temel problem, toplam kalite yönetiminin sağlık sektöründe hasta hekim performansını belirlenen faktörler dâhilinde nasıl etkilediğiyle ilgilidir. Toplam kalite yönetiminin hasta hekim performansı değerlendirilmesi üzerindeki etkisinin incelenmesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada; faktörler arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon, regresyon ve faktör analizi yöntemleri kullanılmıştır.

2.2. Toplam Kalite Yönetiminde Hasta Hekim Performansına Etki Eden Faktörler

Çalışmanın ana konusu olan toplam kalite yönetiminin hasta hekim performans değerlendirmesi üzerine etkisi ile ilgili bazı faktörler belirlemek gereklidir. Hasta-hekim performansını etkileyen birçok faktörlerden bazıları; “hastanenin sahip olduğu fiziki ortam ve fiziki şartlar”, “hastanın memnuniyeti açısından tedavi ve bakım hızı”, “işletmenin sürekliliği için uygun maliyet anlayışı”, “hastalar ile

hastane personeli arasında var olan güven”, “hastane içerisinde birimler arası ve hastayı yeterli bilgilendirme”, “hastanede hizmet öncesi ve sonrası kalite”, “hastaneye ulaşım kolaylığı” ve “hastanın girişinden sona kadar işlem sistemidir”.

2.3. Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi

Günümüzde bir sağlık kuruluşunun rakiplerinden sıyrılarak öne çıkabilmesi, müşterileri olan hastaları, personeli ve çıkar grupları olarak adlandırılan kişi ve kuruluşlarla daha iyi ilişkiler kurabilmesi için ortaya koymuş olduğu ve koyacağı tüm faaliyetlerine daha dikkat etmesi gerekmektedir. Bir yönetim felsefesi olan TKY anlayışı çerçevesinde sağlık hizmeti kalitesi tanımı da; “Hizmeti alanların (müşteri) beklenti ve ihtiyaçlarının tam, sürekli ve zamanında karşılanması olarak yapılabilir. (Erdoğan; 1996: 575) Sağlık hizmetlerinde toplam kalite yönetimi uygulanmasının önemi büyüktür. Sağlık hizmetlerinde hata payının sifıra indirgenmesi hedeflendiğinden dolayı toplam kalite yönetiminin hastanelerde ki varlığı hizmette çok önemli yararlar sağlamaktadır. Hastaneler hızla gelişen rekabet ortamındaki varlıklarını koruyabilmek ve eni iyi sağlık hizmeti sunmayı hedeflemektedirler. Bu nedenle hizmet kalitesi için çalışmalar yapılmakta ve gelişen teknoloji ve olanakları da değerlendirmektedirler. Toplam kalite yönetiminde müşteri memnuniyeti en üst düzeyde tutulmaya çalışılır. Toplam kalite yönetimi, sadece dış müşteri olarak adlandırılan hastaların tatmini üzerinde odaklaşmamakta, aynı zamanda iç müşteri olarak adlandırılan kurum personelinin de tatminini dikkate almaktadır. Zira kurum personelinin kurumu benimsemesi ve işini severek çalışması hizmet kalitesinin düzeyini etkilemektedir. Bu nedenle toplam kalite yönetimi iç müşterinin memnuniyetini de sağlamayı benimseyen bir kavramdır. (Melum and Sinioris, 1992: 7).

3. ARAŞTIRMANIN METODU

3.1. Araştırmanın Amacı

Toplam kalite yönetiminin hasta-hekim performansını nasıl etkilediği bu konunun asıl amacını oluşturmaktadır. Çalışmada hasta-hekim performansını ölçmek için sekiz (fiziki ortam, hız, maliyet, güven, bilgilendirme, kalite, ulaşım, işlem) faktör belirlendi.

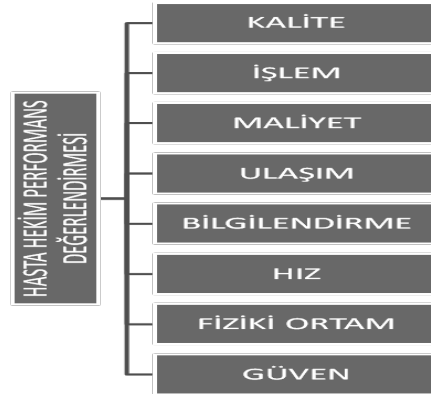
3.2. Araştırmanın Örnekleme ve Evreni

Araştırmanın evreni Türkiye’de hasta yoğunluğunun en fazla olduğu dört bölgeden 500 denek olarak belirlendi. Çalışmada kullanılan veriler; Akdeniz Bölgesinden 1 kamu, 1 özel (Antalya Devlet Hastanesi ve Özel Andeva Yıldız Hastanesi), Doğu Anadolu Bölgesinden 1 kamu (Cumhuriyet

Üniversitesi Eğitim Araştırma Hastanesi) ve İç Anadolu Bölgesinden 2 kamu (Hacettepe Hastanesi ve Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi), Marmara bölgesinden 1 özel hastane (Özel Çağlayan Florence Nightingale Hastanesi) olmak üzere toplam 6 hastaneden elde edilmiştir. Bu bölgelerin seçilmesindeki temel sebep, bu bölgelerde seçilen kamu ve özel hastanelerin yeterli derecede büyük ve yüksek düzeyde çalışan sayısına sahip olmasıdır. Araştırma evreni 500 denek olarak belirlendiği için örneklemin 217 olması yeterli görülmüş; ancak yine de sonuçların sağlıklı olması için altı ay süre ile toplamda hastalara 1000 anket uygulanmış; cevaplanan anket sayısı 437 olarak gerçekleşmiştir. Yönetici grubuna ise 300 anket uygulanmış ve 120 anket geri dönmüştür. Değerlendirme yapılırken 20 anketin güvenilir olmadığı görülmüş ve değerlendirilmeye alınmamıştır. 100 anket değerlendirmeye alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil.1. :Araştırmanın Modeli

- H_{1a}**: Toplam kalite yönetiminde fiziki ortamın hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.
H_{1b}: Toplam kalite yönetiminde hızın hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.
H_{1c}: Toplam kalite yönetiminde maliyetin hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.
H_{1d}: Toplam kalite yönetiminin de güvenin hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.
H_{1e}: Toplam kalite yönetiminde bilgilendirmenin hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.
H_{1f}: Toplam kalite yönetiminde kalitenin hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.
H_{1g}: Toplam kalite yönetiminde ulaşımın hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.
H_{1h}: Toplam kalite yönetiminde işlemin hasta ve hekim performansı üzerinde etkisi vardır.

Veri Toplama

Araştırmada 2 tür anket uygulanmıştır. Hasta ve hekim performans değerlendirme için hastalara ayrı anket ve hastanede görev alan yöneticilere ayrı anket uygulanmıştır. Hasta anketleri, hastaların daha iyi anlamalarını sağlamak ve gerçekçi cevap vermelerini sağlamak amacıyla yatan hasta servis katlarında ve taburcu olacakları gün uygulanmıştır. Anket hastalarla yüz yüze görüşme yapılarak gerçekleştirilmiş; fakat taburcu esnasında yatan hasta servis katlarında meydana gelebilecek

yoğunluktan dolayı, hasta servis katlarındaki sekreterler ve hemşireler anketör olarak görev yapmışlardır. Hastanede görev alan yöneticilere uygulanan anketler ise; yöneticilerin daha iyi anlamalarını sağlamak ve gerçekçi cevap vermelerini sağlamak amacıyla, hastane yöneticilerinin uygun oldukları zaman diliminde uygulanmıştır.

Anket Ölçeklerinin Oluşturulması ve Anketin Hazırlanması

Araştırmada kullanılan anket oluşturulurken 8 temel faktör göz önüne alınmıştır. 8 temel faktörün ölçümünde 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Bu araştırmada kullanılan anketlerin cevaplandırılmasında demografik verilere ilişkin sorulara uygun şekildeki cevap şıkları ve anketteki “fiziki ortam”, “hız”, “maliyet”, “güven”, “bilgilendirme”, “kalite”, “ulaşım” ve “işlem” faktörleri ile ilgili ifadelerle dair değerlendirmede ise 5'li likert tutum ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekteki cevaplama seçenekleri, 1 - Tamamen katılıyorum, 2 - Katılıyorum, 3-Fikrim yok, 4-Katılmıyorum, 5-Tamamen katılmıyorum şeklindedir.

4. VERİLERİN ANALİZİ

Teknik bilgileri verilen ve bu şekilde düzenlenen anketin analiz kısmında elde edilen bilgilerin daha güvenilir olması için ankette soru sorulan kişilerin demografik özelliklerini belirtecek sorulara yer verilmiştir. Bu nedenle demografik özellikler incelendikten sonra araştırmaya konu olan faktörler arasında ilişki olup olmadığını ortaya koymak için faktör analizi ve korelasyon analizleri yapılmıştır.

Tablo.1. Demografik Değişkenler

CİNSİYET			MEDENİ DURUM		
	Sayı(F)	%		Sayı(F)	%
Erkek	211	48.3	Evli	280	0.65
Bayan	226	51.7	Bekar	134	0.31
Toplam	437	1.00	Dul/Boşanmış	23	0.53
			Toplam	437	
YAŞ DAĞILIMI			EĞİTİM DÜZEYİ		
	Sayı(F)	%		Sayı(F)	%
15-25	70	16	Okur Azar,	55	0.13
26-36	175	40.04	İlk Öğretim,	85	0.19
37-47	134	30.66	Lise,	159	0.36
48-58	34	7.78	Lisans,	108	0.25
59-69-	16	3.66	Y.Lisans	27	0.06
70-80	7	1.60	Doktora	3	0.01
81 Ve Üzeri	1	0.22	Toplam	437	

Güvenilirlik Analizi

Ankete katılan 33 kişi cevap vermediği ya da eksik cevap verdiği için değerlendirmeye alınmamıştır. Güvenilirlik analizi, Faktör analizi yapmadan önce değişkenler arasında tutarlı bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için yapılmış ve tutarlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Uygulamada yer alan soruların güvenilirliğini belirlemek için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach Alfa değerinin 0,980 değerinde çıkmasından dolayı değişkenlerin güvenilir olduğu gözlemlenmiştir. Güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa değerinin yüksek olmasıyla, ölçüm aracının güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Zira literatürde Cronbach Alfa değerinin 0,70 ve üstünde olması halinde, testin güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

Bunun yanı sıra yapılan güvenilirlik analizi sonucuna göre güvenilir olmayan bazı soruların varlığı tespit edilmiş ve güvenilirlik analizleri sonucunda ilk faktör olarak bilinen “fiziki ortam”, faktör grubunun altında kalan 4., 5., 6., 7., ve hız faktör grubunun altında kalan 4. sorular çıkarılmıştır. Bu durumda tekrar güvenilirlik analizi yapıldığında güvenilirlik değerinin arttığı gözlemlenmiştir. Ankete katılan 33 kişi cevap vermediği ya da yanlış cevap verdiği için değerlendirmeye alınmamıştır. Cronbach Alfa değerinin 0,980 değerinde çıkmasından dolayı soruların güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bütün soruların yer aldığı değerlerin birlikte değerlendirilmesi halinde bazı soruların güvenilirliği düşürdüğü gözlenmiş; güvenilirliği düşüren sorular değerlendirme dışı bırakılmıştır. Yeterli güvenilirlik değerine ulaşıldıktan sonra faktör analizi yapılmıştır. Araştırmada yapılan anket uygulama sonuçlarına göre, güvenilirlik analizi göstergesi Cronbach Alfa değeri 0,980 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ankette bulunan değişkenler arasında iyi ilişkinin olduğunu; özetle kalan değişkenlerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Faktör Analizi

Faktör analizi yapmadan önce faktörler arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını anlamak için KMO ve Bartlett Testi yapılması uygun görülmüştür.

KMO ve Bartlett's Test Değerleri

Araştırmada uygulanan anketlerde değişkenler arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için KMO ve Bartlett testi uygulanmıştır. Faktör analizi yapılabilmesinin en önemli şartı, değişkenler arasında belli bir oranda ilişki bulunmasıdır. Bartlett küresellik testi, değişkenler arasında yeterli

oranda ilişkinin olup olmadığını belirtir. Barlett testinde p değeri 0,05 ten küçük ise, değişkenler arasında yeterli oranda bir ilişki bulunduğu ve faktör analizi yapılmasına uygun olduğu ifade edilir. Literatüre göre Bartlett testi anlamlı çıkmadığı takdirde, değişkenlerin faktör analizi yapmaya uygun görülmediği belirtilmektedir.

Uygulanan hasta anketinde KMO (Kaise-Meyer-Olkin) ve Bartlett (küresellik) testine göre, KMO'nun örnek uygunluk değeri 0,960 olup değişkenlerin faktör analizine uygunluğunun mükemmel seviyede olduğu gözlemlenmektedir. Sig (anlamlılık düzeyi) değerinin ise, 000 olduğundan dolayı, değişkenler arası ilişkinin var olduğu tespit edilmiş; dolayısıyla bu değişkenlere faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo.2. Hastalara Uygulanan Değişkenlerin Faktör Analiz Tablosu

FAKTÖRÜN ADI	SORU İFADESİ	FAKTÖR AĞIRLIKLARI	FAKTÖRÜN AÇIKLAYICILIĞI (%)
İŞLEM	Hastanede ön kayıt işlemlerim kolay ve rahat oldu.	0,769	11,250
	Hastanede tutulan işlem kayıtları ve yaptıkları çalışmalar düzenli bir şekilde gerçekleşiyor	0,738	
	Randevu işlemi yaptırmam kolay ve rahat bir şekilde gerçekleşti	0,730	
	Sigorta işlemlerim sorunsuz ve eksiksiz bir şekilde yapıldı.	0,728	
	Hastaneye yatış işlemlerim kolay ve rahat oldu.	0,720	
	Taburcu işlemlerim kolay ve rahat bir şekilde gerçekleşti	0,695	
	Yatış ve çıkış işlemlerimde ilgilenen personeller güler yüzlü ve samimiydiler	0,674	
	Acil servise giriş yapıldıktan sonraki yatak sayısı yeterliydi.	0,662	
KALİTE	Hemşirelerin doğru karar vermeyi işleme tutma becerisi iyiydi.	0,748	9,980
	Hemşirelerin hizmet kalitesi iyiydi.	0,718	
	Hekimimin tıbbi bilgisi üst düzeydeydi.	0,689	
	Genel olarak aldığım tedavinin ve bakımın kalitesi iyiydi	0,681	
	Hekimlerin hizmet kalitesi iyiydi.	0,662	
	Hastanenin temizliğine önem veriliyordu	0,608	
	Hastanede tedavi için kullanılan cihazlar teknik olarak üst düzeydeydi	0,570	
	Hastane çalışanları birbirleriyle iletişim içinde çalışıyorlar.	0,568	
MALİYET	Hastanenin kalitesine göre oda ücretleri normaldi.	0,731	9,918
	Tahlillerin ve tetkiklerin fiyat tutarı normaldi.	0,731	
	Hastanenin yemek fiyatları kalitesine göre normaldi.	0,693	
	Hekim muayenesi fiyat tutarı normaldi	0,688	
	Acil serviste hemen para istenmesi beni rahatsız etmedi.	0,683	
	Hastane ücretinin ödenmesinde yeterli kolaylık sağlandı.	0,669	
	Hastanenin kalitesine göre ödediğimiz meblağ normaldi.	0,641	
	Acil girişinde muayeneden sonra hemen para istenmesinden rahatsızlık duymadım	0,635	

	Doktorum bana karşı ilgili ve samimi bir tavır sergiledi. Beni muayene eden doktorun teşhisine güveniyorum. Doktorumun bana uyguladığı tedaviye güveniyorum. Doktorumun randevularına sadık kalması bana güven verdi. Doktorumla bütün özel problemlerimi rahatlıkla tartışabileceğimi düşünüyorum Hastanede kendimi evimde gibi hissediyorum. Kuruma ilk girdiğimde ki ilgi ve yaklaşım bana güven veriyordu	0,789 0,771 0,757 0,675 0,643 0,577 0,561	9,727
BİLGİLENDİRME	Hastalığım ile ilgili şikâyetime doğru yönlendirme yapıldı. Hastalığım ile ilgili uygulanacak tedavi hakkında bana yeterli bilgi verildi. Benim ve ailemin sorularına açık ve net bir şekilde bilgi verildi. Hastalığım hakkında bana yeterli bilgi verildi Hastaneden taburcu olduktan sonraki acil durumlar için ne yapmam gerektiğine dair bilgi verildi. Hastaneye girdiğimde danışmadaki sekreterler yeterli bilgi verdiler. Hastaneye girdiğimde genel bilgilendirme panolarda yer alıyordu Hekimim hangi nedenle benden tetkik istediğini anlatıp beni aydınlattı	0,710 0,691 0,685 0,674 0,655 0,606 0,597 0,572	9,173
ULAŞIM	Hastanede hastalar için yürüme ve tutunma alanları rahatlık sağladı Hastane girişinde bedensel engelliler için ulaşımım kolay ve rahat oldu. Mesai saatleri dışında da doktoruma ulaşmam rahat oldu Acil durumlarda hemşireye ulaşmam kolay ve rahat oldu Hastane dışındaki yönlendirme işaretleriyle hastaneye ulaşımım kolay ve rahat oldu Hizmet almak için santral hizmetlerine ulaşımım kolay ve rahat kolay oldu Hastane içindeki yönlendirme işaretleriyle poliklinik servisine ulaşmam kolay oldu.	0,690 0,661 0,607 0,552 0,543 0,542 0,527	7,179
HIZ	Hastanede odama yemek hizmeti zamanında sunuluyordu. Taburcu işlemi sırasında aldığımız hizmet hızlı ve rahat bir şekilde gerçekleşti. Acil serviste hastalara zamanında müdahale ediliyordu Kayıt işlemi sırasında aldığımız hizmet hızlı ve rahat bir şekilde gerçekleşti. Tedavim için gerekli tetkik sonuçlarının elime geçmesi zamanında oldu Telefonla randevu almam hızlı ve kolay oldu. Doktorumun hastalığıma teşhis etme becerisi hızlıydı	0,656 0,626 0,622 0,621 0,613 0,546 0,511	7,070
FİZİKİ ORTAM	Hastane içindeki yönlendirme işaretleri gideceğim bölüm için kolaylık sağladı Hastane dışındaki yönlendirme işaretleri hastaneye gidebilmem için kolaylık sağladı Hastane yerleşim planı olarak düzeni uygundu Hastanenin banyo ve tuvalet temizliği yeterliydi.	0,793 0,625 0,623 0,570	5,587
		Toplam açıklanan değişim %69,884	
	Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği:0,960 Bartlett Küresellik Testi Ki-Kare:23355,532 Sd:2016 P değeri:0,000		

Korelasyon Analizi

Değişkenlerin bağımlı ya da bağımsız olması dikkate alınmadan aralarındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirleyen analize korelasyon analizi denmektedir. Korelasyon analizi iki değişken arasındaki ilişkinin büyüklüğünü, yönünü ve önemini ortaya koyan yöntemdir. Korelasyon analizlerinde pearson korelasyon katsayısı (r) kullanılmaktadır. Pearson korelasyon katsayısı iki

değişken arasında ki ilişkinin derecesini vermekte ve -1 ile +1 arasında herhangi bir değer alabilmektedir. Bu katsayının 1'e eşit olması iki değişken arasında mükemmel bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Sıfıra yaklaştıkça ilişkinin değeri zayıflamaktadır. Eğer katsayı, -1'e yakın ise negatif yönde güçlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Field, 2009:125). Bu araştırma için faktör analizi sonucunda elde edilen veriler ile korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo.3. Hasta Anketi Korelasyon Analizi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
(1) Fiziki Ortam								
(2) Hız	,901(**)							
(3) Maliyet	,713(*)	0,664						
(4) Güven	0,566	0,48	,813(*)					
(5) Bilgilendirme	,846(**)	,714(*)	,744(*)	,787(*)				
(6) Kalite	,851(**)	0,618	0,619	0,394	,807(*)			
(7) Ulaşım	,946(**)	,759(*)	0,522	0,384	,722(*)	,861(**)		
(8) İşlem	,849(**)	,711(*)	0,445	0,343	,834(*)	,894(**)	,830(*)	

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

* Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3 deki korelasyon sonuçlarına göre hasta ve hekim arasında oluşan ilişkinin durumu Hız ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde çok yüksek (.901) bir ilişki elde edilmiştir. Ulaşım ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde çok yüksek (.946) bir ilişki elde edilmiştir Kalite ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde çok yüksek (.851) bir ilişki elde edilmiştir Bilgilendirme ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde yüksek (.846) bir ilişki elde edilmiştir. İşlem ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde yüksek (.849) bir ilişki elde edilmiştir.

Hastane Yöneticileri Araştırması

Tablo.4. Demografik Özellikler İstatistiği

CİNSİYET			MEDENİ DURUM			
	Sayı(f)	%		Sayı(f)	%	
Erkek	29	29	Evli	72	0.72	
Bayan	71	71	Bekar	27	0.27	
Toplam	100	1.00	Dul/Boşanmış	1	0.01	
			Toplam	100		
YAŞ DAĞILIMI			EĞİTİM DÜZEYİ			
	Sayı(f)	%		Sayı(f)	%	
25-35	50	50	Okur azar,	55	0.12	
36-46	28	28	İlköğretim,	85	0.19	
47-57	17	17	Lise,	159	0.36	
58-68	2	2	Lisans,	108	0.25	
69 ve üzeri	3	3	Y.Lisans	27	0.06	
Toplam	100	1.00	Doktora	3	0.006	
			Toplam	437		
GÖREV			KIDEM			
	%	HİZMET SÜRESİ	Sayı(f)		%	
Başhekim	%12	1-11	36	5 yıl veya daha az	47	0.47
Başhekim yard.	%25	12-22	37	6-10 yıl arası	28	0.28
Müdür	%11	23-33	21	11-15 yıl arası	9	0.09
Müdür yardımcısı	%11			16-20 yıl arası	6	0.06

Başhemşire	%16	34-44	3	21-25 yıl arası	10	0.10
Başhemşire yard.	%19			Toplam	100	
Hatalı	%6					
Toplam	%94					

Güvenilirlik Analizi

Yapmış olduğumuz araştırmanın güvenilir olup olmadığı test edilmiştir. Ankete katılanlardan 39 kişi cevap vermediği ya da yanlış cevap verdiği için değerlemeye alınmamıştır. Cronbach Alfa değerinin 0,975 değerinde çıkmasından dolayı değişkenlerin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda faktörler altında yer alan bazı değişkenlerin anlam bütünlüğünü bozmasından dolayı ilk faktör olarak bilinen “fiziki ortam” faktör grubunun altında kalan 1., 2., 3., 5., ve “hız” faktör grubunun altında kalan 1., 2., 5., 6., 7., 8. soruların, “maliyet” faktör grubunun altında kalan 1., 7. soruların, “güven” faktörü altında kalan 8. sorunun, “bilgilendirme” faktörünün altında kalan 2. sorunun, “ulaşım” faktörünün altında kalan 3. ve 6.soruların analizden çıkarılması durumunda tekrar güvenilirlik analizi yapılması hedeflenmiştir.

Ankete katılanlardan 31 kişi cevap vermediği ya da yanlış cevap verdiği için değerlemeye alınmamıştır. Anlam bütünlüğünü bozan değişkenler çıkarıldıktan sonra Cronbach alfa değerinin 0,978 olduğu ve kalan değişkenlerin tutarlı ve güvenilir olduğu gözlemlenmektedir. Araştırmada yapılan anket sonuçlarına göre, yapılan güvenilirlik analizi Cronbach Alfa değeri 0,978’dir. Bu değer, ankette bulunan değişkenler arasında iyi ilişkinin olduğunu, dolayısıyla kalan değişkenlerin güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Bundan sonra analiz dışında kalan soruların analiz soru grubundan çıkarılarak faktör analizi yapılması uygun görülmüştür.

Faktör Analizi

Faktör analizi yapmadan önce faktörler arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını anlamak için KMO(Kaiser-Mayer-Olkin) ve Bartlett Testi yapılmıştır. Uygulanan hasta anketinde KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett (küresellik) testine göre, KMO’nun örnek uygunluk değeri 0,781, df değeri 99 ve sig değeri ,000 olup değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu görülmüş ve dolayısıyla bu değişkenlere faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo.5. Yönetici Faktör Analizi

FAKTÖRÜN ADI	SORU İFADESİ	FAKTÖR AĞIRLIKLARI	FAKTÖRÜN AÇIKLAYICILIĞI				
BİLGİLENDİRME	Müşterilerimiz hastalıkları hakkında mutlaka yetkili kişiler tarafından bilgilendirilirler.	0,774	15,884				
	Müşterilerin talep ve şikâyetleri her temas noktasında doğru bir şekilde algılanmaktadır.	0,760					
	Kurumumuz da müşterileri bilgilendirebilecek teknik dokümanlar dağıtılmaktadır.	0,714					
	Müşterileri ilgilendiren her türlü bilgi onlara ulaştırılır.	0,626					
	Kurumumuz da müşteri ilişkileri yönetiminin misyon-vizyon bildirgemize yeterince yansıtıldığını düşünüyorum.	0,607					
	Kurum olarak çalışanlar aktif bir şekilde dinlenir ve soruları yanıtlanır.	0,590					
	Hastanemiz bedensel engellilere öncelik tanıyacak bir mimariye sahiptir.	0,579					
	Müşterilerimizin istekleri her bilgiye ulaşma imkânı sağlanmıştır.	0,540					
	Kurumumuzda sevk edilen hastalara hemen vakit ayrılır ve ilgilenilir.	0,525					
	KALİTE						
FİZİKİ ORTAM			Kurumumuzda bekleme alanları temiz ve düzenlidir.			0,774	12,997
			Hastane içindeki yönlendirme işaretlerinin servislere ulaşmak için yeterli ve anlaşılır olduğunu düşünüyorum			0,755	
			Kurumumuzda yeterli havalandırma sistemi mevcuttur.			0,702	
			Kurumumuzda yeterli bekleme alanı mevcuttur.			0,687	
			Kurumumuzda acil girişinde otopark sorunu yaşanmamaktadır.			0,684	
			Hastane dışındaki yönlendirme işaretlerinin hastaneye ulaşmak için yeterli ve anlaşılır olduğu düşüncesindeyim			0,651	
			Acil durumlarda hekimlere ulaşılabilmesi için acil sistemlerimiz mevcuttur			0,504	
			Kurumumuzda ön kayıt ve taburcu işlemleri kolay ve rahat bir şekilde Gerçekleşmiştir.			0,500	
			İŞLEM			Hastanede tutulan işlem kayıtları bizim için son derece önemlidir.	
	Kurumumuzda doğru ve hızlı hizmet sunmak önemlidir.	0,648					
Müşterilerimizi izlemek için otomasyon programı kullanılmaktadır.	0,623						
Kurumumuzda hizmetin verildiği süreçlerin verimliliğine önem vermekteyiz.	0,582						
Hekimlerimiz için hasta bilgi sistemi uygulanmaktadır.	0,532						
Hasta hizmetlerinde, kişilerin psikolojik boyutlarına ilgi göstermekteyiz.	0,521						
Şikâyetler dâhil olmak üzere güncel iletişimden elde edilen geri bildirimler değerlendirilir.	0,501						
MALİYET	Kayıtlar maliyet analizine uygun olarak yapılıyor.	0,784	8,456				
	Müşteri ilişkileri için yatırım kararımızda rakiplerimizin davranışı önemli rol oynamaktadır.	0,768					
	Kurumumuzdaki toplam kalite yönetiminin amacı sağlık sisteminin maliyet etkililiğini artırmaktır.	0,647					

GÜVEN	Resmi işlemlerin dağınık olmaması işlerin hızlı yürümesini sağlamaktadır.	0,772	7,518
	Hastaların psikolojik sorunlarını çözümlerken hasta memnuniyetine saygı göstermekteyiz.	0,586	
	Hastane çalışanları hastaların yaklaşımlarını değerlendirebilme becerisine sahiptirler.	0,533	

Toplam:
%71,299

Kaiser Meyer Olkin Ölçek geçerliliği: 0,781
Bartlett Küresellik Testi Ki-arc: 3180,400
Sd: 990
P değeri:0,000

Yapılan faktör analizinde rotated component matrix'te (faktör döndürme yönteminde)

1. faktör bilgilendirme faktörü,
2. faktör kalite,
3. faktör fiziki ortam,
4. faktör işlem,
5. faktör maliyet,
6. faktör güven olarak değerlendirilmiştir.

7. ve 8. faktörler e birer soru yüklendiğinden dolayı analizden çıkarıldı.

Kalite faktörünün altında yer alan (Kurumumuzda müşteri ilişkileri yönetiminin misyon-vizyon bildirimize yeterince yansıtıldığını düşünüyorum) sorunun "bilgilendirme" faktörüne yüklendiği gözlemlenmiştir. Bu sorunun "bilgilendirme" faktörüyle bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Müşteri ilişkileri yönetiminin misyon-vizyon bildirgesine yansıtılmasıyla beraber, hastanenin vizyonu ile bilgilendirmek, müşterinin kurumu daha iyi tanınmasına neden olacağından dolayı bu değişken "bilgilendirme" faktöründe değerlendirilmiştir.

"Ulaşım" faktörünün altında yer alan (Hastanemiz bedensel engellilere öncelik tanıyacak bir mimariye sahiptir) sorunun "bilgilendirme" faktörüne yüklendiği gözlemlenmiş; ancak bu sorunun "bilgilendirme" faktörüyle bir ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. "Güven" faktörünün altında yer alan (Hastane çalışanları olarak taburcu sonrası aktif destek vermekteyiz ve bazı rakiplerimizden farklı olan müşterilerimizle kurduğumuz yakın ilişkidir.) sorularının "kalite" faktörüne yüklendiği gözlemlenmiş; bu soruların hastanede hizmet kalitesinin önemli bir parçası olmasından dolayı "kalite" faktöründe değerlendirilmiştir.

"İşlem" faktörünün altında yer alan (Kurumumuz için müşteri güncellemesi çok önemlidir ve yeni iletişim kanalları müşterilerle iletişim için kullanılmaktadır.) soruların "kalite" faktörüne yüklendiği gözlemlenmiş; bu soruların hastaneye gelen müşterilerin bilgilerinin taze tutulması

açısından ve müşteri ilişkileri için iletişim önemli olduğundan dolayı “kalite” faktöründe değerlendirilmesi uygun görülmüştür. “Maliyet” faktörünün altında yer alan (Kurumumuzda maliyeti yüksek olan her hizmet sunulur ve sunulan her hizmet gereklidir düşüncesi yatar ve kurumumuzda hizmeti alanın sosyal ve ekonomik açıdan tatmini söz konusudur) soruların “kalite” faktörüne yüklendiği gözlemlenmiştir. Bu soruların yüksek maliyet anlayışıyla, müşterilerin sosyal ve ekonomik açıdan memnun etme düzeyi, kaliteyi etkilemesinden ötürü “kalite” faktöründe ele alınmıştır.

“Hız” faktörünün altında yer alan (Acil durumlarda hekimlere ulaşabilmesi için acil sistemlerimiz mevcuttur) sorunun “fiziki ortam” faktörüne yüklendiği gözlemlenmiştir. Bu sorunun “fiziki ortam” faktörüyle bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Hastanenin uygun bir fiziki ortama sahip olması, acil durumlarda hekimlere daha rahat ulaşılabilmesini sağlayacağından ötürü, bu değişken “fiziki ortam” faktöründe değerlendirilmiştir. “İşlem” faktörünün altında yer alan (Kurumumuzda ön kayıt ve taburcu işlemleri kolay ve rahat bir şekilde gerçekleşmektedir) sorunun “fiziki ortam” faktörüne yüklendiği gözlemlenmiştir. Bu sorunun “fiziki ortam” faktörüyle bir ilişkisi olmadığı gözlemlenmektedir.

“Hız” faktörünün altında yer alan (Kurumumuzda doğru ve hızlı hizmet sunmak önemlidir) sorunun işlem faktörüne yüklendiği görülmektedir. Bu sorunun “işlem” faktörüyle ilişkisi olduğu görülmektedir. Doğru ve hızlı hizmet sunmak işlemlerin daha rahat yürümesini sağlayacağından dolayı bu değişken işlem faktöründe değerlendirildi. Kalite faktörünün altında yer alan (Kurumumuzda hizmetin üretildiği süreçlerin verimliliğine önem vermekteyiz.) sorunun “işlem” faktörüne yüklendiği görülmektedir. Bu sorunun işlem faktörüyle bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Hizmetin üretildiği süreçlerin verimliliği yapılan işlemlerin birikimiyle sağlanacağından dolayı, bu değişken “işlem” faktöründe değerlendirilmiştir.

“Güven” faktörünün altında yer alan (Hasta hizmetlerinde, kişilerin psikolojik boyutlarına ilgi göstermekteyiz.) sorunun “işlem” faktörüne yüklendiği gözlemlenmiştir. Bu sorunun “işlem” faktörüyle bir ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. “Hız” faktörünün altında yer alan (Resmi işlemlerin dağınık olmaması işlerin hızlı yürümesini sağlamaktadır.) sorunun “güven” faktörüne yüklendiği gözlemlenmiştir. Bu sorunun “güven” faktörüyle bir ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo.6. Yönetici Korelasyon Analizi

(1) Fiziki Ortam							
(2) Hız	,723(*)						
(3) Maliyet	0,641	0,318					
(4) Güven	0,633	0,032	,724(*)				
(5)Bilgilendirme	,912(**)	0,651	,806(*)	0,683			
(6) Kalite	0,446	0,042	0,562	0,415	0,546		
(7) Ulaşım	0,45	0,053	,897(**)	0,621	0,674	0,673	
(8) İşlem	,755(*)	0,121	0,498	,859(**)	0,642	0,537	0,432

- ** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.
- * Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6 deki korelasyon sonuçlarına göre hasta ve yönetici arasında oluşan ilişkinin durumu Bilgilendirme ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde yüksek (.912) bir ilişki elde edilmiştir. Hız ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde çok yüksek b(.723)bir ilişki elde edilmiştir İşlem ile fiziki ortam arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde yüksek (.755) bir ilişki elde edilmiştir.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada, cevaplanmak istenilen temel problem olarak ele alınan, “Toplam kalite yönetiminin sağlık sektöründe hasta ve hekim performansını değerlendirmede belirlenen faktörlerin etkileri nelerdir?” sorusu gerçek hayatta 7 hastaneye uygulanan anketlerin analizleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Sorunun çözümüne ilişkin elde edilen veriler farklı istatistik programlarıyla test edilmiştir. Çalışmada hasta hekim performans değerlendirmesine ilişkin 8 faktör ele alınmış; bu faktörler hasta ve hekim performansı ile doğrudan ilişkili olabilecek şekilde seçilmiştir.

Bu faktörlerden birincisi fiziksel ortam faktörü hastaneye ait havalandırma sistemi, hastane içi ve dışı aydınlatma sistemi, hastane renk uyumu, hastane düzeni, yapılan analizler sonucu, temizlik ve bakımı, çevresel faktörler, hastane içi ve dışı yönlendirme levhaları, bina mimarı yapısı, bekleme alanlarının yeterliliği, hasta tedavi odalarının temizliği, düzenliliği ve otopark alan yeterliliği özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, hasta açısından fiziki ortam faktörü ile işlem, bilgilendirme, hız, kalite, ulaşım ve maliyet faktörleri arasında güçlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hastane yönetimi açısından fiziki ortam faktörü ile bilgilendirme ve işlem faktörleri arasında güçlü pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada, ikinci faktör olan işlem faktörü hastanede, teşhis öncesi ve teşhis sonrası işlem olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Teşhis öncesi olarak ulaşım, kayıt kabul, randevu, muayene, tahlil ve tetkik işlemleri sınıflandırılmıştır. Teşhis sonrası işlemlerde ise tedavi, yatış, yemek ve kafeterya, taburcu ve taburcu sonrası işlemler kastedilmektedir. Çalışmaya göre hasta açısından işlem faktörü ile fiziki ortam, kalite, hız, bilgilendirme ve ulaşım faktörleri arasında güçlü pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hastane yönetimi açısından işlem faktörü ile güven ve fiziki ortam faktörleri arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Çalışmada, üçüncü faktör olan güven faktörü hastanede, hasta ve personel açısından değerlendirilmiştir. Hasta açısından güven, hasta-hastane, hasta-hekim, hasta-personel olarak ifade edilmiştir. Personel açısından güven, hekim-hastane ve personel-hastane olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmaya göre hasta açısından güven faktörü ile maliyet ve bilgilendirme faktörleri arasında güçlü ve

pozitif yönlü ilişki olduğu görülmüştür. Hastane yönetimi açısından güven faktörü ile maliyet arasında güçlü ve pozitif yönde ilişki olduğu analiz edilmiştir.

Dördüncü faktör olan bilgilendirme faktörü hastanede, hastane açısından bilgi ve hasta, hasta yakınları açısından bilgi olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Hastane açısından bilgi, hekimin, hekim dışı sağlık personelinin ve yönetimin bilgilendirilmesi olarak üç kısımda ele alınmıştır. Hasta ve hasta yakınları açısından bilgilendirme, hastalığı açısından, hastane açısından ve sağlık personeli hakkında bilgilendirme olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. Çalışmaya göre hasta açısından bilgilendirme hız, güven, maliyet, fiziki ortam, ulaşım, işlem ve kalite faktörleri arasında güçlü ve pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hastane yönetimi açısından bilgilendirme faktörü fiziki ortam ve maliyet faktörü ile güçlü ve pozitif yönlü ilişkisi olduğu görülmüştür.

Çalışmada, belirlenen beşinci faktör olan ulaşım faktörü bina konumu, çevresel faktörler ve bina özellikleri olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. Bina konumu merkezilik, ulaşılabilirlik, yerleşim planı ve kuruluş yeri seçimi olmak üzere dört kısımda sınıflandırılmıştır. Çevresel faktörler trafik yoğunluğu ve ulaşım tipi, bina özellikleri; hastane içi ve dışı yönlendirme levhaları, park alanı ve mimari yapı olarak incelenmiştir. Hasta açısından ulaşım faktörü fiziki ortam, kalite, hız, bilgilendirme ve işlem arasında, hastane yönetimi açısından ise maliyet faktörü ile güçlü ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada belirlenen altıncı faktör olan hız faktörü, randevu ve kayıt işlemlerinin hızlılığı, hastanın hekimi bekleme süresi, ulaşımında hızlılık, tetkik işlemlerinin ve sonuçlarının ele geçmesinde hızlılık, hekim ve hemşirelerin hızlılığı, eczane hizmet hızlılığı, yemek servislerinin hızlılığı ve resmi işlemlerin hızlılığı olarak sınıflandırılmıştır. Hasta açısından, hız faktörü fiziki ortam, bilgilendirme, ulaşım ve işlem faktörleri arasında, hastane yönetimi açısından fiziki ortam ile arasında güçlü ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada, belirlenen yedinci faktör olan maliyet faktörü, sabit maliyet ve değişken maliyet olarak iki kısımda incelenmiştir. Sabit maliyet bina, işçi, tıbbi malzeme ve sigorta giderleri olarak, değişken maliyet ise kapasite kullanımı, teknoloji yatırımı, eczane ve işlem giderleri olarak sınıflandırılmıştır. Hasta açısından, maliyet faktörü fiziki ortam, bilgilendirme ve güven faktörleri ile hastane yönetimi açısından güven, bilgilendirme ve ulaşım faktörleri arasında güçlü ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Son olarak kalite faktörü hasta açısından fiziki ortam, ulaşım, işlem, bilgilendirme faktörleri arasında güçlü ve pozitif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Sonuç olarak, çalışmanın hipotezlerinin doğruluğu, uygulanan anketlerin analizi ile teyit edilmiştir. Bu bağlamda sağlık kurumlarında üstün kalite anlayışının sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için belirlenen faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Hastane yöneticileri bu faktörleri önemle dikkate alarak toplam kalite yönetim anlayışını benimsemelidirler. Yapılabilecek sonraki çalışmalar için, hasta ve hekim performans değerlendirmesinde belirlenen sekiz faktörün haricinde esneklik veya yenilik gibi daha farklı faktörlerin de ele alınabileceği salık verilmektedir.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, Elizabeth A; ZWELLING, Leonard. A (1996). “Measuring Service Quality at the University of Texas M.D.Cancer Center”, **International Journal of Health Care Quality Assurance**, Vol.9(7), ss.9-22.
- ANDERSON, Elizabeth A. (1995). “Measuring Service Quality at a University Health Clinic”, **International Journal of Health Care Quality Assurance**, Vol.8(2), ss.32-37.
- AYAS, E., EKLUND, J., ISHIHARA, S.(2008). “Affective Design of Waiting Areas in Primary Healthcare”, **The TQM Journal**, Vol.20(4), ss.389-409.
- AYAZ, H., SOYKAN, A. (2002). “Toplam Kalite Yönetimi ve Sağlık Sektörü”, **Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi**, Vol. 3(1), ss.19-26.
- BAALBAKİ I., AHMED Z., PASHTENKO V.H, MAKAREM S., (2008). “Patient satisfaction with healthcare delivery systems”, **International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing**, Vol. 2(1), ss. 47-62.
- BAŞTERZİ, A. D., KARABİLGİN, Ö. S. (2009). “Psikiyatride İş Başında Değerlendirme”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi**, Vol.1(3), ss.297-318.
- BROWN, RB, BELL L., (2005). “Patient Centred Quality Improvement Audit”, **Int J. Health Care Qual Assur Inc. Leadership Health Service**, Vol.18 (2-3), ss.92-102.
- CAN, A. (2008). “Örgüt Kültürünün Hastanelerde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarına Uygunluğunun Testine Yönelik bir Araştırma”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Vol.13(3), ss.293-307.
- ÇATALCA, H., (2003), **Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi**, Beta Yayınları, İstanbul.
- DALBAY, Ö., BİÇER, İ. H. (2002). “Bir Kamu Hastanesinde ISO-9002 (1994) Kalite Güvence Yönetimi Uygulamasının Hasta Memnuniyeti ve Bazı Performans Göstergelerine Etkisi”, **İTÜ Dergisi**, Vol.1(1), ss.11-19.
- DEĞERMEN, A., (2006). **Hizmet Ürünlerinde Kalite, Müşteri Tatmini ve Sadakati**, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

- DEMING, E., (1998). **Krizden Çıkış**, Çev.Cem Akaş, İstanbul, Kalder Yayınları.
- DEVEBAKAN, N. (2006). “Sağlık İşletmelerinde Teknik ve Algılanan Kalite”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol.8(1), ss.120-149.
- DOĞAN, S., KAYA, S. (2004). “Aksaray’daki Sağlık Bakanlığı Hastane Yöneticilerinin Toplam Kalite Yönetimi Konusundaki Algıları”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Vol.7(1), ss.65-83.
- ERDOĞAN İ., (1996). “Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Vol. 35(12), ss.575-578.
- FIELD, A. P. (2009). **Discovering Statistics Using SPSS (And Sex And Drugs And Rock’ N’ Roll)** (3rd ed.). London: Sage.
- GÜLMEZ, M. (2005). “Sağlık Hizmetlerinde Memnuniyet Ölçümü ve Cumhuriyet Üniversitesi Araştırma Hastanesi’nde Ayakta Tedavi Gören Hastalara Yönelik Bir Uygulama”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Vol.6(2), ss.147-169.
- KAVRAKOĞLU İ.,(1996), **Toplam Kalite Yönetimi**, Kalder Yayınları.
- KAYA, S., TENGİLİMOĞLU, D., IŞIK, O., AKBOLAT, M., YILMAZ, A., (Ocak 2013). **Sağlık Kurumlarında Kalite Yönetimi**, Ed. Sıdıka KAYA, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- LAM, S.K. (1997). “SERVQUAL: A Tool for Measuring Patients’ Opinions of Hospital Service Quality in Hong Kong”, **Total Quality Management**, Vol.8 (4), ss.145-152.
- MELUM, M.M.,SİNİORİS, K.M., (1992). **Total Quality Management:The Health Care Pioners**, American Hospital Publishing Inc.
- Mc ALEXANDER, J.H., KALDENBERG, D.O. (1994). “Service Quality Measurement”, **Journal of Health Care Marketing**, Vol.14(3), ss.34-40.
- MORGAN , C. & MURGATROYD, S.; (1994). **Total Quality Management in Public Sector**; US.
- ÖNSÜZ, M., TOPUZOĞLU A., CÖBEK, U.C, ERTÜRK, S., YILMAZ, F., BİROL, S., (2008). “İstanbul’da Bir Tıp Fakültesi Hastanesinde Yatan Hastaların Memnuniyet Düzeyi”, **Marmara Medical Journal**; Vol.21(1); ss.33-49.
- ÖZER,A., ÇAKIL, E. (2007). “Sağlık Hizmetlerinde Hasta Memnuniyetini Etkileyen Faktörler”, **Tıp Araştırmaları Dergisi.**, Vol.5(3), s.140-143.
- ÖZER, M., ŞAHİN, B., ÇETİN, M., DEMİR, C., (2005). “Ankara İlinde Bulunan Üç Askeri Hastanede Çalışan Askeri Hekimlerin İş Doyum Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Vol.8(1), ss.31-49.
- PIERCE, ME (2005). “Convergence of the health industry”, **Int J. Health Care Qual Assur Inc. Leadership Health Service**, Vol.18(1), ss.22-31.

- RAHMAN, S., ERDEM, R., DEVEBAKAN, N. (2007). “Hizmet Kalitesinin Servqual Ölçeği ile Değerlendirilmesi Elazığ’da ki Hastaneler Üzerinde Bir Çalışma”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol.9(3), ss.37-55.
- SOBEK, Durward K; GHOSH, Manimay. (2007). “A Framework for Quality Improvement Programs”, **IIE Annual Conference Proceedings**, January 1.
- SMITH, R.A., HOUSTON, M.J. (1983). “Script-Based Evaluations of Satisfaction with Services: Emerging Perspectives on Services”, **L.L.Berry, G.L.Shostack and G.D.Upah.Chicago, American Marketing Association**, ss.59-62.
- ŞAHİN, B. (2004). “Sağlık Kaynaklarının Kullanımında Değişkenlik Sorunu: Neden Yönetemiyoruz? Nasıl Yönetebiliriz?”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Vol.7(2), ss.201-232.
- ŞAHİN, T. K., BAKICI, H., BİLBAN, S., DİNÇER, Ş., YURTÇU, G. M., E. (2005). “Meram Tıp Fakültesi Çocuk Cerrahisi Servisinde Yatan Hasta Yakınlarının Memnuniyetinin Araştırılması”, **Genel Tıp Dergisi**, Vol.15(4), ss.137-142.
- ŞENGÜL, A., (2009). “Kamu ve Özel Sektör Sağlık Hizmetlerinde Görev Yapan Klinisyen Hekimlerin İş Doyumları Arasındaki Farklılıkların Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma”, **Ege Akademik Bakış**, Vol.9(4), ss.11-27.
- TARIM, M., (2000). “Hizmet Organizasyonlarında (Hastanelerde) Kalite”, **Prof.Dr.Nusret Ekin’e Armağan**, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, No:38, Ankara.
- TARIM, M.,(2004), “Sağlık Organizasyonlarında Performans Ölçme ve Dengeli Puan Cetveli (Balanced Scorecard)”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Vol.7(2), ss.233-248.
- TEKİN M., (2004). “**Toplam Kalite Yönetimi**”, Kuzucular Ofset Ankara.
- TOUSSAINT, J. (2010). <http://www.createhealthcarevalue.com/about/john/>
- ZEİTHAML, V.A., PARASURAMAN, A., BERRY, L.L., (1988). “Communication and Control Processes in the Delivery of Service Quality”, **Journal of Marketing**, Vol.52, April 1988, ss.35-48.
- ZORLUTUNA, Y., (1997). “Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi”, **Sağlık Hizmetlerinde Devamlı Kalite İyileştirme**, Ed. Mithat Çoruh, Ankara: Haberal Eğitim Vakfı.
- (<http://www.createhealthcarevalue.com/about/john/>) Erişim Tarihi 13.10.2016

TÜRKİYE DİYANET VAKFI'NIN SAW, COPRAS VE TOPSIS YÖNTEMİ İLE PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Yrd. Doç. Dr. Aşır ÖZBEK*

ÖZ

Sosyal alanlarda hizmet veren ve kâr amacı gütmeyen Sivil Toplum Kuruluşları da (STK) faaliyetlerini kesintisiz, etkili ve verimli olarak sürdürmek için kendilerini sürekli olarak geliştirmeli ve yenilemelidir. Kendilerini sürekli olarak denetleyen, dönüştüren, amaç doğrultusunda faaliyetlerine odaklanan ve verimliliği en üst seviyede tutmayı kendilerine prensip edinen STK'lar belirli bir standarda ulaşmakta ve faaliyetlerini uzun süre devam ettirebilmektedir. Diğer taraftan bağışçılarının kendilerine sağladığı katkıyı verimsiz olarak kullanan STK'lar ise varlıklarını sürdürmekte zorlanmakta ve zamanla gelir kaybına uğramaktadır. Gelirlerini sürekli artırarak faaliyetlerini çeşitlendirmek isteyen kuruluşlar belirli aralıklarla performans değerlendirmesi yaparak mevcut durumlarını kontrol etmeli ve bu doğrultuda gerekli yapısal ve stratejik kararları zaman geçirmeden almaları gerekmektedir.

Bu çalışma ile 1974 yılından itibaren Türkiye'de sosyal alanlarda faaliyette bulunan "Türkiye Diyanet Vakfı'nın" (TDV) 2010-2014 yılları arasındaki performansı değerlendirilmiştir. Performans değerlendirmesi Simple Additive Weighting (SAW), Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) ve yeni sayılabilecek Complex Proportional Assessment (COPRAS) yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. TDV'nin SAW'a göre 2014, COPRAS'a ve TOPSIS'e göre ise 2013 yılında en yüksek performansı gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, Simple Additive Weighting, COPRAS, TOPSIS, Performans Değerlendirmesi.

Jel Sınıflandırması: C44, D71, L31

PERFORMANCE EVALUATION OF TURKEY DIYANET FOUNDATION BY SAW, COPRAS AND TOPSIS METHOD

ABSTRACT

Non-profit Civil Society Organizations (CSO) that serve in social areas should improve and modernize themselves constantly to carry on their activities continuously, effectively and productively. CSOs that supervise, transform themselves, focus on their activities in accordance with their aims, and make it a principle to keep productivity at the utmost level tend to achieve a certain standard and carry on their activities for a long time. On the other hand, CSOs that use, unproductively, the contributions

* Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale Meslek Yüksek Okulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, ozbek@kku.edu.tr

that their benefactors have provided tend to have problems carrying on their activities and experience revenue loss in time. Organizations that want to increase their revenues and diverse their activities should make a performance evaluation at regular intervals and check their situations, and make structural and strategic decisions in time.

In this study, Turkish Religious Foundation (TRF), which serves in social areas in Turkey, was evaluated in terms of its performance between the years 2010-2014. Performance evaluation was carried out through Simple Additive Weighting (SAW), Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) and the quite recent Complex Proportional Assessment (COPRAS) methods. TRF showed the highest performance in 2014 according to SAW, and in 2013 according to COPRAS, and TOPSIS.

Keywords: Civil Society Organizations, Simple Additive Weighting, COPRAS, TOPSIS, Performance Analysis.

Jel Classification: C44, D71, L31

1. GİRİŞ

Sivil Toplum Kuruluşları (STK), belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere birçok bireyin bir araya gelerek oluşturdukları, gönüllülük usulüyle çalışan, kâr amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar ve/veya üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır. STK'lar, oda, sendika, vakıf ve dernek adı altında faaliyet göstermektedir (wikipedia.org). Küreselleşme ile önemi artan STK'lar, Türkiye'de de son 10 yılda %44'lük bir artış göstermiştir. STK'lar; "kâr gütmeyen kuruluşlar", "kâr gütmeyen sektör", "gönüllü kuruluşlar", "hükümet dışı kuruluşlar", "üçüncü sektör", "beşinci kuvvet", "hayırsever yardım kuruluşları" ve "vergiden muaf kuruluşlar" gibi literatürde farklı şekillerde adlandırılmaktadır (trdemarka.com).

STK'lar, gönüllülük, bağımsızlık, kâr amacı gütmeme, vizyon ve ideal sahibi olmak üzere dört ana temel üzerinde inşa edilmektedir. STK'ların faaliyetlerinin altında yatan asıl faktör dayanışma ruhu olmaktadır. STK'ların her biri farklı toplumsal problemlerle uğraşmaktadır. Böylece toplum, daha çoğulcu ve katılımcı bir hale gelmektedir. Bu örgütlerin bazılarının amaçları ülke içerisinde yaşanan sorunlara karşı devletin kayıtsız kalmamasına ve bürokrasiye baskı yaparak yetkililerin çözüm sunmasına yardımcı olmak olurken bazıları da içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluğu ve görevleri olduğunu düşünerek hareket etmektedir (iktisadi.org).

Toplumda sosyal dokuyu koruma, dezavantajlı grupların sesi olma, dayanışma, çevreyi etkileme, çevreden etkilenmeme, adil bölüşüm gibi sorunların çözümüne katkı sunmak için bağımsız olarak faaliyet gösteren STK'ların, etkinlik ve verimlilik noktasında kâr amacı güden işletmelerden çok daha çok hassas olmaları gerekir. Çünkü hayırseverler tarafından yapılan bağışların, amaca uygun olarak

verimli şekilde kullanılması gerekmektedir. Amaca uygun kullanılmadığı ya da faaliyetlerinde verimsiz olduğu görülen STK'lar toplumda güven problemi yaşamakta ve toplumun ilgisi bu tür örgütlere karşı zamanla azalmaktadır. Bu durum ise STK'ların faaliyetlerini amaçları doğrultusunda uzun süre devam ettirmelerini mümkün kılmamaktadır.

Örgütler faaliyetlerini sürdürürken kâr amacı güden örgütlerde olduğu gibi rasyonel hareket etmelidir. Maliyetlerini azaltırken, amaç doğrultusunda yaptıkları harcamaları artırmalıdır. Bu nedenle kendilerini sürekli olarak yenileyerek, yaşadığı sorunlu alanları en aza indirmelidir. Yenilenmeyi, dönüşmeyi ve etkin olmayı toplumun beklentileri ve günün şartları dikkate alınarak yapmalıdır.

Bu çalışma ile Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) performansı ölçülmüştür. TDV, 13 Mart 1975 tarihinde kurulmuştur. TDV, kuruluş amacı doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetlerine önemli ölçüde destek vermektedir. Son yıllarda yurtiçinde ve yurt dışında eğitim faaliyetlerine öncelik veren TDV, Türkiye'de ve dünyanın farklı coğrafyalarında hayri ve sosyal çalışmalar yürütmekte, kültürel faaliyetlerde bulunmaktadır. Dünyanın farklı coğrafyalarında açlık, doğal afet, savaş ve şiddetin yaşandığı kriz bölgelerindeki milyonlarca insana dil, din, renk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin yardım elini uzatmaktadır. Kurulduğu günden bu yana kendisini sürekli geliştirerek faaliyet alanlarını genişleten TDV, yardımsever halkın desteği ile büyüyerek bugün Türkiye'de 1.000 şubesi ve 135 ülkedeki faaliyetleriyle uluslararası bir STK haline gelmiştir (diyanetvakfi.org.tr)

Bu çalışma ile TDV'nin 2010-2014 yılları arasındaki performansı, Simple Additive Weighting (SAW), Complex Proportional Assessment (COPRAS) ve Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) yöntemleriyle değerlendirilmiştir. STK'ların performans ölçümünde bu üç yöntemin bütünleşik olarak kullanıldığı başka bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu açıdan bu çalışmanın literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın akışı şu şekildedir: İkinci bölümde konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde SAW, COPRAS ve TOPSIS yöntemlerinin teorik yapısı ele alınarak bu yöntemlerle yapılmış bazı çalışmalara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise TDV'nin internet sitesinde yayınladığı veriler dikkate alınarak 2010-2014 yıllarına ait performansı ölçülmüştür. Son bölümde ise yapılan çalışma değerlendirilmiş ve bu konuda gelecekteki araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

STK'lar üzerine yapılan literatür taraması göstermiştir ki çalışmaların çoğu STK'ların geçmişi ve faaliyetleri ile ilgili olmaktadır. Literatürde STK'lara ilişkin birçok çalışma olmasına rağmen, bunların performansı ile ilgili az sayıda araştırma bulunmaktadır. Buna rağmen STK'larda performans ölçme ve değerlendirme uygulamalarını araştıran bazı çalışmaları da görmek mümkün olmaktadır (Bouchard,

2009a: 11-18, Bouchard, 2009b: 111–132; Eme, 2009: 63–86). STK'ların performansı üzerine yapılan çalışmalardan bazıları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yöntem	Konu	Yazar(lar)
Veri Zarflama Analizi (VZA)	Kenya'da Halk Sağlığı Merkezi	Kirigia, Emrouznejad, Sambo, Munguti ve Liambila (2004)
	Bolivya, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Meksika, Nikaragua, Peru ve Salvador'da bulunan otuz mikro kredi kurumunun (MKK) verimliliği	Gutierrez-Nieto, Serrano-Cinca ve Molinero (2007)
	Afrika, Asya ve Latin Amerika 39 mikro kredi maliyetinin verimliliği	Haq, Skully ve Pathan (2010)
	Sri Lanka'da 36 MKK'nın teknik etkinliğini ölçmede	Wijesiri, Viganò ve Meoli (2015)
	İslami MKK'ları geleneksel MKK'lar ile karşılaştırarak, sosyal ve finansal performansını ölçmede	Widiarto ve Emrouznejad (2015)
	Uluslararası yardım kuruluşlarına yapılan bağış verimliliğini değerlendirmede	Berber, Brockett, Cooper, Golden ve Parker (2011)
	Virginia'da 48 adet ücretsiz olarak hizmet veren kliniklerin performansını ölçmede	VanderWielen ve Özcan (2015),
Efficiency Analysis Technique with Output Satisficing (EATWOS) ve Operational Competitiveness Rating (OCRA)	Türk Kızılay'ının 2012-2014 arasındaki verimliliğini ölçmede	Özbek (2015a)
	Türkiye kökenli beş STK'nın verimlilik analizinde	Özbek (2015b)
BS ve Hedef Programlama (HP)	STK'ların afet kriz yönetimi performansını değerlendirmek	Ye ve Ge (2009)
Diğer	STK'ların performans ölçümleri ile ilgili diğer çalışmalar	Kaplan (2001), Nanavati (2007), Bagnoli (2009), Greiling (2009), Bagnoli ve Megali (2011), Campos, Andion, Serva, Rossetto ve Assumpção (2011), Ebrahim ve Rangan (2011), MacIndoe ve Barman (2012), Ramadan ve Borgonovi (2015), Arena, Azzone ve Bengo (2015)

3. YÖNTEM

3.1. Simple Additive Weighting (Basit Ağırlıklı Toplam)

Bu teknik çok basit ve yaygın olarak kullanılan çok kriterli karar verme (ÇKKV) yaklaşımıdır. Bu yöntemin uygulanabilmesi için kriterlerin öncelikle değerlerinin sayısal ve karşılaştırılabilir olması gerekmektedir (Hwang ve Yoon, 1981; Pimerol ve Romero, 2000). Bu yöntemde Eşitlik (1)'de gösterildiği gibi karar matrisi oluşturulduktan sonra (2) ve (3) numaralı Eşitlikler kullanılarak matris önce normalleştirilir daha sonra alternatiflerin performansı hesaplanır. Alternatiflerin aldığı değerler büyükten küçüğe doğru sıralanır. İlk sıradaki seçenek; performansı en yüksek seçenek olarak kabul edilir (Savitha ve Chandrasekar, 2011:22).

SAW İşlem Adımları

Adım 1: Karar matrisi oluşturulur. Eşitlik (1)'de gösterildiği gibi karar matrisi oluşturulur. Burada; x_{ij} , j . kritere göre i . alternatifin değerini göstermektedir. n , karşılaştırılacak alternatiflerin sayısını gösterirken m kriterlerin sayısını göstermektedir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım2: Karar matrisi normalize edilir. Normalize sürecinde kriterlerin maksimizasyon ya da minimizasyon yönlü olma durumuna göre (2) ya da (3) numaralı Eşitlik kullanılarak karar matrisi standart hale getirilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j^{\max}}, \quad i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\min}}{x_{ij}} \quad (3)$$

Adım3: Alternatifler sıralanır. Normalize edilmiş matristen (4) numaralı Eşitlik kullanılarak her alternatifin performans değeri hesaplanır. Performans değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanır.

$$V_i = \sum_{j=1}^m w_j r_{ij}, \quad i = 1; \dots, n; j = 1, \dots, m \quad (4)$$

3.2. COPRAS

1996 yılında, Zavadskas ve Kaklauskas tarafından Vilnius Gediminas Teknik Üniversitesinde geliştirilmiştir. "Karmaşık Oransal Değerlendirme" anlamına gelen Complex Proportional Assessment (COPRAS) yöntemi kalitatif ve kantitatif kriterleri değerlendirebilen ÇKKV yöntemidir. Kriterlerin maksimizasyon ve minimizasyon yönlü oluşlarını dikkate alarak alternatiflerin sıralanması ve değerlendirilmesi için bir çok alanda uygulanmıştır. COPRAS yöntemi Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS), VIKOR (VlseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) ve TOPSIS gibi diğer ÇKKV yöntemlerine göre kullanımı kolay ve daha basit bir yöntemdir. Ayrıca özel uygulama programları gerektirmeden Excel gibi programlar ile çözüm üretmek mümkündür.

COPRAS yöntemini Chatterjee ve Chakraborty (2011; 2012) ve Maity, Chatterjee ve Chakraborty (2012) malzeme seçiminde; Özdağoğlu (2013) eksantrik pres alternatifinin seçiminde; Aksoy, Ömürbek ve Karaatlı (2015) Türkiye Kömür İşletmeleri'nin performans değerlendirmesinde; Kaklauskas, Zavadskas ve Raslanas (2005) rektörlük binasının bakım onarımı için firma seçiminde; Stanujkic,

Djordjevic ve Djordjevic (2013) Sırbistan'da faaliyette bulunan bankaların performansını ölçmede; Gorabel, Pawar ve Pawar (2014) endüstriyel robot seçiminde; Petkovic, Madic ve Radenkovic (2015) konvansiyonel olmayan seramik işleme sürecini belirlemede; Özbek ve Emel (2016) depo yeri seçiminde kullanmıştır.

COPRAS yöntemini diğer ÇKKV yöntemlerden ayıran en önemli özellik; alternatifleri birbirleriyle karşılaştırarak diğer alternatiflerden ne kadar iyi ya da ne kadar kötü olduğunu yüzde olarak ortaya koymasıdır.

COPRAS Yönteminin İşlem Adımları şöyledir (Kaklauskas vd. 2005):

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması. Karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterildiği gibi formüle edilir.

Adım 2: Karar matrisinin standartlaştırılması: Eşitlik (5) kullanılarak karar matrisi normalize edilir. q_i kriter ağırlıklarını göstermektedir. COPRAS yönteminde kriter ağırlıklarını belirlemeye yönelik olarak bir uygulama yoktur. Kriter ağırlıkları uygulayıcı tarafından AHS, ENTROPİ, basit puanlama tekniği gibi yöntemler kullanılarak belirlenebilmektedir. Burada; x_{ij} , j . kritere göre i . alternatifin değerini göstermektedir. n , karşılaştırılacak alternatiflerin sayısını gösterirken, m kriterlerin sayısını göstermektedir.

$$d_{ij} = \frac{x_{ij}q_j}{\sum_{i=1}^n x_{ij}}, \quad i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, m}, \quad (5)$$

Her bir kriter x_i 'ye göre ağırlıklandırılmış d_{ij} değerlerinin toplamı ilgili kriterin ağırlık değeri olan q_j 'ye eşittir. Eşitlik (6) bu durumu göstermektedir.

$$q_j = \sum_{i=1}^n d_{ij}, \quad i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, m}, \quad (6)$$

Adım 3: Ağırlıklı Normalize İndekslerin Toplanması: Minimizasyon yönlü kriterlere göre hesaplanan S_{-j} değeri ne kadar küçük olursa amaca erişmek o kadar yüksek olmaktadır. Benzer şekilde maksimizasyon yönlü kriterlere göre hesaplanan S_{+j} değer ise ne kadar büyük olursa amaca erişmede o kadar yüksek olmaktadır.

$$S_{+i} = \sum_{j=1}^m d_{+ij}; \quad S_{-i} = \sum_{j=1}^m d_{-ij}, \quad i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, m} \quad (7)$$

Adım 4: Alternatiflerin göreceli öneminin hesaplanması: Karşılaştırılan alternatiflerin göreceli önem değerini gösteren Q_j Eşitlik (8) kullanılarak hesaplanır.

$$Q_i = S_{+i} + \frac{S_{-min} \sum_{i=1}^n S_{-i}}{S_{-i} \sum_{i=1}^n \frac{S_{-min}}{S_{-i}}}, \quad i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}, \quad (8)$$

Q_i büyükten küçüğe doğru sıralanır. Q_i ne kadar yüksekse, göreceli önemi o kadar büyüktür.

Adım 5: Alternatiflerin fayda derecesinin belirlenmesi: Alternatiflerin fayda derecesi Eşitlik (9) kullanılarak belirlenir. Fayda derecesi 100 olan alternatif en iyi seçenek olmaktadır. Diğer alternatifler ise en iyiye göre derecelendirilir.

$$N_i = \left(\frac{Q_i}{Q_{max}} \right) \times 100\% \quad (9)$$

3.3. TOPSIS

Pozitif-ideal çözüme (PİÇ) en kısa mesafe ve negatif-ideal çözüme (NİÇ) en uzak mesafedeki seçeneği belirlemeyi amaçlayan yöntem, Hwang ve Yoon (1981) tarafından 1980 yılında geliştirilmiş ve birçok alanda uygulanmıştır. PİÇ en yakın ve NİÇ ise en uzak mesafede olan seçenek en iyi alternatif olarak kabul edilmektedir (Cheng, Chan ve Huang, 2002).

Chu ve Su (2012) şehirlerin tahliyesinde sabit deprem sığınakları seçiminde; Pazand, Hezarkhani ve Ataei (2012) maden yataklarının araştırılmasında kullanılan maden potansiyelinin haritalanmasında; Özbek (2013; 2014) öğrenim yönetim sistemi performans değerlendirmesinde ve STL'lar da yöneticilerin belirlenmesinde TOPSIS yöntemini kullanmıştır. Xi ve Zhang (2011) personel seçiminde; Awasthi, Chauhan ve Omrani (2011) sürdürülebilir ulaşım sistemlerinin değerlendirilmesinde; Chamodrakas ve Martakos (2012) heterojen kablosuz ağlar arasında enerji verimli ağ seçiminde bulanık TOPSIS yöntemini uygulamıştır. Ravi (2011) üçüncü parti tersine lojistik seçiminde, Özbek ve Eren (2013) hizmet sağlayıcı seçiminde AHS ve TOPSIS yöntemlerini temel alan bir model önermişlerdir.

TOPSIS İşlem Adımları

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması: Eşitlik (1)'de gösterildiği gibi bir karar matrisi oluşturulur.

Adım 2: Standart karar matrisinin oluşturulması: Karar matrisinden (10) numaralı Eşitlik kullanılarak standart karar matris oluşturulur.

$$\forall d_{ij} \neq 0: r_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^n d_{kj}^2}} \quad \forall i = 1, \dots, n \quad \forall j = 1, \dots, m \quad (10)$$

$$\forall d_{ij} = 0: r_{ij} = 0; \quad \forall i = 1, \dots, n, \forall j = 1, \dots, m$$

Adım 3: Ağırlıklı standart karar matrisinin oluşturulması: Kriter ağırlıkları w_i standart matrisin ilgili elemanı ile çarpılarak ağırlıklandırılmış matris oluşturulur.

Adım 4: Pozitif İdeal (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözümlerin oluşturulması: Ağırlıklandırılmış karar matrisinden PİÇ ve NİÇ adında iki farklı sanal çözüm kümesi elde edilir. Değerlendirme kriterleri maksimizasyon cinsinden ise PİÇ (A^*) matrisin en yüksek değerinden oluşurken; NİÇ (A^-) en düşük değerden oluşmaktadır. Değerlendirme kriterleri minimizasyon cinsinden ise bu durumda A^* matrisin en küçük değerinden oluşurken, A^- en büyük değerinden oluşmaktadır.

İdeal çözümler, (11) ve (12) numaralı Eşitlikler kullanarak hesaplanabilir. Her iki formülde de J , maksimizasyon, J' ise minimizasyon değerini göstermektedir (Özbek, 2014).

$$A^* = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \mid i = 1, \dots, n \right\} \quad (11)$$

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_j^*, \dots, v_m^*\}$$

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \mid i = 1, \dots, n \right\} \quad (12)$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_m^-\}$$

$$J = \{j = 1, \dots, m \mid \text{ölçütler fayda türünden}\}$$

$$J' = \{j = 1, \dots, m \mid \text{ölçütler maliyet türünden}\}$$

$$J \cap J' = \emptyset \wedge J \cup J' = \{1, \dots, m\}$$

Adım 5: Ayrım ölçülerinin hesaplanması: TOPSIS'de her bir alternatif A_i için ideal ayırım S_i^* ve negatif ideal ayırım S_i^- olmak üzere iki ayırım ölçüsü hesaplanmaktadır. J seçeneğinin PİÇ'e uzaklığı S_i^* , (13) numaralı ve NİÇ'den uzaklığı S_i^- ise (14) numaralı Eşitlik kullanılarak hesaplanmaktadır (Peters ve Zelewski, 2007).

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad \forall i = 1, \dots, n \quad (13)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad \forall i = 1, \dots, n \quad (14)$$

Adım 6: İdeal çözüme göreceli yakınlığın hesaplanması: S_i^* ve S_i^- ölçüleri kullanılarak her bir alternatif için PİÇ'e olan göreceli yakınlığı C_i^* , (15) numaralı Eşitlik kullanılarak hesaplanır. PİÇ'e en yakın mesafede bulunan alternatif en uygun seçenek olarak belirlenir (Triantaphyllou, 2000).

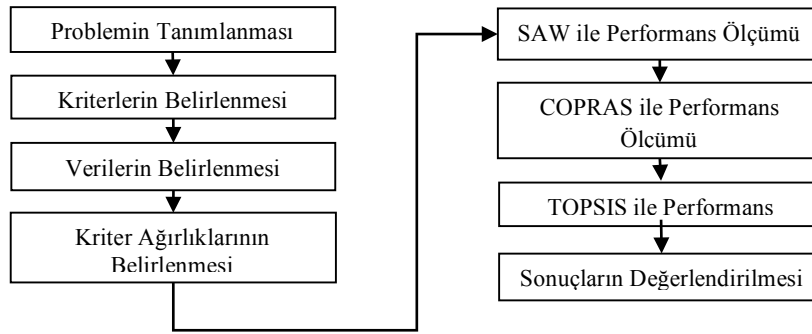
$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad 0 \leq C_i^* \leq \forall_i = 1, \dots, n \quad (15)$$

4. UYGULAMA

Bu çalışma ile TDV'nin 2010-2014 yıllarındaki verileri kullanılarak performans ölçümü yapılmıştır. Uygulamada kullanılan veriler, Vakfın internet sitesinden alınmıştır (diyanetvakfi.org.tr). STK yöneticileri tarafından "Kurum ve Kuruluşlardan Alınan Yardımlar (K1)", "Diğer Bağış ve Yardımlar (K2)", "İktisadi İşletme Gelirleri (K3)", "Diğer Gelirler Toplamı (K4)", "Genel Yönetim Giderleri (K5)", "Amaca Yönelik Giderler K(6)" ve "Gelecek Yıllara Ait Gelirler (K7)" performans ölçüm kriterleri olarak belirlenmiştir. K5 kriteri minimizasyon yönlü iken diğer kriterler maksimizasyon yönlüdür.

Modelin akış şeması ise aşağıda Şekil 1'de başlangıç verileri Tablo 2'de verilmiştir.

Şekil 1. Modelin İşlem Adımları

Tablo 2. Başlangıç Verileri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
	Mak	Mak	Mak	Mak	Min	Mak	Mak
2010	271.042	168.406.736	5.463.871	56.229.172	21.252.596	131.232.505	77.885.720
2011	260.206	179.984.831	2.802.369	40.341.312	23.626.122	140.936.435	58.826.161
2012	3.338	249.309.448	2.974.269	46.514.428	30.700.733	188.842.570	79.258.180
2013	2.203.869	332.590.432	5.641.847	63.601.873	31.618.619	282.455.491	89.963.911
2014	1	403.911.002	4.295.282	176.506.969	38.695.969	344.801.128	201.216.157

STK yöneticileri tarafından her bir kriterin ağırlığı 0,143 olacak şekilde eşit olarak belirlenmiştir.

SAW İle Performans Ölçümü

Eşitlik (2) ve (3) kullanılarak veriler normalize edilmiştir.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Verileri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
2010	0,123	0,417	0,968	0,319	1,000	0,381	0,387
2011	0,118	0,446	0,497	0,229	0,900	0,409	0,292
2012	0,002	0,617	0,527	0,264	0,692	0,548	0,394
2013	1,000	0,823	1,000	0,360	0,672	0,819	0,447
2014	0,000	1,000	0,761	1,000	0,549	1,000	1,000

Normalize edilmiş matrisin $r_{3,4}$ değeri (3. satır 4. sütun) (2) numaralı Eşitlik kullanılarak, $r_{3,5}$ değeri (3. satır 5. sütun) ise Eşitlik (3) ile şu şekilde hesaplanmıştır:

$$r_{3,4} = \frac{46.514.312}{176.506.969} = 0,264$$

$$r_{3,5} = \frac{21.252.596}{30.700.733} = 0,692$$

Eşitlik (4) kullanılarak normalize edilmiş veriler ağırlıklandırılmış ve her bir yıla ait performans değeri belirlenmiştir. Örneğin 2012 yılı performans değeri şu şekilde hesaplanmıştır:

$$V_{2012} = 0,002 * 0,143 + 0,617 * 0,143 + 0,527 * 0,143 + 0,264 * 0,143 + 0,692 * 0,143 + 0,548 * 0,143 + 0,394 * 0,143 = 0,435$$

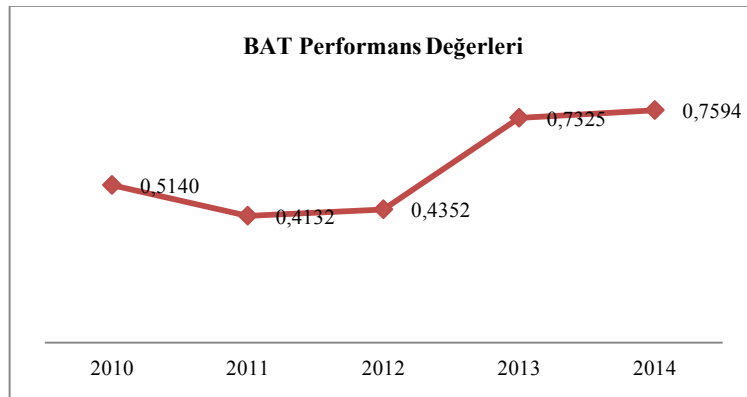
SAW yöntemine göre ağırlıklandırılmış veriler, performans değerleri ve sıralama Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. SAW Değerlendirme Sonuçları

Yıl	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	Performans	Sıralama
2010	0,018	0,060	0,138	0,046	0,143	0,054	0,055	0,514	3
2011	0,017	0,064	0,071	0,033	0,129	0,058	0,042	0,413	5
2012	0,000	0,088	0,075	0,038	0,099	0,078	0,056	0,435	4
2013	0,143	0,118	0,143	0,052	0,096	0,117	0,064	0,732	2
2014	0,000	0,143	0,109	0,143	0,079	0,143	0,143	0,759	1

SAW yöntemi değerlendirmesine göre performans sıralaması 2014>2013>2010>2012>2011 şeklinde olmuştur.

Şekil 2. SAW Yöntemine Göre Performans Grafiği

TDV 2014 yılında en yüksek performansını ve 2011 yılında ise en düşük performansını göstermiştir.

COPRAS İle Performans Ölçümü

Tablo 2'de verilen başlangıç verileri (5) numaralı Eşitlik kullanılarak standartlaştırılmıştır. Standartlaştırılmış veriler Tablo 5'de gösterilmiştir. Örneğin K6 kriterine göre 2013 yılına ait değer şu şekilde hesaplanmıştır:

$$d_{2013,K6} = \frac{0,143 * 282.455.491}{(131.232.505 + 140.936.435 + 188.842.570 + 282.455.491 + 344.801.128)}$$

$$= 0,0371$$

Tablo 5. Normalize Edilmiş Matris

Yıl	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
2010	0,0142	0,0180	0,0369	0,0210	0,0208	0,0172	0,0220
2011	0,0136	0,0193	0,0189	0,0151	0,0232	0,0185	0,0166
2012	0,0002	0,0267	0,0201	0,0174	0,0301	0,0248	0,0223
2013	0,1151	0,0356	0,0381	0,0237	0,0310	0,0371	0,0254
2014	0,0000	0,0433	0,0290	0,0659	0,0379	0,0453	0,0567

S_{+i} , S_{-i} , Q_i ve N_i değerleri (7), (8) ve (9) numaralı Eşitlikler kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplanan değerler Tablo 6'da gösterilmiştir. Örneğin S_{+2010} , S_{-2011} , Q_{2012} ve N_{2013} değerleri şu şekilde hesaplanmıştır.

$$S_{+2010} = 0,0142 + 0,0180 + 0,0369 + 0,0210 + 0,0172 + 0,0220 = 0,1293$$

$$S_{-2011} = 0,0232$$

$$Q_{2012} = 0,1115 + \frac{0,0208 * (0,0208 + 0,0232 + 0,0301 + 0,0310 + 0,0379)}{0,0301 * \left(\frac{0,0208}{0,0208} + \frac{0,0208}{0,0232} + \frac{0,0208}{0,0301} + \frac{0,0208}{0,0310} + \frac{0,0208}{0,0379} \right)} = 0,1375$$

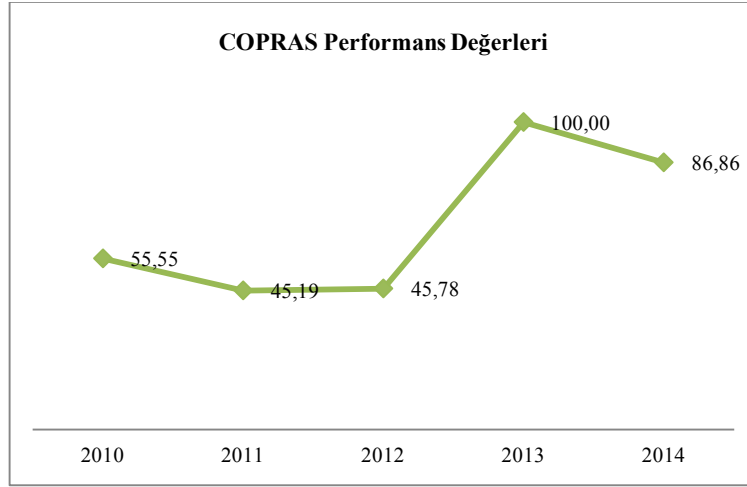
$$N_{2013} = \frac{0,3003}{0,3003} * 100 = 100$$

Tablo 6. COPRAS Değerlendirme Sonuçları

Yıl	S_{+i}	S_{-i}	Q_i	N_i	Sıralama
2010	0,1293	0,0208	0,1668	55,55	3
2011	0,1020	0,0232	0,1357	45,19	5
2012	0,1115	0,0301	0,1375	45,78	4
2013	0,2750	0,0310	0,3003	100,00	1
2014	0,2402	0,0379	0,2608	86,86	2

COPRAS değerlendirme sonuçlarına göre TDV'nin 2013 yılında performansı en yüksek olmuştur. 2013 yılını 2014 yılı izlemiştir. Performansın en düşük olduğu yıl ise 2011 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 3. COPRAS Yöntemine Göre Performans Grafiği

TOPSIS İle Performans Ölçümü

Tablo 2'de gösterilen başlangıç verileri (10) numaralı Eşitlik kullanılarak normalize edilmiştir. Standartlaştırılmış veriler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. TOPSIS Yöntemine Göre Normalize Edilmiş Matris

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
2010	0,1212	0,2674	0,5552	0,2739	0,3186	0,2519	0,3069
2011	0,1164	0,2858	0,2848	0,1965	0,3542	0,2705	0,2318
2012	0,0015	0,3958	0,3023	0,2266	0,4602	0,3625	0,3123
2013	0,9858	0,5281	0,5733	0,3098	0,4740	0,5422	0,3545
2014	0,0000	0,6413	0,4365	0,8597	0,5801	0,6618	0,7930

Tablo 7'de gösterilen verilerin normalize edilmesi bir örnekle açıklanmıştır. $r_{3,4}$ değeri yani K4 kriterine göre 2012 için elde edilen değer şu şekilde hesaplanmıştır:

$$r_{3,4} = \frac{46.514.428}{\sqrt{56.229.172^2 + 40.341.312^2 + 46.514.428^2 + 63.601.873^2 + 176.506.969^2}} = 0,2266$$

Matrisin her bir sütunundaki elemanlar ilgili kriter ağırlıkları ile çarpılarak matris ağırlıklandırılmıştır. Ağırlıklandırılmış matris Tablo 8'de verilmiştir. Örneğin ağırlıklandırılmış matrisin 2. satır 5. sütun elemanı şu şekilde hesaplanmıştır:

$$r'_{2,5} = 0,3542 * 0,143 = 0,0506$$

Tablo 8. Ağırlıklandırılmış Matris

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
2010	0,0173	0,0382	0,0794	0,0392	0,0456	0,0360	0,0439
2011	0,0166	0,0409	0,0407	0,0281	0,0506	0,0387	0,0332
2012	0,0002	0,0566	0,0432	0,0324	0,0658	0,0518	0,0447
2013	0,1410	0,0755	0,0820	0,0443	0,0678	0,0775	0,0507
2014	0,0000	0,0917	0,0624	0,1229	0,0830	0,0946	0,1134

(11) ve (12) numaralı Eşitlikler kullanılarak A^* ve A^- çözüm kümeleri oluşturulmuştur (Tablo 9). A^* , maksimizasyon yönlü kriterlerde en yüksek değerden oluşurken, minimizasyon yönlü kriterlerde en küçük değerden oluşturulmuştur. Örneğin A^* çözüm kümesi için Tablo 9'da K1 sütunun en yüksek (0,1410) ve K5 sütunun en küçük değeri (0,0456) seçilmiştir.

Tablo 9. Pozitif ve Negatif İdeal Çözüm Kümesi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A^*	0,1410	0,0917	0,0820	0,1229	0,0456	0,0946	0,1134
A^-	0,0000	0,0382	0,0407	0,0281	0,0830	0,0360	0,0332

S_i^* , S_i^- ve C_i^* değerleri (13), (14) ve (15) numaralı Eşitlikler kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplanan değerler Tablo 10'da gösterilmiştir. Örneğin 2011 yılı için şu şekilde hesaplama yapılmıştır:

$$S_{2011}^* = \sqrt{(0,0166 - 0,1410)^2 + (0,0409 - 0,0917)^2 + (0,0407 - 0,0820)^2 + (0,0281 - 0,1229)^2 + (0,0506 - 0,0456)^2 + (0,0387 - 0,0946)^2 + (0,0332 - 0,1134)^2}$$

$$S_{2011}^* = 0,1958$$

$$S_{2011}^- = \sqrt{(0,0166 - 0,000)^2 + (0,0409 - 0,0382)^2 + (0,0407 - 0,0407)^2 + (0,0281 - 0,0281)^2 + (0,0506 - 0,0830)^2 + (0,0387 - 0,0360)^2 + (0,0332 - 0,0332)^2}$$

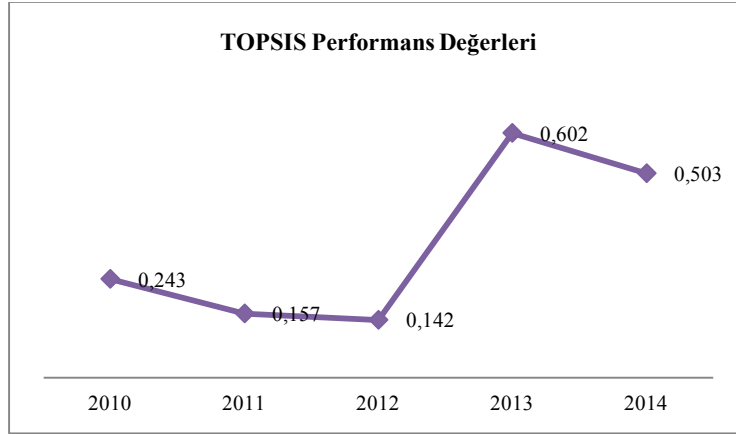
$$S_{2011}^- = 0,0365$$

$$C_{2011}^* = \frac{0,0586}{(0,0365 + 0,1958)} = 0,1573$$

Tablo 10. TOPSIS Değerlendirme Sonuçları

Yıl	S_i^*		S_i^-		C_i^*	Performans Değerleri	Sıralama
2010	S_1^*	0,1829	S_1^-	0,0586	C_1^*	0,2427	3
2011	S_2^*	0,1958	S_2^-	0,0365	C_2^*	0,1573	4
2012	S_3^*	0,1942	S_3^-	0,0322	C_3^*	0,1423	5
2013	S_4^*	0,1057	S_4^-	0,1596	C_4^*	0,6017	1
2014	S_5^*	0,1471	S_5^-	0,1490	C_5^*	0,5031	2

Şekil 4. TOPSIS Yöntemine Göre Performans Grafiği

TOPSIS yöntemi değerlendirme sonuçlarına göre 2013 TDV için performansı en yüksek yıl olmuştur. Performansın en düşük olduğu yıl ise 2012 olarak gerçekleşmiştir. Her üç yönteme göre hesaplanan performans değerleri Tablo 11'de gösterilmiştir.

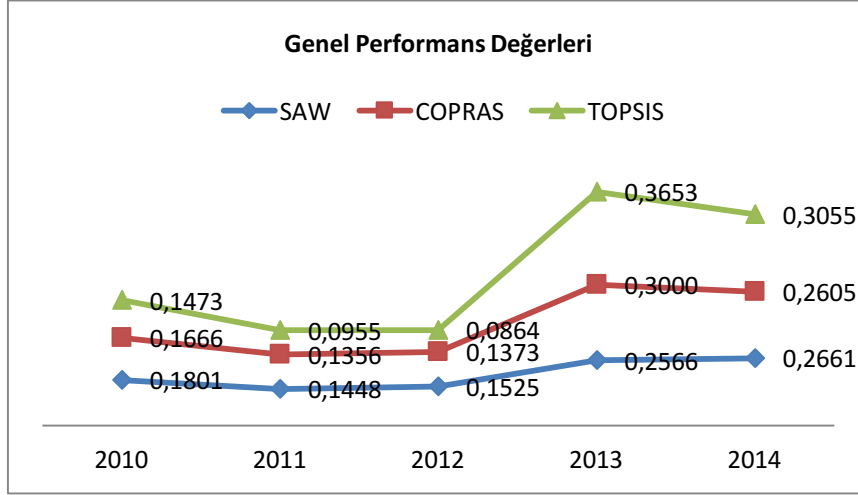
Tablo 11. Performans Değerleri

Yıl	SAW	COPRAS	TOPSIS
2010	0,5140	0,1668	0,2427
2011	0,4132	0,1357	0,1573
2012	0,4352	0,1375	0,1423
2013	0,7325	0,3003	0,6017
2014	0,7594	0,2608	0,5031

Her üç yönteme göre performans ölçümleri standart hale getirilerek Tablo 12'de gösterilmiştir. Her bir matris değeri ilgili sütun toplamına bölünerek standartlaştırma yapılmıştır.

Tablo 12. Standartlaştırılmış Performans Değerleri

Yıl	SAW	COPRAS	TOPSIS
2010	0,1801	0,1666	0,1473
2011	0,1448	0,1356	0,0955
2012	0,1525	0,1373	0,0864
2013	0,2566	0,3000	0,3653
2014	0,2661	0,2605	0,3055

Şekil 5. Genel Performans Grafiği

SAW, COPRAS ve TOPSIS yöntemlerine göre sonuçlar Şekil 5'de gösterilen grafik dikkate alınarak karşılaştırıldığında; sonuçların büyük oranda paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Tek fark sadece 2013 yılında görülmektedir. TDV en yüksek performansın SAW'a göre 2013 yılında gösterirken COPRAS ve TOPSIS'e göre 2014 yılında göstermiştir.

5. SONUÇ

Kâr amacı gütmeyen STK'lar da işletmeler gibi etkin ve verimli çalışmak durumundadır. Verimsiz olarak faaliyetlerini sürdürmeye çalışan STK'lar toplum nezdinde itibar kaybı yaşamakta ve buna bağlı olarak da varlıklarını uzun süre devam ettirmekte güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı STK'lar düzenli olarak performans değerlendirmesi yaparak gerekli olan stratejik ve yönetsel kararları zamanında almalıdır.

Bu çalışma ile 1974 yılından bu tarafa dini ve sosyal alanlarda faaliyetlerini sürdüren TDV'nin 2010-2014 yıllarındaki performansı ölçülmüştür. Ölçümde kullanılan faktörler "Kurum ve Kuruluşlardan Alınan Yardımlar", "Diğer Bağış ve Yardımlar", "İktisadi İşletme Gelirleri", "Diğer Gelirler Toplamı", "Genel Yönetim Giderleri", "Amaca Yönelik Giderler" ve "Gelecek Yıllara Ait Gelirler" olarak belirlenmiştir. Belirlenen faktörler kullanılarak TDV'nin performans ölçümü SAW, COPRAS ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Yapılan ölçümler sonucunda her üç yöntemin de birbirlerine çok yakın sonuçlar ürettiği görülmüştür. TDV en yüksek performansın SAW'a göre 2013, COPRAS ve TOPSIS'e göre ise 2014 yılında göstermiştir. SAW ve COPRAS yönetimine göre 2011, TOPSIS'e göre 2012 performansı en düşük yıl olarak belirlenmiştir. Her üç yönteme göre 2010 yılı performansının 2011 yılından yüksek olduğu belirlenmiştir. 2010'den 2012 yılına kadar performans düşüşü görülürken, 2012 yılından itibaren TDV'nin sürekli olarak performansını artırdığı belirlenmiştir.

Özet olarak şunu söylemek mümkündür: TDV'nin performansı 2012 yılına kadar nispeten çok az da olsa aşağı yönlü bir seyir izlerken, bu trendin 2012 yılından itibaren yukarı yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Bu ve benzeri alanlarda ileride yapılacak çalışmalarda; kriterler değiştirilerek STK'ların performans analizleri yapılabilir. Ayrıca modelde kullanılan yöntemler VIKOR, VZA, EATWOS vb. ÇKKV yöntemleri ile entegre edilebilir ya da bu yöntemler temel alınarak farklı uygulamalar gerçekleştirilebilir. Uygulanan yöntemler bulanık mantık teorisi ile desteklenebilir. Ayrıca modelin farklı kriterler kullanılarak diğer alanlarda yapılacak performans ölçümü çalışmalarında uygulanabilmesi mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Aksoy, E., Ömürbek, N. ve Karaatlı, M. (2015) "AHP Temelli MULTIMOORA ve COPRAS Yöntemi ile Türkiye Kömür İşletmeleri'nin Performans Değerlendirmesi", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(4):1-28.

Arena, M., Azzone, G. ve Bengo, I. (2015) "Performance Measurement for Social Enterprises", VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 26(2): 649-672. DOI 10.1007/s11266-013-9436-8.

Awasthi, A., Chauhan, S. S. ve Omrani, H. (2011) "Application of fuzzy TOPSIS in evaluating sustainable transportation systems", Expert Systems with Applications, 38(10):12270-12280.

Bagnoli, L. (2009) "Performance measuring in social enterprises", Second EMES International Conference on Social Enterprise, Trento.

Bagnoli, L. ve Megali, C. (2011) "Measuring performance in social enterprises", Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 40(1):149-165. DOI: 10.1177/0899764009351111

Berber, P., Brockett, P. L., Cooper, W. W., Golden, L. L. ve Parker, B. R. (2011) "Efficiency in fundraising and distributions to cause-related social profit enterprises", Socio-Economic Planning Sciences, 45(1):1-9. DOI:10.1016/j.seps.2010.07.007

Bouchard, J. M. (2009a) "The worth of the social economy", In J. M. Bouchard (Ed.). The worth of the social economy: An international perspective (pp. 11-18). Brussels: P.I.E. Peter Lang.

Bouchard, J. M. (2009b) "The evaluation of the social economy in Quebec, with regards to stakeholders, mission and organizational identity", In J. M. Bouchard (Ed.), The worth of the social economy: An international perspective (pp.111-132). Brussels: P.I.E. Peter Lang.

Campos, L., Andion, C., Serva, M., Rossetto, A. ve Assumpção, J. (2011) "Performance evaluation in non-governmental organizations (NGOs): An analysis of evaluation models and their applications in Brazil", VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 22(2):238-258. DOI: 10.9790/487X-17237076.

Chamodrakas, I. ve Martakos, D. (2012) "A utility-based fuzzy TOPSIS method for energy efficient network selection in heterogeneous wireless networks", Applied Soft Computing, 12(7):1929-1938.

Chatterjee, P. ve Chakraborty, S. (2012) "Material selection using preferential ranking methods", *Materials & Design*, 35:384-393.

Chatterjee, P., Athawale, V. M. ve Chakraborty, S. (2011) "Materials selection using complex proportional assessment and evaluation of mixed data methods", *Materials & Design*, 32(2):851-860.

Cheng, S., Chan, C. W. ve Huang, G. H. (2002) "Using multiple criteria decision analysis for supporting decisions of solid waste management", *Journal of Environmental Science and Health, Part A*, 37(6): 975-990.

Chu, J. ve Su, Y. (2012) "The application of TOPSIS method in selecting fixed seismic shelter for evacuation in cities", *Systems Engineering Procedia*, 3: 391-397.

Ebrahim, A. ve Rangan, V. K. (2011) "Performance measurement in the social sector: a contingency framework", *Social Enterprise Initiative*, Harvard Business School, working paper.

Eme, B. (2009) "Miseries and worth of the evaluation of the social and solidarity-based economy: For a paradigm of communicational evaluation", In J. M. Bouchard (Ed.), *The worth of the social economy: An international perspective* (pp. 63–86). Brussels: P.I.E. Peter Lang.

Gorabel, D., Pawar, D. ve Pawar, N. (2014) "Selection of Industrial Robots using Complex Proportional Assessment Method", *American International Journal of Research in Science, Technology, Engineering & Mathematics*, 5(2):140-143.

Greiling, D. (2009) "Performance Measurement in Nonprofit-Organisationen", Springer-Verlag.

Gutierrez-Nieto, B., Serrano-Cinca, C. ve Molinero, C. M. (2007) "Microfinance institutions and efficiency", *Omega*, 35(2):131-142, DOI:10.1016/j.omega.2005.04.001.

Haq, M., Skully, M. ve Pathan, S. (2010) "Efficiency of microfinance institutions: A data envelopment analysis", *Asia-Pacific Financial Markets*, 17(1):63-97, DOI:10.1007/s10690-009-9103-7

Hwang, C.-L. ve Yoon, K. (1981) "Multiple Attribute Decision Making – Methods and Applications – A State-of-the-Art Survey", Berlin, Heidelberg, New York.

iktisadi.org <http://www.iktisadi.org/sivil-toplum-orgutleri-ve-ozellikleri.html> (25.03.2016)

Kaklauskas, A., Zavadskas, E. K. ve Raslanas, S. (2005) "Multivariate design and multiple criteria analysis of building refurbishments", *Energy and Buildings*, 37(4):361-372.

Kaplan, R. S. (2001) "Strategic performance measurement and management in third sector organizations", *Nonprofit Management and Leadership*, 11(3):353–371.

Kirigia, J. M., Emrouznejad, A., Sambo, L. G., Munguti, N. ve Liambila, W. (2004) "Using data envelopment analysis to measure the technical efficiency of public health centers in Kenya", *Journal of Medical Systems*, 28(2):155-166, DOI: 10.1023/B:JOMS.0000023298.31972.c9

MacIndoe, H. ve Barman, E. (2012) "How organizational stakeholders shape performance measurement in nonprofits: Exploring a multidimensional measure", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 42(4):716-738, DOI: 10.1177/0899764012444351.

Maity, S. R., Chatterjee, P. ve Chakraborty, S. (2012) "Cutting tool material selection using grey complex proportional assessment method", *Materials & Design*, 36:372-378.

Nanavati, A. (2007) "Performance Evaluation of Non-government Development Organisations A Study in Vadodara, Gujarat", *Journal of Health Management*, 9(2):275-299, DOI:10.1177/097206340700900208.

Özbek, A., ve Eren, T. (2013) "Çok Ölçütlü Karar Verme Teknikleri İle Hizmet Sağlayıcı Seçimi", *Akademik Bakış Dergisi*, 36:1-22.

Özbek, A. (2013) "Performance evaluation of learning management system", *NWSA-Education Sciences*, 8 (2):156-178. <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2013.8.2.1C0580>

Özbek, A. (2014) "Sivil Toplum Kuruluşlarında Yöneticilerin Bütünleşik Bir Yaklaşım İle Seçilmesi", *International Journal of Engineering Research and Development*, 6(2): 1-10.

Özbek, A. (2015a) "Efficiency Analysis of Non-Governmental Organizations Based in Turkey", *International Business Research*, 8(9):95-104, DOI.org/10.5539/ibr.v8n9p95.

Özbek, A. (2015b) "Efficiency Analysis of the Turkish Red Crescent between 2012 and 2014", *International Journal of Economics and Finance*, 7(9):322-334, DOI.org/10.5539/ijef.v7n9p322.

Özbek, A. ve Erol, E. (2016) "COPRAS ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Problemine Uygulanması", *JEBPIR*, 2 (1): 23-42

Özdağoğlu, A. (2013) "İmalat İşletmeleri İçin Eksantrik Pres Alternatiflerinin COPRAS Yöntemi İle Karşılaştırılması", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(8):1-22.

Pazand, K., Hezarkhani, A. ve Ataei, M. (2012) "Using TOPSIS approaches for predictive porphyry Cu potential mapping: A case study in Ahar-Arasbaran area (NW, Iran)", *Computers & Geosciences*, 49:62-71.

Peters, M. L. ve Zelewski, S. (2007) "TOPSIS als Technik zur Effizienzanalyse", *WiSt-Wirtschaftswissenschaftliches Studium*, 36(1): 9-15.

Petkovic, D., Madic, M. ve Radenkovic, G. (2015) "Selection of the most suitable non-conventional machining processes for ceramics machining by using MCDMs", *Science of Sintering*, 47(2):229-235.

Pimerol, J.C. ve Romero, S.B. (2000) "Multi criteria decision in management: principles and practice", Kluwer Academic Publishers.

Ramadan, M. A. ve Borgonovi, E. (2015) "Performance Measurement and Management in Non-Governmental Organizations", *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*: 70-76, DOI: 10.9790/487X-17237076.

Ravi, V. (2011) "Selection of third-party reverse logistics providers for End-of-Life computers using TOPSIS-AHP based approach", *International Journal of Logistics Systems and Management*, 11(1):24-37.

Savitha, K. ve Chandrasekar, C. (2011) "Vertical Handover decision schemes using SAW and VPM for Network selection in Heterogeneous Wireless Networks", *Global Journal of Computer Science and Technology*, 11(9):21-22.

Stanujkic, D., Djordjevic, B. ve Djordjevic, M. (2013) "Comparative analysis of some prominent MCDM methods: A case of ranking Serbian banks", *Serbian Journal of Management*, 8(2): 213-241.

TR'de Marka

[http://www.trdemarka.com/MakaleDetay.aspx?i=229&Name=%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC%20Sekt%C3%B6r:%20Sivil%20Toplum%20Kurulu%C5%9Flar%C4%B1,\(21.03.2016\)](http://www.trdemarka.com/MakaleDetay.aspx?i=229&Name=%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC%20Sekt%C3%B6r:%20Sivil%20Toplum%20Kurulu%C5%9Flar%C4%B1,(21.03.2016)).

Triantaphyllou, E. (2000) "Multi-criteria decision making methods", In Multi-criteria Decision Making Methods: A Comparative Study (pp. 5-21). Springer US.

Türkiye Diyanet Vakfı [http://www.diyantevakfi.org.tr/tr-TR/site/icerik/hakkimizda-1038,\(21.03.2016\)](http://www.diyantevakfi.org.tr/tr-TR/site/icerik/hakkimizda-1038,(21.03.2016)).

Türkiye Diyanet Vakfı [http://www.diyantevakfi.org.tr/tr-TR/site/icerik/tdv-genel-merkez-ve-subeler-gelir-ve-giderleri-1049,\(24.03.2016\)](http://www.diyantevakfi.org.tr/tr-TR/site/icerik/tdv-genel-merkez-ve-subeler-gelir-ve-giderleri-1049,(24.03.2016)).

VanderWielen, L. M. ve Ozcan, Y. A. (2015) "An Assessment of the Health Care Safety Net Performance Evaluation of Free Clinics", Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 44(3):474-486.

Widiarto, I. ve Emrouznejad, A. (2015) "Social and financial efficiency of Islamic microfinance institutions: A data envelopment analysis application", Socio-Economic Planning Sciences, 50:1-17, DOI:10.1016/j.seps.2014.12.001.

Wijesiri, M., Viganò, L. ve Meoli, M. (2015) "Efficiency of microfinance institutions in Sri Lanka: a two-stage double bootstrap DEA approach", Economic Modelling, 47:74-83. DOI: 10.1016/j.econmod.2015.02.016.

Wikipedi [https://tr.wikipedia.org/wiki/Sivil_toplum_kurulu%C5%9Fu,\(25.03.2016\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sivil_toplum_kurulu%C5%9Fu,(25.03.2016))

Xı, F. ve Zhang, L. (2011) "A personnel selection model based on TOPSIS", Management science and Engineering, 5(3):107-110.

Ye, Bai-qing ve Ge, Tai-ping (2009) "Study on the Disaster Crisis Management Performance Evaluation of Non-governmental Organizations", 5th International Conference on Public Administration, 1:423-427.

KİMLİKLERİYLE ROMANLAR: TÜRKİYE’DEKİ ROMAN VATANDAŞLARA YÖNELİK SOSYAL İÇERME ULUSAL STRATEJİ BELGESİ VE BİRİNCİ AŞAMA EYLEM PLANI’NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Başak Işıl ÇETİN*

ÖZ

Kendilerine özgü kültür ve kişilik özellikleriyle içinde yaşadıkları toplum ve hatta diğer azınlıklar tarafından önyargı ile yaklaşılan Romanlar, zaman içerisinde göç ettikleri Batı topraklarında sindirme, baskı, asimilasyon, ağır cezalar ve öldürülmeye kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Çağımızda ise Romanlar, kendilerini kültürleri ve ihtiyaçları ile birlikte içerecek bir yaklaşımla üretilen sosyal politikalarla karşılaşmaktadırlar. Bu iyileşme sürecinde, Roman vatandaşların sivil toplum olarak örgütlenmelerinin, dernekleşme faaliyetlerinin ve muhtelif kurumlarla yapılan ortaklaşa çalışmaların rolü bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu politikaları içeren Türkiye’deki en güncel belge olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde hazırlanmış “Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)”nın değerlendirilmesi ve önerilerde bulunulmasıdır. Stratejik Belge ve Eylem Planı’nda çözüm önerilerinin yanı sıra sorumlu birimlerin aksiyonları için yol haritası çıkarılmıştır. Stratejik Belge ve Eylem Planı; işleyiş süreci, aktörleri ve kapsayıcılığı bakımından Roman vatandaşların sorunlarının çözümü noktasında yapıcı bir başlangıç niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Roman vatandaşlar, sosyal içerme, strateji belgesi ve eylem planı.

JEL Sınıflandırması: J15, J18, Y80

GYPSIES WITH THEIR IDENTITIES: EVALUATION OF THE SOCIAL INCLUSION NATIONAL STRATEGY PAPER AND FIRST STAGE ACTION PLAN FOR GYPSY CITIZENS IN TURKEY

ABSTRACT

Gypsies experience prejudgments even from the other minority groups in the society which they live with their cultural and individual characteristics. Gypsies experience some attitudes in the Western lands which they migrated, like; suppression, oppression, assimilation, severe penalties, and

---

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cetinbi@istanbul.edu.tr

even getting killed in the period of times. Gypsies meet social policies which have an attitude to include them with their cultures and needs in our times. Gypsy citizens who became organized as a civil society, form associations and cooperate with various institutions have a very important role during this improvement process. The aim of this study is to evaluate the most actual document arranged in the coordination of the Ministry of Family and Social Policies, “Social Inclusion National Strategy Paper (2016-2021) and First Stage Action Plan (2016-2018) for the Gypsy Citizens in Turkey” which includes the social policies intended to solve Gypsy citizens’ problems and offer suggestions. The Strategic Paper and the Action Plan includes the road map for the actions of the responsible institutions besides proposed solutions. The Strategic Paper and the Action Plan are a constructive starting point for the solutions of Gypsy citizens’ problems, with its operational process, actors, and comprehensiveness.

Keywords: *Gypsy citizens, social inclusion, strategy paper and action plan.*

JEL Classification: *J15, J18, Y80*

1. GİRİŞ

Yaygın kullanımıyla “çingene” olarak adlandırılan Romanlar, sahip oldukları dikkat çekici kişilik özellikleri kadar kentsel ve kırsal alanlar içerisinde sürdürdükleri yaşamları, iktisadi faaliyetleri, eğitim yaşantısındaki konumları ve istihdam süreçleri ile de sosyal politikaların ilgi alanına giren dezavantajlı gruplar içerisinde marjinal bir kitleyi teşkil etmektedirler. Romanları yaşadıkları sosyal dışlanma konusunda farklı kılan nokta, diğer azınlık gruplar tarafından da sosyal dışlanmaya maruz kalmalarıdır. Anadolu coğrafyasına 10. yüzyıl civarında göç etmiş (Arayıcı, 2008: 26; Ünalı, 2012: 616) olan Romanlar, o tarihten bu yana gerek kültürleriyle gerek sıra dışı yaşamlarıyla toplumun ayrılmaz bir parçası olagelmışlerdir.

Geçmişten günümüze birtakım önyargılar ile yaklaşılan Romanlar, sosyal dışlanma başta olmak üzere, yoksulluk, işsizlik, barınma, temel hak ve hizmetlere erişememe ve bunlardan yararlanamama gibi pek çok sorunla birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Batı coğrafyasında; sindirme, asimilasyon, baskı, ağır cezalara maruz kalma, yaralanma ve hatta öldürülme gibi son derece insanlık dışı uygulamalar ile karşılaşmışlardır. Anadolu topraklarında durumları görece daha iyi olan Romanlar, Osmanlı döneminde belirli birtakım işlerde istihdam edilmişler ve kendi kimlikleri, yaşam tarzları ve kültürleri ile varlık gösterebilmişlerdir. Hatta bir Roman sancağı oluşturularak Roman tebaaya yönelik olarak idari bakımdan da düzenlemelere gidilmiştir (Turan, 2012: 207). Türkiye’de Roman vatandaşların sivil toplum kuruluşları oluşturularak örgütlenmeleri 2000’li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir (ASPB, 2016: 5, Uzpeder, 2008: 114). Edirne Roman Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) başta olmak üzere Samsun ve İzmir’de de

dernekler kurmuşlardır (Uzpeder, 2008: 114). Sivil birlikteliğin başlamasından sonra, Roman vatandaşlara yönelik olarak gerçekleştirilen teorik ve uygulamalı çalışmaların sayısı artmış ve Roman vatandaşların yaşadıkları zorluklar, resmi olarak dönemin Başbakan'ı Erdoğan tarafından ifade edilmiştir (Dişli, 2016: 111-112).

Bu çalışmanın amacı, öncelikle Romanların kimliğini ve içinde buldukları durumları barınma, eğitim, istihdam, yoksulluk, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar bağlamında özellikle Türkiye'deki genel durumlarını göz önüne alarak aktarmaktır. Bu çerçevede Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde hazırlanmış olan "Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) incelenecektir. Belge ve Planın içeriğine, sürecine, aktörlerine ve kapsayıcılığına dair bir değerlendirme yapılacaktır. Söz konusu belge ve plan çalışmada kısaca "Strateji Belgesi" ve "Eylem Planı" olarak ifade edilecektir. Strateji Belgesi'nde "Roman vatandaşlar" ifadesi kullanıldığından kavram birliği sağlamak amacıyla çalışmanın genelinde "Roman" kelimesi tercih edilecektir.

2. SOSYAL DIŞLANMA, İÇERME VE KAYNAŞMA

Dışlanma genel itibarıyla, toplumun bazı üyelerinin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel haklardan etkin bir şekilde yoksun olmalarıdır (Bilton vd., 2008: 79). Dışlanmaya yönelik temel endişeler; bireyi topluma bağlayan yapısal, kültürel, ahlâki ve iktisadi bağların parçalanması ve aile istikrarsızlığı üzerinde yoğunlaşmaktadır (Munck, 2005: 34). *Sosyal dışlanma* ise, iç-dış, merkez-çevre ve üst-alt gibi toplumsal mekânın üç bileşenine işaret eden, belirli kesimlerin bir bütün olarak toplumun ve sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve ekonomik büyümeye yaptıkları katkılardan adil bir ölçüde yararlanamaması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, sosyal dışlanma tanımlamasının en belirgin ve açık ölçütü "yalnız yaşamının olanaksızlığı"dır (Sapançalı, 2003: 13).

Göreceli ve dinamik bir kavram olan (Sapançalı, 2003: 21, 2008: 3) "sosyal dışlanma", gelir yoksulluğu, işsizlik, eğitime ve bilgiye erişim, çocuk bakımı ve sağlık imkânları, yaşam koşulları ve sosyal katılımı kapsayan çok boyutlu bir niteliğe sahiptir. Sosyal dışlanma nedenleri ulusal, topluluk, hanehalkı ya da bireysel düzeyde olabilmektedir. Bu yönüyle kavram aynı zamanda çok katmanlı bir görünüm arz eder (EUROSTAT, 2010: 8). İnsanların yukarıda bahsi geçen unsurlara sınırlı ölçüde erişmesi ya da erişememesi toplum içerisinde marjinalleşmelerine sebep olabilmektedir. (Bilton vd., 2008: 79.) Erişimin dört boyutu ise; finansal, fiziksel, örgütsel ve zamansal boyuttur. Bu dört boyutun yokluğu, sosyal dışlanmanın zeminini oluşturmaktadır (Cass, Shove ve Urry, 2005: 551).

Fransa'da 1960'lı yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmış olan (Sapançalı, 2003: 3) "sosyal dışlanma" konusunun Avrupa sosyal politika tartışmaları bağlamında ortaya çıkması 1980'lerin

sonlarını bulmuştur (Munck, 2005: 33). Sosyal içerme politikaları da, sosyal dışlanmayla mücadele bağlamında 1990'lı yılların başlarında ortaya çıkmıştır (Sapancalı, 2007: 58). Avrupa Komisyonu, ilk olarak 1988 yılında yayınlanan üçüncü Avrupa yoksulluk programında “sosyal dışlanma” terimine atıfta bulunmuştur. Bu bağlamda yoksulluk, artık sadece ekonomik bir yoksunluk olarak değil, “sosyal dışlanma” olarak adlandırılabilen daha geniş bir dezavantaj modeli olarak görülmeye başlanmıştır. İngiltere’de ise gelir, konut ve sağlık gibi yoksulluğun muhtelif yönleri ve yeniden dağıtıma yönelik gündem, 1997 yılından sonra dışlanma dilinde yeniden düzenlenmiştir. Sosyal dışlanma konusunda ABD’deki söylem ise “alt sınıf” perspektifindedir (Munck, 2005: 33-34).

Sosyal dışlanmaya sebep olan faktörler; *sosyal* (aile, işgücü piyasası, mahalle, toplum ve küresel katılım); *ekonomik* (ücretler, sosyal güvenlik, tasarruflar, varlıklar gibi kaynaklar ile mal ve hizmetlerin pazarlanması); *kurumsal* (adalet, eğitim, sağlık, siyasi haklar, bürokrasi); *bölge* (demografi, göç, ulaşım ve iletişim bağlamında erişilebilirlik, genel olarak yoksun bölgeler) ve *sembolik referanslar* (kimlik, sosyal görünürlük, benlik saygısı, temel yetenekler, ilgi alanları ve motivasyon, gelecek umutları) olarak sıralanabilir (Atkinson ve Davoudi, 2000: 440). Sosyal dışlanma, sosyal gruplara karşı dezavantaj ya da ayrımcılık oluşturan süreçlere de bağlıdır (Bilton vd., 2008: 80).

Sosyal içerme kavramı ise, sosyal dışlanmanın karşıtı olarak engelliler, yaşlılar, uzun süreli işsizler, kadınlar, çocuklar, eski hükümlüler, göçmenler, farklı etnik kimliğe sahip olanlar gibi dezavantajlı grupların sosyal hayata dâhil olmalarını, toplumla bütünleşerek kaynaşmalarını içeren bir kavramdır (Genç ve Çat, 2013: 369). Bu bağlamda sosyal içerme; toplumsal dayanışmayı, “ben” ile “biz” ve “biz” ile “onlar” arasındaki ilişkinin (Stjernø, 2004: 17.) ayırıcı çizgilerini silmeyi amaçlayan zihniyet, politika ve eylemlerdir. Sosyal dışlanma ve sosyal içerme ile arasında güçlü bir bağ bulunan bir diğer kavram ise *sosyal kaynaşma*dır. Akademik alanda kökleri Durkheim’a kadar uzanan kavram, Avrupa Konseyi tarafından *demokratik kaynaşma*, *sosyal kaynaşma* ve *kültürel kaynaşma* olmak üzere üç ana kategoride ele alınmaktadır. Buna göre sosyal kaynaşma, bir toplumun tüm mensuplarının refah güvencesinin kapasitesi olup, erişimde ve ayrımcılığın önlenmesinde eşitlik ve adalete dayanmaktadır. Ayrıca özerk bireysel gelişim, insan onurunun korunması ve toplum yaşamına katılım; kavramın dayanağı olan diğer unsurlardır. Sosyal kaynaşmanın olmazsa olmaz şartları; kültürlerarası ilişkilerin etkileşimin güçlendirilmesi, çeşitliliğin tanınması ve farklılığa saygıdır (Duman ve Alacahan, 2010: 105-109, 118).

Bu bağlamda yukarıda söz edilen dezavantajlı gruplara Roman vatandaşları da farklı etnik kimlikleri, haklara erişebilirlik durumları, toplumsal olarak maruz kaldıkları tutumlar gibi muhtelif yönleriyle dahil etmek mümkündür. Dolayısıyla hem sembolik referanslara ve ayrımcılığa yapılabilecek atıflar hem de dezavantajlı gruplardan azınlıklara yapılabilecek atıflar Romanlar’ın

yaşadıkları sosyal dışlanma konusunda birleşmektedir. Bu noktada sosyal içerme ve sosyal kaynaştırmaya yönelik izlenecek politikalar sorunun çözümünde etkin olabilecektir. Söz konusu politikaların ihtiyacı öncelikle Roman kimliğinin doğru ve çok boyutu bir biçimde analiz edilmesidir.

3. ROMAN KİMLİĞİ

3. 1. Kökenleri, İsimleri ve Nüfuslarıyla Romanlar

Kökenlerinin nereye dayandığı konusu uzun dönem tartışılmış olan Romanların kökenlerinin Kuzey Batı Hindistan (Ünaldı, 2012: 615) olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit, 18. yüzyılın sonlarına doğru, Romanların dilleri üzerinden yapılan çalışmalarla ve özellikle Macar bilim insanlarının yapmış olduğu çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır (Kurtuluş, 2012: 19). Türkiye’deki Romanların kökeninin, Bizans döneminde yaşamış “Atsinganoi (Athinganoi)” adı verilen ve esasen büyücülük/falcılıkla anılan, astrolojiyi, kabalistik ritüelleri ve Hristiyan düalizminin değişik bir şeklini ibadet olarak benimseyen günümüzdeki Eskişehir civarındaki bölgede yaşamış Frigyalılardan oluşan bir gruba dayandığı belirtilmektedir (Marsh, 2008c: 5).

Vatanlarını 9. ve 10. yüzyıllarda terk etmek durumunda kalan Romanlar, birinci kol olarak Afganistan, İran, Anadolu ve Balkanlar’a girmişlerdir (Arayıcı, 2008: 26). Anadolu’ya gelmeleri yaklaşık 10. yüzyılda gerçekleşmiştir (Ünaldı, 2012: 616). İkinci kol olarak; Afganistan, İran, Ermenistan, Rusya ve Balkanlar’a yönelen Romanlar; üçüncü kol olarak 15. yüzyıl ile birlikte Afganistan, İran, Suriye, Filistin, Kuzey Afrika ve İspanya üzerinden hareket ederek Avrupa’nın muhtelif ülkelerine girmişlerdir (Arayıcı, 2008: 26). Hindistan kökenli iki farklı dilsel Roman grubu olan “Dom”lar ve “Lom”lardan, Domlar esasen Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da, Lomlar ise Doğu Anadolu ve Kafkaslar’da yaşamaktadır (Marsh, 2008c: 7). Romanların Türk toplumuyla ilk ilişkileri Selçuklu Türklerine dayanmaktadır. İstanbul’a ilk geliş tarihleri ise 1050 olarak tespit edilmiştir (Ünaldı, 2012: 616). Modern Türkiye’nin Roman nüfusu, üç ana dilsel grup olan Romlar Domlar ve Lomlardan müteşekkildir (Marsh, 2008c: 18).

Romanların Çalgar, Mangosür, Gevende, Karaçi ve Mıtrıp gibi alt kimlikleri mevcut olmakla birlikte kimliklerinin sınırları geçirgendir. Romanların mesleki ya da mahalli gruplar bakımından hareketliliği bu sınırların geçirgen ve gevşek olmasını sağlamaktadır (Marsh, 2008b: 21).

Göçebe bir kültüre sahip olmaları sebebiyle farklı coğrafyalarda farklı isimlerle çağırılan Romanlar, 18. yüzyılda Doğu Avrupa’da “kaldereş”, Kuzey Avrupa’da “gatinos” isimleriyle anılmışlardır. Mısır’dan geldikleri için ise İngilizler ve Fransızlar tarafından “gypsy” ismiyle anılmışlardır. Romanya’da yaşayan Romanlar; “ramon”, Macaristan’da yaşayanlar “çigan”, İspanya’da yaşayanlar “filamanko”, Almanya’da yaşayanlar ise “mohemler” ya da “romani” olarak

isimlendirilmişlerdir. Bilinen bir diğer isimleri de “kıptî”dir. (Kurtuluş, 2012: 21) Hırvatça’da “tsigani”, Kırgızca’da “siğan” olarak çağırılan Romanlar, Farsça’da “çingane” olarak isimlendirilmektedir (Mezarcıoğlu, 2010: 16-17).

Bu isimlendirmelerin yanı sıra Romanlar, bir ülkenin içindeki bölgelerde bile farklı olarak anılabilmektedirler. Batı Anadolu ve Trakya’da en sık kullanıma sahip isimlerinden biri ile “roman” olarak anılan Romanların Türkiye’nin diğer bölgelerinde daha pek çok isimleri mevcuttur. Örneğin, Orta Anadolu’da “elekçi”, Akdeniz ve Ege Bölgeleri’nde “sepetçi” olarak anılan Romanlar, Van ve Ardahan civarında “mutrib”, Adana’da “cano”, Erzurum, Artvin, Erzincan, Bayburt ve Sivas’ta “poşa” olarak anılmaktadırlar. Anadolu’nun birçok ilinde ise genel olarak “arabacı” ismiyle anılmaktadırlar (Kolukırmık, 2009: 59). “Esmer vatandaş” ismi ise daha genel bir tanımlama olarak muhtelif coğrafyalarda kullanılmaktadır (Ünalı, 2012: 615). Muhtelif saha çalışmalarında kendilerini Roman mı, yoksa Çingene mi olarak tanımladıkları sorulduğunda Türkiye’de yaşayan katılımcılar, “tabi ki Roman” şeklinde cevap vermişlerdir (Yanıkdağ, 2012: 247). Bununla birlikte, içerdiği olumsuz anlamlardan arındırılarak “çingene” kelimesinin kullanılarak tarafsız bir kelime haline getirilmesini isteyen Mustafa Aksu (2003: 50) gibi yazarlar da mevcuttur.

Romanlara yönelik olarak kullanılan dışlayıcı, ötekileştirici ve ayrıştırıcı birtakım ifadelerin (üvey evlatlar, vatansızlar, paryalar, yersiz-yurtsuzlar) verdiği rahatsızlık karşılığını, 1978 yılında düzenlenen Dünya Çingeneler Konferansı’nda bulmuş ve “çingene” kelimesi yerine adam, insan anlamlarını taşıyan “rom” kökünden gelen “roma” (Türkçesi roman) ifadesinin kullanılması kabul edilmiştir (Yanıkdağ, 2012: 248).

Romanların dünyadaki dağılımlarına bakıldığında; nüfusa yönelik yapılan tahminlere göre, dünyadaki Romanların sayısı yaklaşık olarak 30 ila 40 milyon arasındadır. Avrupa’da Roman nüfusunun merkezi Romanya olup, ülke nüfusunun yaklaşık %10’unu Romanlar oluşturmaktadır. Bulgaristan, İspanya, Macaristan, Slovakya, Türkiye, Eski Yugoslavya ve Çek Cumhuriyeti; Romanya’dan sonra sırasıyla Romanların en fazla nüfusa sahip olduğu ülkelerdir (Kurtuluş, 2012: 18).

14. ve 15. yüzyıllar boyunca devam eden fetihler neticesinde birçok Roman, Osmanlı tebaasına girmiştir. 1831’de yapılan ilk resmi nüfus sayımına kadar Romanların nüfusuna dair bilgileri netleştirmek oldukça zordur. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar nüfus sayımlarına dair belgelerde dahi birtakım hatalar mevcuttur. 1831 yılında yapılan nüfus sayımının vilayetlere göre dağılımına bakıldığında; Rumeli’de 9.955 ve Silistre’de 8.779 Roman olduğu görülmektedir. Anadolu’da Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Çıldır Eyaletlerinde ise toplam 1.802 Roman nüfusu bulunmaktadır. Verileri günümüzde kaybolmuş olan 1844 yılındaki nüfus sayımına göre, Jean Henri Ubcini, Rumeli’de 214.000 Romanın (Tsigani) yaşadığını belirtmektedir. 1881/1882-1893 genel nüfus sayımlarında gayrimüslim Roman nüfusu 3.153 olarak tespit edilmiştir. 1905-1906 yıllarında

yapılan ve kapsamı daha geniş tutulan nüfus sayımında ise tüm Osmanlı halkı, arasında toplam 16.470 Roman nüfusu, 1914 nüfus sayımında ise 11.169 Roman nüfusu tespit edilmiştir. 1783 yılında Heinrich M. G. Grellmann tarafından yazılan tezde ise, o yıllarda Avrupa’da yaşayan Romanların sayısının 750.000 kadar olduğu tahmin edilmiştir (Marsh, 2008c: 9-14).

1960’ların ortalarından beri, Türkiye’de nüfus sayımlarında etnik kökenlere ilişkin sorular yöneltmemektedir. Yine 1831 Osmanlı nüfus sayımına dayalı olarak Türkiye’de yaşayan Romanların nüfusuyla ilgili tahmin, 500.000-600.000 civarında olduklarıdır. Osmanlı istatistiklerinde genç kızlar, kadınlar, 15 yaşın altındaki erkek çocuklar, 60 yaşın üstündeki erkekler ile Müslüman ve göçebe Roman toplulukları çoğunlukla halihazırda mevcut olandan daha az yer aldıklarından, tahminler verilerden daha gerçekçi olabilmektedir. Bununla birlikte Romanlar ve Sivil Toplum Kuruluşlarındaki (STK) araştırmacı ve aktivistler, Türkiye’deki Roman nüfusunun 2 ila 5 milyon arasında olduğunu öne sürmektedirler (Marsh, 2008b: 21-22).

1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra büyük nüfus mübadeleleri gerçekleşmiş ve çok sayıda Roman Balkanlar’ın kuzeyinden Türkiye’ye taşınmıştır. Modern Türkiye vatandaşlığı, totaliter rejimlerle yönetilen Bulgaristan ve Romanya’dan sonra Romanlar için güvenilir bir durum sunuyor gibi görünmüştür. Ancak 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu ile bu yıla kadar gösterilen hoşgörü son bulmuş ve Romanlar şüpheliler listesinde yer almıştır. Sığınmacı olarak başvuran Romanların bile vatandaşlık kazanamayacakları anlaşılmıştır. Kanun; göçmen olarak kabul edilemeyecekleri “göçebe çingeneler” kavramını kullanarak belirtmiş ve Romanları “Türk kültürüne bağlı olmayanlar”, “anarşistler”, “casuslar” ve “sınır dışı edilenler” ile aynı cümlede sıralamıştır. “Göçebeler ve gezginci çingenelerin” uygun görülen yerlere yerleştirilmesini öngören ve ayrımcı hükümler içeren bu Kanun, 2006 yılında yürürlükten kaldırılmış, yerine 5543 numaralı yeni İskân Kanunu kabul edilmiştir (Marsh, 2008c: 15-16). Yine 1950 tarihli 5683 sayılı bir başka kanun olan “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun”un 21. Madde son fıkrası, “Tabiiyetsiz veya Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir.” hükmünü içermektedir (Mevzuat, 04.09.2016).

3.2. Tarihten Günümüze Tanınma, Dışlanma ve Kabul Görme

Balkan coğrafyası, Bizans’ın son dönemlerinden itibaren Romanlar açısından ikinci bir vatan olmuştur (Ünaldı, 2012: 617). İlk göç ettikleri dönemlerde Avrupa’da ilgiyle karşılanan Romanlar, zamanla “toplum düzenini bozan, insanları aldatan, işe yaramaz düzenbazlar” olarak tanımlanmaya başlanmışlardır. Kendilerine yönelik şüpheli bakışlarla birlikte, 15. yüzyılda somutlaşmış ve Roman karşıtı kanunlar Avrupa kayıtlarına girmiştir. Bununla birlikte yakalandıklarında öldürüleceklerine dair birtakım düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir Ortaçağ Avrupası’nda veba mikrobu taşıyan bir kitle

olarak kabul edilen Romanlar, özellikle İspanya’da engizisyon mahkemeleri sonrasında işkence görmüş ve öldürülmüşlerdir. Avusturya ve Macaristan gibi birçok ülkede dışlanmışlar, sınır-dışı edilmişler ve hatta öldürülmüşlerdir. Nitekim 18. yüzyıl sonlarına değin, Avrupa’daki neredeyse tüm otoritelerin Roman’lar hakkındaki düşünceleri bir uzlaşma sağlamış durumdadır. Bu uzlaşma, Romanların toplumdaki yerlerinden dolayı suçlu ve kabul edilemez olduğuna yöneliktir. Bunun nedeni, Romanların çalışmamalarının kurulu düzene aykırı ve anormal olarak görülmesidir. Romanlara yönelik olarak bu tür zihin kodları barındıran Avrupa, 18. yüzyıl ile birlikte Romanları Amerika’ya sürgüne göndermiş; İngiltere, Almanya ve İtalya’da idamlar gerçekleştirilmiştir (Kurtuluş, 2012: 22-23).

20. yüzyıl sonlarında sosyal politika alanında düzenlemelerin yapılmaya başlamasıyla birlikte (hatta gelişmelerin zirve yaptığı dönemlerde bile) umulanın aksine Romanlar için olumlu bir zeminin oluşmamıştır. İkinci Dünya Savaşı’na katılmamalarına rağmen, en çok kayıp veren kitle Romanlar olmuşlardır. Hitler dönemindeki uygulamalardan da etkilenen Romanlar hakkında, 1936 yılındaki bir demecinde Alman İçişleri Bakanlığı Şefi Dr. Globke, Avrupa’da yabancı bir kan taşıyanların sadece Yahudiler ve Çingeneler olduğunu belirtmiştir. Alman toplumuyla içli dışlı olmalarının ve evlenmelerinin tehlikeli olduğu düşünülen Yahudiler ve Romanlar, Dr. Globke tarafından insanlık dışı yaratıklar olarak tanımlamıştır (Arayıcı, 2008: 92).

Düzelmesi imkânsız suçlular olarak görülen Romanlar, Hitler döneminde tıp deneylerinde kobay olarak kullanılmışlardır. Bir üniversite hiyerarşisi tarafından yapılması emredilen ve ilgiyle izlenen deneylerde “ırk temizliği” için “test-halk” olarak yine Romanlar kullanılmıştır. Neticeleri itibariyle son derece korkunç bir hal alan bu deneylerde çocuklar bile kullanılmıştır (Asséo, 2007: 101). Neticede, 500 bin (bazılarına göre ise 2 milyon) civarı Roman, gaz odalarında öldürülerek yakılmış ve üç kuşaktır Roman kanı taşıyan bireyler dahi bu süreçte imha edilmiştir (Kurtuluş, 2012: 23-25).

Maalesef ki Romanlara yönelik zulüm, Hitler Almanyası’nda yaşananlarla ile sınırlı kalmamış; İspanya, sindirme, asimile etme, baskı yapma, ağır ceza verme, yaralama, öldürme, kulaklarını kesme, konaklamalarını engelleme, anadillerini yasaklama gibi birçok insanlık dışı uygulamalara başvurmuştur. Çekoslovakya’da ise, birçok Roman kadın, rızaları olmaksızın kısırlaştırılmıştır. Ayrıca Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde de benzer süreçler yaşanmış ve zulümler yapılmıştır (Kurtuluş, 2012: 24-29). Romanya’da diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha iyi bir konumda bulunan Romanlar, 1940 yılı sonrasında Antenusçu faşist rejim ile “sorunlu” olarak addedilmiştir. Rejim liderinin “fareler, sıçanlar, kargalar, Çingeneler, avareler ve Yahudiler’in yaşamak için belgelere ihtiyacı yok” şeklindeki aşağılayıcı ifadesi dönemin hakim zihniyetini göstermesi bakımından önemlidir (Bilgin-Aytaç, 2012: 86).

Avrupa'daki Romanların olumsuz durumları, 1980 yılı sonrasına tekabül eden “kültürel çoğulculuk” söylemi ile az da olsa olumlu birtakım gelişmeleri beraberinde getirmiştir. İlk kez birtakım kültürel hakları Avrupa Konseyi tarafından verilen Romanlara yönelik hak ve özgürlükler konusunda Avrupa Birliği de benzer bir algı içindedir (Ürer, 2012: 60-61). Avrupa Komisyonu kararından birinde AB'ye 2004 yılında üye olan ve 2007 yılında tam üyelik gerçekleştiren ülkelerdeki Romanlar hakkında Avrupa'nın kültürel zenginliğine katkıda bulunmuş bir topluluk olarak bahsedilmekte ve Romanların durumlarının düzeltilmesinin bir gereklilik olduğu belirtilmektedir (Arayıcı, 2008: 25).

Bununla birlikte, AB'nin azınlıklara yönelik politikaları çerçevesinde ilgi gösterilen Romanlara özgü bir politikası mevcut değildir (Erkem-Gülboy 2012, 138). BM tarafından “azınlık” bir grup olarak kabul edilen Romanların çoğu yerleşik hayata geçmiş olmasına rağmen, bazı Romanların devamlı surette mekân değiştirmeleri hasebiyle “göçmen” bir topluluk olarak da değerlendirilmekte ve bu durum, Romanların vatandaşlık durumu ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasını zorlaştırmaktadır (Özden-Cankara, 2012: 114).

Romanlar, Mısırlı oldukları zannıyla çeşitli Batı dilinde “Kıpti” anlamına gelen ‘Gypsie’, ‘Egyptian’ ve ‘Gitano’ gibi isimlerle anılmışlardır. Osmanlı döneminde “Çingane” şeklinde ifade edilen Romanlar, Mısırlı oldukları zannına binaen Mısırlı anlamına gelen “Kıpti” adıyla anılmıştır (Sal, 2009: 1-8) Osmanlı döneminde yaşayan Romanların durumu Avrupa'dakiler ile kıyaslandığında, tarihsel sürece göre Osmanlı'da daha özgür oldukları ünlü yazar Angus Fraser tarafından belirtilmektedir (Sunar, 2012: 236). Osmanlı'da Romanlara yönelik ilk zemin 14. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı'nın (Romanların yerli halkları arasında olduğu) Balkanlar'a yayıldığı tarihlerde başlamaktadır (Turan, 2012: 206).

Osmanlı'da Romanlara yönelik olarak ilk kanunî düzenlemeler, Fatih Sultan Mehmet döneminde “Rumeli Etrâkinün Koyun Adedi Kanunnamesi” çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1497 yılında II. Beyazid döneminde düzenlenen “Kanun-ı Cizye-i Çingânehâ”da ise; Vize, Gelibolu ve bazı Rumeli sancaklarında yaşayan Romanlar ile ilgili vergiler belirlenmiştir (Turan, 2012: 206). Kanunî Sultan Süleyman döneminde ise, bir Roman sancağı oluşturularak, önceki düzenlemelerle yetinilmediği gösterilmiş ve idari bakımdan da bir düzenlemeye gidilmiştir (Turan, 2012: 207). Sancak; Vize, Hayrabolu, Çorlu, Keşan, Pınarhisar ve Gümölcine gibi yerleri kapsamaktadır (Sunar, 2012: 233-234). Ayrıca 1574 tarihli bir Ferman ile II. Selim döneminde Bosna-Hersek'te yaşayan Romanlar vergiden muaf edilmişlerdir. Bu Fermanla kimsenin Romanların işlerine karışmaması, sadece kanun ihlali durumlarında gerekenin yapılması ilan edilmiştir (Özkan, 2000: 23).

Romanlar için birtakım istihdam alanları sunan Osmanlı'nın Rumeli'ye doğru genişlemesi esnasında yayalar teşkilatında istihdam edilen Romanlar; Kanunî Sultan Süleyman döneminde ise

daha ziyade imar faaliyetlerinde (gemi yapım malzemelerinin temini, gemi yapımı, köprü inşası, kale onarımı) istihdam edilmişlerdir. Ayrıca madencilik ve ordu nakliye işlerinde de istihdam edilmişlerdir (Turan, 2012: 206). Bu alanların haricinde, Romanların Osmanlı'da meslek haline getirdikleri diğer alanlar demircilik ve müzisyenliktir. Tenekecilik, nalbantlık, kuyumculuk, (kılıç, soba, terlik, ayakkabı, geniş başlı çivi) imalatçılığı, deri işçiliği, terzilik, boyacılık, hırdavatçılık, kasaplık ve bahçıvanlık da Romanların yaptığı işler arasındadır (Ünaldı, 2012: 617). Ayrıca, Osmanlı'da cellatların genel itibariyle “soy” bakımından Hırvat dönmesi ya da çingeneler arasından seçildiği ifade edilmektedir (Kaya, 2008: 1).

Günümüzde Romanların yaşadıkları pek çok sorundan ön plana çıkanlar arasında anadilde eğitim, okur-yazarlıkta düşük seviye, işsizlik, konut ve konaklama, uyum sağlama güçlüğü, sosyal dışlanma, yerleşim yerlerinden zorla atılma/sürgün ve ırkçı saldırıları saymak mümkündür (Kurtuluş, 2012: 19).

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki Romanların sağlık, eğitim, gelir, istihdam, sosyal dışlanma ve siyasi katılım konularındaki tutum ve davranışlarının değerlendirildiği 2004 tarihli Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) araştırmasında tespit edilen en önemli sorunlar; ekonomik problemler, işsizlik ve istihdamda ayrımcılığa dairdir. Sonuçlara göre, Roman olmak, istihdam önünde engelli olmaktan sonraki en büyük engeldir. Bu durum, sosyal alanda karşılığını Romanların işsiz olduğu ile ilgili bir önyargı ile göstermektedir (Erkem-Gülboy, 2012: 131-136). Macaristan'ın kuzey ve doğu bölgelerinde yaşayan Romanların işsizlik oranı % 90'lara kadar yükselmiş olup, söz konusu veriler, bu nevi önyargıları pekiştirmektedir (Arayıcı, 2008: 133).

Günümüzde Romanlar, eğitim alanında da dışlanmaktadır. AB'de yaşayan Romanların eğitim düzeyi, diğer AB vatandaşlarının eğitim düzeylerinden düşüktür. Temel eğitimi bitirme oranı da Romanlar için oldukça düşüktür. Macaristan'da önemli bir kısmı eğitim-öğretimden mahrum kalan Roman çocuklarının yaklaşık olarak % 42'si ilköğretimi tamamlamadan okulu terk etmektedir. Romanya'daki Romanlar için de benzer bir durum söz konusudur. Romanya'da yaşayan Romanlardan yükseköğretim ve üniversite eğitimi görmüş olanların sayısı 500'ün altındadır (Arayıcı, 2008: 133-177).

Romanlara yönelik bu olumsuz tablo; ekseriyetle ekonomik durumlarındaki güçlüklerle, bir diğer yandan ise, yaşam tarzı nedeniyle eğitime yeterince eğilinmemiş olmasına bağlıdır. Önemli bir kısmı okur-yazar olmayan Romanlar, eğitimin önemini anlamakta zorluklar yaşayabilmekte, çocuklarını okula göndermemekte ve bu sebeple sonraki nesillere de eğitimin önemi aktarılamamaktadır (Arayıcı, 2008: 45). Bununla birlikte, bu tablonun arka planında yer alan “sosyal dışlanma” gerçeğidir. Nitekim AB-Roman Ağı tarafından, Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan Roman çocuklarının okullarda dışlandıkları teyit edilmektedir. Eğitim düzeyi olarak ortalamanın altında kalmak, beraberinde iş bulmakta güçlük ve yoksulluğu getirmektedir. Bu fasit dairenin bir

sonraki durağı yine eğitimden mahrum kalmak, beslenme bozuklukları ve buna bağlı sağlık sorunlarıdır. Tüm bu olumsuzluklar, nihayetinde Romanların yaşam koşullarını etkilemektedir. AB’de yaşayan Romanların yarısından fazlasının evinde su tesisatı ve tuvalet bulunmamaktadır (Erkem-Gülboy, 2012: 131-133). Benzer durumlar, Bulgaristan’da başta Sofya olmak üzere büyük kentlerin kenar mahallelerinde ve getto halinde yaşayan Romanlar için de geçerlidir. Bu Romanların elektrik, yol, su gibi altyapı hizmetleri devlet tarafından karşılanmamaktadır (Arayıcı, 2008: 200).

Romanlar, ortak bir köken, dil ve kültürü paylaşmalarına rağmen; “bölgesel olmayan millet” (non-territorial nation) olma özelliğine sahiptirler. Bu sebeple, Romanlar arasında net olarak görülen farklılıklar, içinde yaşadıkları devletlerin asimilasyona dayalı politikalarına bağlanmaktadır. Uluslararası bölgesel olmayan millet kurgusu, uluslararası politikaya odaklanan yapısı ve bu sebeple yereldeki sorunların çözümünün ötelenmesi bakımından eleştirilmektedir (Özateşler, 2013: 25). Eleştirilen bu durum ile karşı karşıya kalmamak adına, ülkemizde Roman vatandaşların durumlarının tespiti ve yerel politikaların incelenmesi faydalı olacaktır.

4. TÜRKİYE’DE ROMAN VATANDAŞLARIN GENEL DURUMU VE İYİLEŞTİRME ÇABALARI

Türkiye’de de dünya genelinde ve Avrupa özelinde benzer bir dışlanmanın toplumsal bağlamda var olduğuna yönelik bir düşünce; kendisi de bir “Çingene” olan Mustafa Aksu tarafından “Türkiye’de Çingene Olmak” adlı kitabında (2003: 12) belirtilmektedir. Nitekim Romanlar ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmalarda da Romanlar’a karşı açık ya da örtük bir biçimde önyargı ile yaklaşıldığı sonucuna varılmaktadır (Özdemir, 2014: 49). Bununla birlikte, günümüzde Türkiye’deki Roman vatandaşların durumu hakkında zihniyet açısından gelişmelerin yaşandığı ve pratik anlamda da bazı adımların atıldığı gözlenmektedir.

Roman vatandaşların Türkiye’deki güncel ve genel durumunu tespit edebilmek için, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre – ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve Edirne Roman Derneği (EDROM) tarafından gerçekleştirilen, Temmuz 2006 – Ocak 2008 tarihleri arasındaki süreci içeren, güncel ve geniş kapsamlı saha araştırmasının sonuçlarından bazılarına değinmek gerekmektedir.

Türkiye’de genel itibariyle hoşgörüsüzlük sorunu ile yüzleşmek zorunda kalan Roman vatandaşlar temel olarak; barınma, eğitim, istihdam, sağlık ve bazı temel hak ve hizmetlere erişim konularında sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunlar esasen birbirlerini tetikler niteliktedir.

Örneğin; barınma konusunda zorunlu tahliyeler, mülkiyet garantisi sağlanamaması, sabit bir adrese sahip olunamaması gibi nedenlerle Roman vatandaşlar zaman zaman eğitim, sağlık gibi temel haklardan faydalanamamaktadırlar (Marsh, 2008a: 53-54). Sakinlerinin sağlığını tehlikeye atacak

biçimde kirliliğe mahal verecek kaynaklara yakın yerlerde mesken inşaatı (Marsh, 2008a: 60-63) ve genelde Roman vatandaşların yerleşim yerlerini kapsayan kentsel dönüşüm projeleri, Roman vatandaşları olumsuz yönde etkilemektedir (Özdemir, 2014: 42). Birtakım önyargılar ve duyulan rahatsızlıklar sebebiyle Roman olmayan mahalle sakinlerinin Romanları mahallelerinden uzaklaştırma çabaları da barınma konusunda yaşanan sorunların bir diğer boyutunu oluşturmaktadır (Marsh, 2008a: 76).

Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların eğitimde karşılaştıkları sorunlar ise; ücretsiz eğitim imkânı olmasına rağmen kırtasiye, ders araç gereçleri, üniforma, ayakkabı ve diğer ihtiyaçlar için gereken maddiyatın temininde yaşanan zorluklar, Roman çocukların okul ortamına, öğretmenlerine ve sınıftaki arkadaşlarına tam olarak adapte olamaması, birtakım önyargılar sebebiyle eğitimde başarı sağlanamaması olarak sıralanabilir (Marsh, 2008a: 56). Öğretmenlerin Roman öğrencilere yönelik düşük düzeydeki beklentileri, okulların kayıt için bir başka okula yönlendirmesi ve bu süreçte birkaç başvuru yapılmak zorunda kalınması ve dolayısıyla eğitim öğretim yılına geç başlanması (Marsh, 2008a: 92), evleri yıkılan Roman vatandaşların okul kayıtlarında çıkan sorunlar eğitime dair yaşanan diğer sorunlardır (Özdemir, 2014: 43). İnsan hakları projesi I ve II çerçevesinde, bazı ders kitaplarında ayrımcı ifadelerin yer aldığı yönündeki tespit de önyargıların erken yaşta şekillenmesi bağlamında varlık gösteren temel sorunlardan bir diğeridir (Kaya, 2012: 226).

Sağlık konusunda, Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşlar; tedavilerinin reddedilmesi, hastanelerde karşılaşılan baştan savma tavırlar, ilaç masraflarının getirdiği maddi külfet ve bu sebeple tedavilerin rastgele biçimde uygulanması konularından mustarip olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, resmi işlemler için gerekli olan kişisel belgelere erişimdeki zorluklar da, zaman zaman sağlık ve diğer temel hak ve hizmetlerden yararlanmalarının önünde engel olabilmektedir (Marsh, 2008a: 57-58).

İstihdam konusunda Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların durumuna bakıldığında ise; Romanlar arasında daimi işlerde istihdam edilenlerin ve sosyal güvenlik imkânına sahip olanların sayıca çok az olduğu görülmektedir. Roman vatandaşların bulabildiği vasıfsız işler, genelde el emeğine dayanan alanlarda yoğunlaşmaktadır. İşverenlerin işe alımlarda hangi bölgede ikamet edildiği konusuna çok önem verdikleri, Roman vatandaşlar tarafından ifade edilmektedir. Roman vatandaşlardan gizleyebilenlerin ırkçılık ve hoşgörüsüzlüğe karşı gerçek kimliklerini gizleyerek yaşamaya ve çalışmaya çabaladıkları da bilinmektedir. Toplu taşıma araçlarından ve şirket servislerinden mahalleye varmadan önceki duraklarda inmek ve yanlış ikamet adresi vermek Roman vatandaşların bu yöndeki çabalarına yönelik örneklerdir. Roman çalışanlardan bazıları, müşterilere görünmemek için ya da müşteriler görmek istemediği için mutfak kısmı gibi geri planda yer alan işlerde çalışabilmektedir. Dolayısıyla zaten sayıca az olan iş imkânları daha da kısıtlanmaktadır.

Türkiye’de mevsimsel işçilik Roman vatandaşlara gelir geçer bir istihdam fırsatı sunmaktadır. Meyve, sebze ve diğer tarım ürünlerinin toplanması Roman vatandaşlar için önemli bir gelir kaynağıdır. Yıllık gelirlerinin en hatırı sayılır kısmını bu şekilde elde etmektedirler. Ayrıca askeriyede genelde bando takımına alınan Roman vatandaşların bu süreçte edindikleri becerilerin askerlik sonrasında bir gelir kapısı haline gelmesi söz konusudur (Marsh, 2008a: 57-88).

Roman vatandaşların pratikte çalışma imkânları bulunan işleri sektörel bazda sıralamak gerekirse; *hizmet sektöründe*; ayakkabı boyacılığı, hamallık, eski eşya toplayıcılığı, sepet satıcılığı, tellaklık, çiçek satıcılığı, işportacılık, bohçacılık, çöp toplayıcılığı, geri dönüşüm için malzeme toplayıcılığı, 1995 te yasaklanana kadar ayı oynaticılığı, turistik merkezlerde falcılık, ticaret, at tüccarlığı, fayton sürücülüğü, arabacılık; *eğlence sektöründe*; müzisyenlik, çalgıcılık, dansçılık, kuklacılık, hikaye ve masal anlatıcılığı; *zanaatkarlık* kapsamında sepet örme, bıçak yapma, metal işleme, demircilik, geleneksel dişçilik, süzgeç-çit-zurna yapımı, tel süpürge üreticiliği; *endüstriyel sektörde*; madencilik, demircilik, kalaycılık, dökümcülük, endüstri ve el üretimi, mekanik olarak yapılması pahalı olan kutulara manuel olarak kibrit doldurmak gibi parça işler, tekstil ve *tarım* yer almaktadır (Marsh, 2008a: 89). Sepetçilik, kalaycılık, elekçilik gibi bazı mesleklere yönelik talebin azalması ise, bu mesleklerin kaybolmasına sebep olmuştur. (Özdemir, 2014: 45) Roman vatandaşlar zaman zaman ufak tefek şeyler satar gibi dilencilik de yapmaktadırlar. Özgür yaşamayı sevdiklerinden ve başkası emrinde bir çalışma istemediklerinden dolayı esnek ve düzenli olmayan geçici işlerle meşgul olmuşlardır. Bu bağlamda sürdürdükleri söz konusu geleneksel meslekleri, kültürel olarak ayakta kalabilmelerinde etkin olmuştur. Romanların geleneklerini ve mesleklerini sürdürebilmelerinde endogami (iç evlilik) tercihlerinin de payı bulunmaktadır. Romanlar için çocukları hayatlarının hedefi ve özüdür. Yerleşik hayata geçmiş Romanların çocukları da çalıştığı için çok çocuk sahibi olmaları iktisadi bir yük getirmemektedir (Genç, Taylan ve Barış, 2015: 82).

Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların faaliyetlerine bakıldığında; aktivizmlerini ne azınlık haklarına ne de diğer kimlik temelli çabalara bağlamadıkları görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların ana hedeflerinin eşit vatandaşlar haline gelmek ve sosyo-ekonomik durumlarını düzeltmek olduğu söylenebilir. Yine Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşlar, devlete karşı olmadıklarını açıkça vurgulamakta, hatta bu sebeple kendilerini bir parçası olarak gördükleri devletin çıkarlarına muhalefet olmamak gibi bir düşünce ile “insan hakları” kavramına da mesafeli yaklaşmaktadırlar. Roman vatandaşlar genel itibariyle milliyetçi taleplere karşı çıkmadıklarından devlet tarafından sorun arz eden bir grup olarak görülmemiştir (Gökçen ve Öney, 2008: 132-135).

Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların mevcut durumlarının ve sorunlarının farkındalığı ile 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de ve Avrupa’da Romanların durumunun iyileştirilmesine dair birtakım adımlar atılmıştır. Avrupa Roman sivil toplumunun örgütlenmesi ve Avrupa Roman Hakları

Merkezi'nin kuruluşu akabinde, 2005-2015 yıllarını kapsayan “Roman On Yılı” (Decade of Roma Inclusion) inisiyatifi başlatılmıştır. 2009 yılında “Romanlara Yönelik Sosyal İçerme için Avrupa Platformu” ile Romanlara yönelik içerme stratejilerine yönelik temel ilkeler belirlenmiştir. Türkiye'nin de kurucu üyesi olduğu Avrupa Konsey'i 2010 yılında “Romanlara İlişkin Strazburg Deklerasyonu” ile ayrımcılıkla mücadele, sosyal içerme ve uluslararası işbirliği konularına ağırlık vermiştir.

Türkiye’de Roman vatandaşların sivil toplum olarak örgütlenmesi 2000’li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir. Bunda, insan hakları konusunda bilincin artması ve toplumsal diyalogun gelişmesinin beraberinde getirdiği olumlu iklim etkili olmuştur (ASPB, 2016: 5). Roman vatandaşların 2000’li yılların başında özellikle 2003 yılında Samsun, İzmir ve Edirne’de kurdukları dernekler, Türkiye’nin diğer şehirlerinde de yankı bulmuştur (Uzpeder, 2008: 114). Bu bağlamda toplumsal hakların savunulması ve refahın artırılması amacıyla seminer, çalıştay vb. çalışmalar düzenlenmiştir. 2004 yılında Edirne Roman Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) kurulmuştur (ASPB, 2016: 5).

Aralık 2005-Nisan 2008 arasındaki süreçte, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre-ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve EDROM ile ortaklaşa olarak “Türkiye’de Roman Haklarının Geliştirilmesi” başlıklı proje hayata geçirilmiştir. Proje, Roman vatandaşların profilini çıkarabilmek için güvenilir bilgi toplanmasını, ayrımcılıkla ve hak ihlalleriyle mücadele kapsamında Türkiye’deki Roman dernek ve topluluklarının kapasitelerinin artırılmasını ve yargı yoluna başvurabilmeleri konusunda Roman aktivistlerin yöreklendirilmesini, stratejik hukuk davalarıyla Roman haklarının korunması konusunda ulusal ve uluslararası alanda çaba gösterilmesini ve son olarak resmi kurumların ilgisinin Roman konusuna çekilmesini hedeflemektedir (Danova-Roussinova, 2008: 1-2).

Bu gelişmenin hemen akabinde; Türkiye’de Roman vatandaşların yaşadıkları zorlukların resmi olarak ve üst düzeyde dile getirilişi, ilk defa 2009 yılında, bu süreçte Başbakanlık görevini yürüten Recep Tayyip Erdoğan tarafından verilen talimat ile gerçekleştirilmiştir. Erdoğan, “Roman Açılımı” kapsamında Roman adlandırmasını kendi dilinden şu şekilde ifade etmiştir:

“Kimileri size şöpar der. Kimileri elekçi der. Kimileri abdal der. Kimileri matrip der, bala der. Poşa derler, gurbet derler. Âşık derler, Cano derler, Zanaatkâr derler. Sizlere Çıgan da derler, Cipsi de derler. Kimileri Çıngan der, kimileri Çingene der. Her ne derse desinler, hangi ismi, hangi sıfatı kullanırlarsa kullansınlar, sizler Rom’sunuz, yani insansınız, cansınız. Sizler benim Roman kardeşlerimsiniz (Dişli, 2016: 111-112).”

Bu tarihten itibaren ilgili kamu kurumları tarafından ele alınan Roman vatandaşların sorunları, 2012 yılında eğitim, sağlık, istihdam, ayrımcılıkla mücadele, yoksullukla mücadele gibi konulara

odaklanılarak söz konusu alanlarda ortak çalışma gerçekleştirme yönünde alınan kararlarla çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Bu bağlamda, AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA) kapsamında, sosyal içerme projeleri hayata geçirilerek, Roman vatandaşların da faydalanması sağlanmış ve “Roman Vatandaşların Yoğun Olarak Yaşadığı Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi” projesi faaliyete girmiştir. Bununla birlikte IPA II döneminde de “Temel Haklar Alt Alanı Eylem Belgesi” ve “İstihdam, Eğitim ve Sosyal Politikalar Sektörel Operasyonel Programı” kapsamında Roman vatandaşlar yararına projeler gerçekleştirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda güvence altına alınmış hakların ve temel kamu hizmetlerine erişimin uygulamada Roman vatandaşlar için sağlıklı bir şekilde işlemediğinin tespiti üzerine; 64. Hükümet, 2016 Yılı Eylem Planı’nda “Temel Haklar ve Hürriyetler” başlığı altında, “Roman vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik daha önce atılmış adımlar değerlendirilerek yeni çalışmalar başlatılacak” cümlesine yer vermiştir (ASPB, 2016: 5-6).

Neticede; zihniyet değişimi anlamında Türkiye Devleti tarafından “Roman Çalıştayı” ve “Roman Buluşması” adı altında Roman vatandaşlara yönelik bir “Roman Açılımı” sağlaması (Yanıkdağ, 2012: 256) ve 1 Ekim 2013’te açıklanan Demokratikleşme Paketi kapsamında “Roman Dil ve Kültür Enstitüsü” kurulması konusunun gündeme gelmesi, nihâi olarak Türkiye’deki Roman vatandaşların devlet tarafından tanınması ve onlarla ilgili problemlerin çözülme gayretinin açık birer göstergesi ve ateşleyicisi olmuştur. Bu gelişmelerin akabinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) koordinatörlüğünde “Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)” yayınlanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında söz konusu Strateji Belgesi ve Eylem Planı incelenerek değerlendirilecektir.

5. ROMAN VATANDAŞLARA YÖNELİK SOSYAL İÇERME ULUSAL STRATEJİ BELGESİ VE I. AŞAMA EYLEM PLANI’NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün 27 Nisan 2016 tarihli Yüksek Planlama Kurulu’nun “Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)”nın değerlendirilmesi, Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşlara yönelik projeksiyonu görebilmek ve sosyal politikalar bağlamında durumlarını tahmin etmek bakımından son derece önem taşımaktadır. Roman vatandaşlara yönelik kucaklayıcı bir yaklaşım içeren ve Roman vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla hazırlanan Strateji Belgesi,

Roman vatandaşları Anadolu ve Trakya topraklarının kadim sakinleri olarak nitelendirmektedir (ASPB, 2016: 1-6).

Başkan sıfatıyla dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ve iki Başbakan yardımcısı ile, Kalkınma Bakanı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Çevre ve Şehircilik Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Maliye Bakanı, Orman ve Su İşleri Bakanı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı'nın da imzası bulunan Belge, 1 Başkan ve 9 Üye'nin imzası ile kabul edilmiştir.

Strateji Belgesi'nde "Temel Politika Alanları ve Stratejik Amaçlar" başlığı altında eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar konuları ele alınmıştır. "Temel uygulama ilkeleri" ile "uygulama süreci ve yöntem" konuları Strateji Belgesi'nde yer alan diğer iki ana başlığı oluşturmaktadır. Aşağıda Tablo 1'de Strateji Belgesi'nde yer alan temel politika alanlarındaki sorunlar, stratejik amaç ve hedefler özetlenmiştir.

Tablo 1'deki tasniften de anlaşılacağı üzere, Strateji Belgesi'nde hem uluslararası hem ulusal çerçevede ve muhtelif çevrelerce sıklıkla dillendirilen Romanların temel sorun alanları dikkate alınmıştır. Sorunların tespiti sonrası, stratejik amaçlar belirlenmiş ve bu amaçlara ulaşabilmek için stratejik hedefler oluşturulmuştur. Stratejik amaç ve stratejik hedefler, sorunların temelindeki ihtiyaçları, tercihleri, başarısızlıkları, eksiklikleri ya da aksaklıkları karşılamaya, telafi etmeye ya da gidermeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Burada genel itibariyle ele alınan stratejik amaç ve stratejik hedefler, 1. Aşama Eylem Planı çerçevesinde detaylandırılacaktır.

Tablo 1. Temel Politika Alanlarına Dair Sorunlar, Stratejik Amaçlar ve Hedefler

Konular	Sorunlar	Stratejik Amaç	Stratejik Hedefler
Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> - Eğitim olanaklarına erişim, - Eğitimi erken terk, - Devamsızlık, - Velilerin sosyo-ekonomik güçlükleri, - Okullarda oluşan kapalı gruplar ve ayrımcılık algısı.	<ul style="list-style-type: none"> - Fırsat eşitliği, - Kaliteli eğitim hizmetlerine erişim, - Zorunlu eğitimlerin başarıyla tamamlanması.	<ul style="list-style-type: none"> - Eğitimden kopuşların engellenmesi, eğitimi yarıda kalmış gençlerin eğitime devam etmesinin sağlanması, Roman ailelerin eğitimin sosyo-ekonomik faydaları hakkında bilgilendirilmesi, - Eğitime yönelik sosyal yardımlar hakkında bilgi düzeylerinin artırılması, veli ve öğrencilerin okul, öğretmen ve akranları ile sosyal bağlarının güçlendirilmesi.
İstihdam	<ul style="list-style-type: none"> - Veri yetersizliği, - Güvencesiz-niteliksiz ve düşük statüdeki işlerde istihdam, - Düzensiz ve düşük gelir seviyesi,	<ul style="list-style-type: none"> - İşgücü piyasasına girişlerinin kolaylaştırılması - Nitelikli ve	<ul style="list-style-type: none"> - Roman vatandaşların işgücü piyasasının talep ettiği niteliklerle donatılması, bireysel ve mesleki gelişim, ilgililerin işbirliği sağlanması, girişimciliğin teşviki ve girişimci eğitimleri verilmesi, mikro kredi benzeri finansal destekler sunulması, çocuk işçiliğinin

	- Artık talep edilmeyen geleneksel mesleklere sahip olunması.	güvenceli işlerde istihdamın artması.	önlenmesi.
Barınma	- Fiziksel olarak yetersiz konutlar, - Kamu ve özel arazilerin üzerine kurulu barınaklar, - Roman vatandaşların tek katlı müstakil konutta yaşama tercihi.	- Yararlanıcıların taleplerine ve sosyal yaşamlarına uygun sağlıklı, yaşanabilir barınma imkânı sağlanması.	- İyileştirilebilir durumdaki konutların iyileştirilmesi, sosyal konut ve yaşanabilir çevre imkânının sunulması, sosyal konut ya da kentsel dönüşüm projelerinin işleyebilmesi için yararlanıcıların bu işleyişe engel teşkil edebilecek muhtelif sorunlarına çözüm getirecek yan hizmetlerin sağlanması.
Sağlık	- Faydalanılabilecek sağlık hizmetleri hakkındaki düşük farkındalık düzeyi, - Düşük sağlık okuryazarlığı.	- Sağlık hizmetlerinden daha etkin faydalanılmasının sağlanması.	- Sağlık hizmetleri konusunda farkındalığın artırılması, stratejik tıbbi konularda ve bağımlılık yapıcı maddeler ve zararları konusunda bilinçlendirme çabaları, genel sağlık okuryazarlık düzeyinin artırılması.
Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardımlar	- Yoksulluk ve prim ödeme gücünün bulunmaması, - Sosyal sigorta sistemi içinde yer alınamaması, - Roman grupları arasındaki toplumsal dayanışmanın göç ve geleneksel mesleklere ilginin azalması sebepleriyle giderek zayıflaması, - Kamu hizmetleri ve sosyal haklardan yararlanma konusunda eğitim hizmetlerine duyulan ihtiyaç.	- Sosyal hizmet ve yardımlardan etkin bir biçimde faydalanarak yoksullukla mücadele ve refahın artırılması konularında Roman vatandaşlara katkı sağlanması.	- Kamu hizmetlerinden yararlanmayı kolaylaştıracak danışmanlık hizmetleri oluşturulması ve yaygınlaştırılması, dezavantajlı grupların sahip olduğu haklara yönelik farkındalığın artırılması, kadınlara yönelik şiddet ve istismarın engellenmesi ve erken yaşta evlilikler konusunda farkındalığın artırılması.

Kaynak: ASPB, “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016-2021”, Ankara, s. 7-11.

Strateji Belgesi, birtakım *temel uygulama ilkeleri* içermektedir. Bu ilkeler; stratejik amaçların başarıya ulaşılabilmesi için tüm sektörleri kapsayan bir yaklaşıma sahiptir. Bu bağlamda politika ile veri ilişkisi önemsenmiştir. Politikaların varsayım, projeksiyon ya da önyargılar üzerinden kurgulanmaması gerektiği belirtilerek, periyodik aralıklarla toplanacak verilere önem atfedilmiştir (ASPB, 2016: 12). Bu bağlamda, verilerin sağlıklı ve sistematik bir biçimde toplanabilmesi bakımından Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile birlikte hareket edilmesi politika - veri ilişkisinin başarısını arttıracaktır.

Belirli bir hedefi olan ve sosyal dışlanmaya yol açmayan bölgesel politika yaklaşımı, mekâna ve kültürel kimliğe dayalı önyargıları ortadan kaldıracak bir ayrımcılıkla mücadele yaklaşımı, politika yapma ve karar alma süreçlerine yönelik toplumsal katılımı arttıracak ve sivil toplumun geliştirilmesini sağlayacak bir yaklaşım Strateji Belgesi’ndeki diğer ilkelere dendir. Kurumlar arası koordinasyon ve bütüncül politika yaklaşımının benimsendiği Strateji Belgesi’nde genel kamu

hizmetlerine erişimin geliştirilmesi ve Roman vatandaşların bir nüfus cüzdanına sahip olması da temel ilkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca, politika ve faaliyetlerin oluşturulmasında yerel ihtiyaçların dikkate alınması, yerel ölçekte faaliyet gösteren birimlerin inisiyatif sahibi olması ve karar alma süreçlerine tam katılımı ile sosyal arabuluculuk mekanizmasının etkin olarak kullanılması ile sosyal ve kültürel iletişimin güçlendirilmesi de temel ilkelerdendir. Diğer ilkeler ise; etkili bir izleme mekanizması, kadın-çocuk-genç ve engelli gibi dezavantajlı gruplara öncelik verilmesi, AB politikaları ve Avrupa deneyimlerinden azami ölçüde faydalanılması, somut gerçeklere dayanan şeffaf bir politika anlayışı ve temel insan hakları ile farklılıklara saygı konularını içermektedir (ASPB, 2016: 12-14).

Ulusal Strateji Belgesi'nin uygulanması ve Roman vatandaşlara yönelik olan sosyal içerme politikalarının koordinasyonundan sorumlu Bakanlık, ASPB'dir. Stratejik planda yer alan hedefler 2016-2018 ve 2019-2021 yıllarını kapsayacak şekilde üçer yıllık eylem planları şeklinde yürütülecektir. 2016 yılı hazırlık aşamasını oluştururken, 2017 yılı bütçede önemli düzeyde artış öngörmeyen faaliyetlerin belirleneceği ve verilerin toplanacağı yıl olacaktır. Dolayısıyla faaliyetlerin tasarlanarak uygulanması 2017 yılından itibaren gerçekleşecektir. Her yıl Şubat ayında toplanacak olan ve üyelerinin yarısı ilgili Bakanlıklar ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarından diğer yarısı ise ilgili STK'lar, akademisyenler ve meslek örgütleri gibi paydaşlardan oluşan bir İzleme ve Değerlendirme Komitesi'nin kurulması planlanmaktadır. Sonuç ve değerlendirmelerin ise izleyen Mayıs ayı sonuna kadar raporlanması düşünülmektedir. Ayrıca ASPB'nin çağrısı üzerine her yılın ikinci yarısının başlangıcında; ilgili tüm bakanlıklar (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı) bir araya gelerek bir sonraki yıl için uygulanacak faaliyetleri gözden geçirecektir (ASPB, 2016: 14).

İzleme ve Değerlendirme Komitesi'nin bürokrat ağırlıklı olmayıp STK'lar, akademisyenler ve meslek örgütlerini de aynı oranda içeriyor olması, uygulanacak politika ve faaliyetleri geliştirici yönde etki ederek, sorunların ve çözümlerinin 360 derece bakış açısı ile değerlendirilmesine zemin hazırlayacaktır.

2016-2018 yıllarını içeren 3 yıllık 1. Aşama Eylem Planı'nda "izleme ve değerlendirme" (1), "genel politikalar" (3), "eğitim" (3), "istihdam" (4), "barınma" (2), "sağlık" (2), "sosyal hizmet ve yardımlar" (2) ana başlıkları altında toplam 17 eylem yer almaktadır. Bu eylemlerin 5'inden ASPB, 3'ünden Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 3'ünden Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), 2'sinden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2'sinden Sağlık Bakanlığı, 1'inden İçişleri Bakanlığı, 1'inden de Gümrük ve Ticaret Bakanlığı sorumludur. Eylemler ile ilgili kurum ve kuruluşlar; ASPB; ÇSGB; EGM, İŞKUR; KOSGEB; MEB, SB; STK'lar, TOKİ; TÜBİTAK; TÜİK; Üniversiteler ve Yerel Yönetimlerdir (ASPB, 2016: 16-21).

Aşağıda Tablo 2’de 2016-2018 yılları arasını kapsayan I. Aşama Eylem Planında yer alan eylemler ve bu eylemlerin başlangıç tarihleri yer almaktadır.

Tablo 2. I. Aşama Eylem Planı ve Eylemlerin Başlangıç Tarihleri (2016-2018)

2016	
21 Haziran	- Strateji Belgesinde yer alan politikaların uygulanmasının izlenmesi için İzleme ve Değerlendirme Kurulu’nun tahsis edilmesi. (İZLEME VE DEĞERLENDİRME)
21 Eylül	- Roman öğrencilerin okul meclislerinde yer almalarının desteklenmesi, okul kulüp faaliyetleri, sportif kültürel ve sanatsal faaliyetlere, oyun ve yarışmalara katılımlarının teşvik edilmesi. (EĞİTİM)
21 Aralık	- Roman vatandaşların yeni doğan çocukların nüfus kaydı işle ilgili süreç konusunda bilgilendirilmesi ve Roman vatandaşların tamamının nüfus cüzdanına sahip olmasının sağlanması. (GENEL POLİTİKALAR) - İş ve meslek danışmanları tarafından istihdam imkânları ve girişimcilik konularında Roman vatandaşların bilgilendirilmesinin sağlanması, mesleki eğitim kursları, iş arama becerisi eğitimleri, toplum yararına çalışma programları ile istihdam garantili meslek kursları gibi programlar hakkında Roman vatandaşların farkındalığının artırılması ve katılımlarının sağlanması. (İSTİHDAM) - Medya ve Roman mahallelerinde yapılacak bilgilendirme toplantıları ile Roman vatandaşların başta anne çocuk sağlığı ve tütün ve zararlı madde bağımlılığı konuları olmak üzere sunulan sağlık hizmetlerine dair bilgi düzeylerinin artırılması. (SAĞLIK)
2017	
2017’nin ilk yarısı	- Çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunda daha sıkı tedbirlerin alınması ve çocukları/gençleri eğitime yönlendirerek bilgi ve kabiliyetlerini geliştirecek etkinlikler düzenlenmesi. (İSTİHDAM)
21 Mart	- Roman vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde iş piyasası analizleri ve istihdam araştırmaları yapılması, mesleki eğitimde önceliklerin ve içeriklerin belirlenmesi. (İSTİHDAM) - Zanaatkarlıkla geçimini sağlayan Roman vatandaşların ürettikleri ürünlerin pazarlanması, daha geniş pazarlara ulaştırılması için yatırımcıların teşvik edilmesi. (İSTİHDAM)
21 Haziran	- Roman vatandaşların sosyo-ekonomik profilleri, kültürel durumları, kamu hizmeti ve temel haklara erişimi, beklenti ve ihtiyaçları üzerine saha araştırmaları yapılması. (GENEL POLİTİKALAR) - Sosyal hizmetlere ve sosyal yardımlara erişim konusunda Roman vatandaşlara yönelik danışmanlık hizmetleri ve aile eğitim programlarının geliştirilmesi. (SOSYAL HİZMET VE YARDIMLAR) - Engellilik, yaşlılık ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve erken yaşta evlilikler gibi konularda bilgilendirici ve bilinçlendirici faaliyetlerin yürütülmesi. (SOSYAL HİZMET VE YARDIMLAR)
21 Eylül	- Roman vatandaşların Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları -SYDV- tarafından yapılan eğitim yardımları ve şartlı nakit yardımı gibi mevcut eğitim yardımları hakkında bilgilendirilmesinin sağlanması. (EĞİTİM)
21 Aralık	- Roman vatandaşların yaşadıkları illerdeki sağlık hizmet sunum kapasiteleri ile göç ettikleri bölgelerdeki Toplum Sağlığı Merkezlerinin mobil hizmet kapasitelerinin artırılması, Roman vatandaşların göçer olarak gittikleri yerlerdeki Sağlık İl Müdürlüğü ile Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ile birlikte Roman vatandaşların ziyaret edilerek ihtiyaçlarının belirlenmesi, gezici sağlık ekipleri tarafından sağlık taramalarının yapılması ve muhtelif standart sağlık hizmetlerinin sunulması. (SAĞLIK)
2018	

21 Aralık	<ul style="list-style-type: none"> - İyileştirilebilir durumda bulunan konutlara yönelik tamirat ve tadilat işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve tamirat işlerinde çalışacak kişilerin bir bölümünün “toplum yararına çalışma” kapsamında Roman vatandaşlar arasından belirlenmesi. (BARINMA) - Roman vatandaşların yaşam biçimleri ve taleplerine yönelik –ulaşım olanakları ve altyapı hizmetleri- özgün -bahçe tarımı yapmaya müsait, müstakil- konut projelerinin hayata geçirilmesi. (BARINMA)
Sürekli	
<ul style="list-style-type: none"> - Roman vatandaşlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması; Roman çocukların eğitim ve öğretime devamlarının sağlanması. (GENEL POLİTİKALAR) - Roman çocukların, eğitim-öğretime devamlarının sağlanması, ilkökul ve ortaokul düzeyinde telafi edici ders dışı eğitimlerin verilmesi. (EĞİTİM)	

Kaynak: ASPB, “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016-2021”, Ankara, s. 16-21.

Eylem Planı’nda da Strateji Belgesi’nde olduğu gibi ulusal ve uluslararası araştırmalar ile Romanlara yönelik kurum ve kuruluşların öncelik atfettiği konular ve derneklerin üzerinde yoğunlaştığı faaliyet alanları dikkate alınmıştır. Eylem Planı’nda çözüm önerilerinin yanı sıra sorumlu birimlerin aksiyonları için yol haritası çıkarılmıştır.

Eylemler arasında sayısal olarak istihdama yönelik eylemlere ağırlık verildiği görülmektedir. Zira istihdam Roman vatandaşlara özgü olumsuz kısır döngüyü aşma noktasında önemli bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Ekonomik refahın artması, eğitime ayrılacak fonların artışı da beraberinde getirebilecektir. İstihdama yönelik eylemleri sayısal olarak, eğitim ve genel politikalara yönelik eylemler takip etmektedir.

Eylemleri kategorileri bakımından değerlendirdiğimizde; istihdam kategorisinde Roman vatandaşların ürettikleri ürünlerin daha geniş pazarlara ulaştırılması konusunda girişimcilerin teşvik edilmesi, farklı kesimlerin ortaklıkları ve işbirlikleri konularında kaynaştırıcı bir rol oynamıştır. Sosyal hizmet ve yardımlarda danışmanlık faaliyetlerine önem verilmiş ve bu şekilde bire bir, yüz yüze, insan insana iletişimin ve danışmanlığın önemi vurgulanmıştır. Toplum yararına çalışma kapsamında tamirat işlerinde çalışacak kişilerin bir bölümünün Roman vatandaşlar arasından belirlenerek; barınma ve istihdam konularında Roman vatandaşlar faydasına iki politikanın yollarının kesiştirilmesi de oldukça makul bir adım olmuştur. Roman vatandaşların yaşadığı mekânların en dezavantajlı mekânlar ve en yoksul semtler olduğunun belirtildiği Strateji Belgesi’nin Eylem Planı aşamasında; Roman vatandaşların tercihlerine önem verilerek özgün, bahçe tarımı yapmaya müsait, müstakil konut projelerinin yer alması son derece olumlu bir yaklaşımdır. Muhtelif kategorilerdeki eylem planları genel itibarıyla medya, bilgilendirme ve teşviklerle desteklenmektedir.

Eylemleri, tarihleri ve süreçleri bakımından değerlendirdiğimizde, İzleme ve Değerlendirme Komisyonu'nun ivedilikle Eylem Planı'nın ilk sürecinde oluşturulduğu görülmektedir. Barınma konusundaki eylemlerin başlangıç tarihi diğer eylemlerden biraz daha sonraya bırakılmış ve bu eylemlerin başlangıcı için 2018 yılı belirlenmiştir. Çocuk işçiliği ile ilgili eylemin ise, diğer eylemlerden farklı olarak 6 aylık bir sürece yayıldığı görülmektedir. Roman vatandaşlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması ve Roman çocukların eğitim-öğretimlerinde devamlılığın sağlanabilmesi konuları için bir tarih belirlenmemiş olup, bu konulara süreklilik arz edecek konular arasında yer verilmiştir.

Eylem Planı'nı aktörleri, sorumlu kurumları, koordinasyon ve kapsayıcılığı bakımından değerlendirdiğimizde, Eylem Planı'nın aktörleri Roman vatandaşlar ve devlet ile üniversiteler ve STK'lar gibi diğer kurumlardır. Sorumluluğun ilk etapta ASPB, MEB ve ÇSGB tarafından üstlenildiği görülmektedir. Eylem Planı çerçevesinde koordinasyonu sağlayan ASPB aynı zamanda sorumlu bir kurum olarak da vazifesini ifa etmektedir. Eylem Planı, Roman vatandaşların sorunlarının çözümü noktasında muhtelif açılardan konuya yaklaşmış ve yardımına ihtiyaç duyulan sorumlu kurumları işbirliğine dahil etmiştir. Bu bağlamda aktörlerin geniş bir işbirliği ile hareket etmelerini gerektirmektedir.

2019-2021 yıllarını içerecek olan ikinci üç yıllık Eylem Planının isabetli bir şekilde hazırlanmasında, 1. Aşama Eylem Planı'nın 360 derece ile geribildirimlerinin alınabilmesi oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla Strateji Belgesi ve Eylem Planı uzun vadede Roman vatandaşlara yönelik olarak izlenebilecek politikaların belirlenmesinde bir ön çalışma rolü üstlenmesi bakımından son derece faydalıdır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Göçebe kültürleri ve farklı bir yaşam tarzlarıyla Romanlar, sosyal dışlanmanın muhatabı olmuş bir kitledir. Dolayısıyla sosyal içerme çerçevesinde Roman vatandaşlara özgü birtakım sosyal politikaların izlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, kökenleri, kültürleri, kimlikleri ve nüfuslarıyla Romanların genel durumlarını ve özellikle Türkiye'deki Roman vatandaşların durumunu aktararak, temel sorun ve temel sosyal politika alanlarını, Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) üzerinden değerlendirmektir.

Romanların kültürel özellikleri ve etnisiteleri, sosyal dışlanmışlık ve yoksulluk gerçeği ile birleştiğinde; içinde buldukları koşullar son derece olumsuz bir hale bürünmektedir. Türkiye'de yaşayan Roman vatandaşların en büyük sorunlarından biri, içinde buldukları birçok olumsuz koşulun yoksulluğun nesilden nesile aktarılmasına zemin hazırlamasıdır. Bu bağlamda Türkiye'de

yaşayan Roman vatandaşların en önemli taleplerinden biri sosyoekonomik statülerini geliştirmek ve sosyal dışlanmaya maruz kalmadan vatandaşların tamamına sunulan hak ve hizmetlerden istedikleri ölçüde faydalanabilmektir. Roman vatandaşların farklı kişilik özellikleri ve buna bağlı talepleri; istihdam, barınma, eğitim ve hatta diğer alanlarda farklılığını hissettirmekte ve ihtiyaca göre çeşitlendirilmiş sosyal politikaların izlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Örneğin Roman vatandaşlar çalışırken bağımlılık yerine özgürlüğü, ikamet ederken çok katlı binalar yerine müstakil yapıları, eğitimde standart ve bir mekâna bağlı öğrenme yerine yaşam içerisinde ihtiyaç duydukları kadar öğrenmeyi tercih etmektedirler.

Sorunlarını dile getirmek ve birlik oluşturarak seslerini güçlü bir şekilde duyurmak amacıyla Türkiye’de Roman vatandaşların sivil toplum kuruluşları altında örgütlenmesi 2000’li yıllarla birlikte gerçekleşmiş ve bu gelişmeyi müteakip konuya yönelik sosyal, akademik ve bürokratik ilgi artmıştır. Roman dernek ve projelerinin ilgi görmeye başlaması ile birlikte STK’lar, akademik çevreler ve meslek örgütlerinden meydana gelen ve gittikçe artan gönüllü destek oldukça ümitvâr bir tablo ortaya koymaktadır. Ulusal ve uluslararası araştırmalar ile Romanlara yönelik kurum ve kuruluşların öncelik atfettiği konuları dikkate alan ve ASPB koordinatörlüğünde yürütülen Strateji Belgesi ve Eylem Planı’nda Roman vatandaşların sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin yanı sıra sorumlu birimlerin aksiyonları için yol haritası çıkarılmıştır. Eylemler arasında sayısal olarak istihdama yönelik eylemlere ağırlık verilmiştir. Sorunların çözüme kavuşması noktasında bilinçlendirme ve farkındalık oluşturmaya yönelik danışmanlık hizmetlerine önem verilmiş, istihdam ve barınma gibi farklı alanlardaki politikaların bazı noktalarda kesişerek birbirine katkıda bulunması sağlanmıştır. İzleme ve Değerlendirme Komisyonu’nun bürokrat ağırlıklı bir yapıda olmasından sakınılmış, üniversiteler, STK’lar ve diğer ilgili kurumlara da aynı oranda katılım payı verilmiştir. Eylem Planı’nda belirli bir tarih ile başlanacak olan eylemlerden farklı olarak, Roman vatandaşlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması ve Roman çocukların eğitim-öğretimlerinde devamlılığın sağlanabilmesi konularına sürekli olarak eğilineceği belirtilmiştir. Eylem Planı çerçevesinde Roman vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik olarak yardımına ihtiyaç duyulan sorumlu kurumların tamamı kapsamlı bir işbirliğine dahil etmiştir.

Strateji Belgesi ve Eylem Planı’nda özellikle barınma ve istihdam alanlarında Roman vatandaşların tercihleri dikkate alınarak onlara uyum sağlama yoluna gidilmiş; eğitim konusunda ise Roman vatandaşların sisteme entegre olarak uyum sağlaması yönünde çaba gösterilmiştir. Bu bağlamda sosyal içerme ve sosyal kaynaştırma politikaları izlenmiştir.

Önümüzdeki üç yıllık süreci kapsayan Eylem Planı, bu planın aktörlerinin, sorumlu kurumlarının ve uygulayıcılarının görevlerine yönelik pratik elde edeceği, var olmakla birlikte henüz görünmeyen eksikliklerin veya aksaklıkların tespit edilip tamamlanacağı veya giderileceği bir sürecin

ilk adımdır. Neticede, Strateji Belgesi ve bu belgeye yönelik olarak hazırlanan Eylem Planı, Roman vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik yol haritasının çizildiği, Roman vatandaşların ihtiyaçlarına uygun sosyal politikaların izlenebilmesi için olumlu bir başlangıçtır. Uygulamanın izlenmesi sonrası oluşabilecek eksiklerin 2019-2021 yıllarını kapsayacak olan İkinci Aşama Eylem Planı ile giderilme şansı bulunmaktadır.

Konuyla ilgili birtakım öneriler getirmek gerekirse; öncelikle ötekileştirme ve önyargıların dönüştürülmesi konusunda faaliyet gösterilmesi faydalı olacaktır. Roman vatandaşlarla ilgili yeni, birleştirici ve kapsayıcı etnopolitikalarla; etnik ve biyo-fizyolojik farklılıklara dayalı eşitsizliklerin sosyal eşitsizliklere dönüşmesini engelleyecek tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır. Etnik damgalama, önyargı ve sosyal dışlama pratiklerini bertaraf edebilecek kapsayıcı bir sosyal politika anlayışının tüm topluma kazandırılması Roman vatandaşlara özgü pek çok sorunun çözümü için olumlu bir adım olacaktır. Diğer yandan Romanlar hakkında sorulması gereken can alıcı sorulardan biri, Romanların ötekileştirilmesinde kendilerinin de paylarının olup olmadığıdır. Romanların yaşam koşullarından mütevellit vatansızlar, paryalar gibi dışlayıcı ifadelerle anılmaları (Yanıkdağ, 2012: 248), olumsuz davranış ve bakışlara maruz kalmalarının sıradanlaşması; Roman vatandaşların kendilerinde bir değişim dinamiği bulamamalarına ve kendilerini izole ederek kendi dünyalarına sığınmalarına sebep olabilir. Böylesi bir durum, bir davranışın diğerini sürekli etkilediği bir kısır döngüye sebep olur ve bu kısır döngünün kırılması gerekmektedir. Ötekileşme durumunu beraberinde getiren bir ötekileştirme düşüncesinin değiştirilmesi ya da dönüştürülmesi Roman vatandaşların sosyal içerilme stratejisinin başarısında elzem bir çaba olacaktır. Bu bağlamda, Romanlar dışındaki vatandaşların görsel/şekilci önyargılarını; Roman vatandaşların ise toplumun genel nazarını olumsuz etkileyen davranışsal alışkanlıklarını törpüleyici çift yönlü sosyal politika anlayışı güdülmesi faydalı olacaktır. Zira fiziksel görünüş insanın değiştirebilme şansı bulunan bir özellik değildir. Ancak davranış ve önyargıların kırılması değiştirilebilir ve dönüştürülebilir niteliktedir.

Üzerine eğilinmesi elzem olan ikinci önemli faaliyet alanı eğitimidir. Roman vatandaşların birtakım hak ve fırsatlara erişseler dahi, çoğu kez bu fırsatları değerlendirecek yeterli eğitim donanımına sahip olmadıkları görüldüğünden; Roman vatandaşların yaşantısını oluşturan olumsuz kısır döngünün eğitim ile kırılması anlamlı olacaktır. Ağaç yaşken eğilir anlayışı gereği müfredatlarda ayrımcılıkla mücadeleye yönelik konuların çocuklar ve gençler düzeyinde ele alınması ve Roman kültürüne yönelik konuların işlenmesi, toplumsal adaptasyonu hızlandırıcı etki gösterecektir.

Roman vatandaşlara yönelik bilgilendirme ve farkındalık oluşturma çabalarında Roman vatandaşlara özgü özelliklerin, kültürel zenginliklerin çarpıcı ve akılda kalıcı projelerle birlikte kullanımı önem arz etmektedir. Örneğin, metaforik bir yaklaşımla tasarlanacak “eğitimde ‘abe’ce”

isimli bir proje, “abe” kelimesini sıkça kullanan Roman vatandaşların dikkatlerini daha çok çekebilecek ve kendi içlerinde eğitime dair bir gündem oluşmasını sağlayabilecektir. Bu anlamda profesyonel reklamcılar ile işbirliği gerekebilir.

Roman çocukların fiilen bir işte çalışma alışkanlıkları ve ders çalışmak için uygun bir ortamlarının olmadığı düşünüldüğünde, okullarda ders saatleri sonrası kalıp vakit geçirebilecekleri kütüphane ya da derslik gibi bir mekânın ve oluşturulacak düzenli sosyal aktivite alanlarının açık tutulması, Roman çocukların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde gereklilik arz etmektedir. Bütün çabalara rağmen her halükarda okula gitmeyecek Roman çocuklar ve gençler için kurulacak eğitici bir Roman televizyon kanalı vasıtasıyla uzun vadede eğitime olan ilginin artması beklenebilir.

Medeni hayat, barınma ve istihdama dair öneriler sunmak gerekirse; öncelikle medeni hayatın rehabilitasyonu kapsamında, sosyal güvenlikten faydalanma imkânlarının öncelikle evli Roman kadınlara tahsis edilmesi yönünde bir girişim, Roman vatandaşların resmi evliliğe olan ilgisi arttırılabilir.

Benzer bir şekilde engellilerin mecburi istihdam oranı gibi Roman vatandaşların rağbet gösterdiği bazı işler için belirli bir oranda Roman vatandaş çalıştırma şartı getirilebilir. Bu kişilerin istihdamında, evliliklerinin resmi evlilik olması ve çocuklarının okuyor olması gibi koşulların aranması gündeme getirilebilir. Genelde el emeğine dayanan işler yapan Roman vatandaşlar için, yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde; İSMEK benzeri Roman vatandaşlara özgü el emeğine dayalı gelişime ortam hazırlayabilecek Roman Meslek Edindirme Kurslarının (ROMEK) oluşturulması uygun olabilir.

Son olarak, Roman vatandaşların kentsel dönüşüm projelerinden etkilenmemeleri ya da olumsuz etkilerin en aza indirilmesi için çaba gösterilmelidir. Bu bağlamda bir “ombudsmanlık” hizmetinin sunulması faydalı olabilir. Öneriler, bu çalışmada ele alınan Eylem Planları’nın uygulama aşamalarında karşılaşılabilecek durumlara ve geribildirimlere göre çeşitlendirilebilir. Ancak bu çalışma kapsamında ortaya konan sorunlar bağlamında gelecekte gerçekleşecek akademik çalışmalarda; Romanların sosyoekonomik statülerinin geliştirilmesi, Romanların ihtiyacına göre şekillendirilmiş sosyal politikaların geliştirilmesi, Romanların dernekleşme, meslek edinme ve eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi gibi konular üzerine yoğunlaşması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aksu, M. (2003) “Türkiye’de Çingene Olmak”, 2. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.

Arayıcı, A. (2008) “Avrupa’nın Vatansızları: Çingeneler”, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

ASPB (2016) “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016-2021”, Ankara.

- Asséo, H. (2007) “Çingener: Bir Avrupa Yazgısı”, 2. Baskı, (Çev.) Orçun Türkay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atkinson, R. ve Davoudi, S. (2000) “The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities”, *Journal of Common Market Studies*, 38(3): 427-448.
- Bilgin-Aytaç, G. (2012) “Soğuk Savaş Dönemi Doğu Avrupa Çingeneri”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 81-96.
- Bilton, T. vd. (2008) “Sosyoloji”, (Çev.) Kemal İnal vd., Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cass, N., Shove E. ve Urry, J. (2005) “Social Exclusion, Mobility and Access”, *The Sociological Review*, 53(3): 539-555.
- Danova-Roussinova, S. (2008) “Önsöz”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 1-3.
- Dişli, S. Ö. (2016) “‘Çingene’Mi, ‘Roman’Mı? Bir İnşa Süreci”, *AÜDTCF, Antropoloji Dergisi*, 31: 97-117.
- Duman, B. ve Alacahan, O. “Sosyal Kaynaşma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1): 103-128.
- Erkem-Gülboy, G. P. (2012) “Avrupa Birliği ve Romanlar”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 125-152.
- EUROSTAT (2010) “Combating Poverty and Social Exclusion: A Statistical Portrait of the European Union 2010”, Belgium, EU.
- Genç, Y. ve Çat, G. (2013) “Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1): 363-393.
- Genç, Y., Taylan, H. H. ve Barış, İ. (2015) “Roman Çocukların Eğitim Süreci ve Akademik Başarılarında Sosyal Dışlanma Algısının Rolü”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33: 79-97.
- Gökçen, S. ve Öney, S. (2008) “Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 129-135.

- Kaya, Ö. (2008) “Celladın Çeşmesi Kanlı, Mezarı Ayır Olurdu”, [http://www.geliboluyuanlamak.com/116_Celladin-Cesmesi-Kanli,-Mezari-Ayri-Olurdu-\(-Onder-Kaya-\).html](http://www.geliboluyuanlamak.com/116_Celladin-Cesmesi-Kanli,-Mezari-Ayri-Olurdu-(-Onder-Kaya-).html) (23.02.2017).
- Kaya, N. (2012) “Türkiye’nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar ve Ayrımcılık: Kavramsal Çerçeve ve Temel Sorunlar”, (Der.) Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 213-229.
- Kolukırık, S. (2009) “Dünden Bugüne Çingeneler: Kültür-Kimlik-Dil-Tarih”, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kurtuluş, B. (2012) “Devletsiz Bir Halk Olarak Çingeneler: Kökenleri, Sorunları, Örgütlenmeleri”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 17-43.
- Marsh, A. (2008a) “Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 53-107.
- Marsh, A. (2008b) “Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 19-27.
- Marsh, A. (2008c) “Türkiye Çingenelerinin Tarihi Hakkında”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 5-18.
- Mevzuat (1950) “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5683.pdf> (04.09.2016).
- Mezarcıoğlu, A. (2010) “Çingenelerin Kitabı”, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Munck, R. (2005) “Social Exclusion: New Inequality Paradigm for the Era of Globalization?”, (Eds.) Mary Romero and Eric Margolis, The Blackwell Companion to Social Inequalities, UK: Blackwell Publishing: 31-49.
- Özateşler, G. (2013) “Avrupa’da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar”, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2(3): 13-33.

- Özdemir, A. (2014) “Romanlarda Çalışan Yoksulluğu: Sakarya Gazipaşa Mahallesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özden-Cankara, P. (2012) “Bir Etnik Grup Olarak Çingenerin Statüleri Hakkında Bir Analiz Denemesi”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları, İstanbul: 97-121.
- Özkan, A. R. (2000) “Türkiye Çingeneri”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sal, A. (2009) “Türkiye’de Yaşayan Çingenerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Stjernø, S. (2004) “Solidarity in Europe: The History of an Idea”, UK & USA: Cambridge University Press.
- Sunar, B. (2012) “Ulusçuluğun Kurbanları ya da Ulusun ve Ulusçuluğun Ötesinde Norm Dışı Göçebeler: Çingener, Osmanlı İmparatorluğu ve Lozan Antlaşması Örneği”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 223-246.
- Sapancalı F. (2003) “Sosyal Dışlanma”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Sapancalı, F. (2007) “Avrupa Birliği’nde Sosyal İçerme Politikaları”, TİSK Akademi, 2007/II: 56-108.
- Sapancalı, F. (2008) “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, http://www.disk.org.tr/content_images/4_BÖLÜM.doc (23.02.2017), 2-37.
- Turan, N. S. (2012) “Evliya Çelebi’nin İstanbul Anlatısında Çingene ya da Kıpti Tasvirleri”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 205-222.
- Uzpeder, E. (2008) “Türkiye’de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 109-127.
- Ünaldı, H. (2012) “Türkiye’de Yaşayan Kültürel Bir Farklılık: Çingener”, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(1): 615-626.
- Ürer, L. (2012) “Ulusal Söylemde Çingene Olup Roman Kalmak”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 45-79.
- Yanıkdağ, T. (2012) “Türkiye’de Yaşayan Romanların Sorunları Genel Bir Bakış”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 247-270.

Yiğit, A. (2015) “Balkan Yarımadası’nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı”, *Yeni Türkiye*, 66: 943-971.

IRANIAN POLITICAL SYSTEM: “MULLOCRACY?”

İsmail KURUN*

ABSTRACT

The definition of the Iranian political system which was structured after the 1979 Iranian Revolution has long been a matter of controversy among the political scientists. Although Iran is a self-declared Islamic Republic, scholars used or coined various terms such as democratic theocracy, oligarchic theocracy, and religious tyranny to define it. Iran has democratic institutions such as parliament and constitution, but the configuration of them does not make up a liberal democracy. This article analyzes Iranian political system by using the terms of comparative political science and seeks to define it. It examines major Iranian political institutions established after the 1979 Revolution and eventually concludes that the sui generis Iranian political system can be best defined with the term “mullocracy (government of the mullahs)” as the mullahs hold the ultimate political power in the country.

Key Words: Political System, Iran, Theocracy, Mullocracy, 1979 Revolution

JEL Classification: Z0

İRAN SİYASİ SİSTEMİ: “MOLLAKRASI?”

ÖZ

1979 İslam Devrimi'nden sonra kurulan İran siyasi sisteminin tanımı siyaset bilimciler arasında söz konusu devrimden bugüne tartışma konusu olagelmıştır. İran kendisini bir İslam Cumhuriyeti olarak tanımlasa da araştırmacılar İran siyasi sistemini tanımlamak için demokratik teokrasi, oligarşik teokrasi ve dini tiranlık gibi çeşitli terimler kullanmışlar veya üretmişlerdir. İran'da parlamento ve anayasa gibi demokratik kurumlar bulunmaktadır ancak bu siyasi kurumların kurgulanışı bir liberal demokrasi oluşturacak şekilde değildir. Bu makale İran siyasi sistemini karşılaştırmalı siyaset biliminin terimlerini kullanarak analiz etmekte ve tanımlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, 1979 Devrimi'nden sonra kurulmuş olan başlıca İran siyasi kurumlarını incelemekte ve netice olarak, ülkede mollalar nihai siyasi gücü ellerinde bulundurdukları için, İran'ın nevi şahsına münhasır siyasi sisteminin en iyi şekilde “mollakrasi (mollalar yönetimi)” terimiyle tanımlanabileceği sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Sistem, İran, Teokrasi, Mollakrasi, 1979 Devrimi

Jel Kodu: Z0

---

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ismailkurun1@gmail.com

1. INTRODUCTION

The political system which was instituted in Iran after the 1979 Revolution has been a matter of controversy among the political scientists. Although Iran is a self-declared Islamic Republic, scholars used or coined various terms such as democratic theocracy, oligarchic theocracy, religious tyranny and mullocracy to define it. Iran has democratic institutions such as parliament and constitution, but the configuration of them does not make up a liberal democracy. Prior to the 1979 Revolution, the classification of the Iranian political system was simple; it was a classical monarchy. But the post-revolutionary Iran needs a closer look.

In this study, Iran's geo-political history, economy, and foreign policy are briefly examined in the first chapter with a special emphasis on how they might influence the development of a political system. After this preliminary information, in the second chapter, the Iranian political system is analyzed in its entirety. Questions of how to define the Iranian regime, how its political institutions including its constitution are formed and function, how its governmental and electoral systems work are handled in this chapter. As a political system is not only a matter on paper (i.e., on constitution) but also a matter of functioning, and as the issue of the openness of a political regime is best understood by looking at its human rights record in today's world, Iran's human rights record is critically investigated in the third chapter. Since political parties are the *sine qua nons* of a liberal democracy, I have dwelt briefly upon the Iranian political parties in this chapter as well. This study ends with a conclusion on how to best define the peculiar political system of Iran.

2. IRAN'S GEO-POLITICAL HISTORY, ECONOMY, AND FOREIGN POLICY

The first political entity that was founded in the antiquity over what has traditionally been defined as Persia was the Kingdom of Elamite, the origin of whose society is uncertain. Lasted between 3200–2800 BC, it was succeeded by the Median Empire in 678 BC. After approximately a century, in 550 BC, the Achaemenid Empire assembled the Persians under one dynasty, thereby establishing the first Persian state which was also, in terms of territory, the biggest empire that the world had seen till then. The Achaemenid Empire was destroyed by Alexander the Great in 330 BC, and the Persian lands came under the Greek rule up until 224 BC (Curtis & Simpson, 2010) when the Greek hegemony was terminated by the Persians, and the Sassanid Empire, whose peoples' religions were Manichaeism and Zoroastrianism, was founded (Roskin, 2009: 675).

Soon after the advent of Islam in Mecca, Muslims under the rule of second caliph Umar ibn al-Khattab destroyed the Sassanid Empire, conquered the Persian lands in 663, and almost all Persians converted to Islam over the following decades (Pourshariati, 2008: 219, 281-285). Subsequent to the assassination of the third caliph, Uthman ibn Affan, Ali ibn Abi Talib became the fourth caliph. In the face of severe opposition in Hijaz which had till then become the administrative center of the Islamic

Empire, Ali went to Qufa to set up a new administrative center there to rule the Empire (i.e., the Rashidun Caliphate), but soon he was faced with a rebellion from Damascus where Muawiya was the governor of the city. A war took place between the two rivals, giving birth to Kharijites, an extremist Islamic sect, who would later murder Ali in Qufa (Donner, 2010: 166).

In this tumultuous milieu, the Persians sided with Ali and his son, Hussein, who continued his bid on the caliphate vis-a-vis de facto caliph Muawiya, and Hussein was murdered by the successor of Muawiya, namely Yazid, in Karbala—an event that would pave the way for the formation of the Shia sect in Islam. Since the Persians sided with Ali and his son who were the losers in the power strife between the ruling elite, they were oppressed by the Umayyad dynasty between 661 and 750. During this time, the Umayyad dynasty followed a policy of Arabization and collected *jizya* (a tax only collected from non-Muslims according to classical Islamic law) from Shi'a Muslims, the bulk of which are Persians. The marginalization of Persians within the *umma* and the construction of their collective psychology under the impact of Ali's and his supporters' agony in Karbala occurred during this time. A few decades later, as Shia Muslims argue, when their last *Imam* got lost, a millennialist expectation for the *Savior Imam* would be added to their collective identity (Roskin, 2009: 676-678; Aykaç & Durgun, 2012: 529-538).

The Umayyad dynasty was succeeded by that of the Abbasid in 750. For about two centuries during the Abbasid rule, the Persian lands were offered more independence, and semi-independent Persian governments emerged hand in hand with numerous scientific and literary endeavors. Also during that time, the Persian and Shia Muslim identity burgeoned by means of the richness of cultural activities. Al-Biruni, Nasir al-Din al-Tusi, and Firdawsi were the primary scientific and literary figures of this period. Starting from the 10th century, the Turkic people of Central Asia emigrated into Persia and founded a couple of Turco-Persian states, the most notable of which is the Selchuk Empire. Subsequently, Mongolians raided into Persia, leaving behind millions of dead in the 13th and 14th centuries (Aykaç & Durgun, 2012: 521-525).

Between the 16th and 18th centuries, the Persian lands were under the rule of the Safavid dynasty that followed a policy of the "Shi'aization" of Persia, thereby triggering several wars with the adjacent Ottoman Empire. Beginning from the 18th century, the Turkic dynasties ruled the Persian lands along with some nascent Western influence. The colonialization attempts of Britain and Russia started in the early 19th century, and many economic privileges were granted to them, which would result in mass protests culminating in the 1905 Constitutional Revolution. During the First World War, Britain and Russia occupied parts of Iran. In 1921, Prime Minister Reza Khan overthrew the Turkic Qajar dynasty and declared himself the "Shah," the traditional Iranian monarch, making Iran a monarchy. In 1941, Mohammad Reza Pahlawi became his successor. When Mohammad Mosaddeq became prime minister and attempted to nationalize the petroleum industry, he was ousted by a CIA-backed coup in 1953 (Marlowe, 1963: 52-68).

After the coup against Mosaddeq, the Shah became more autocratic and oppositional sentiments began to sprout among the Iranians. The secret police, SAVAK, was accused of torturing prisoners, some of which were the critics of the regime (Abrahamian, 2008: 123-131). Religious leaders including Ayatollah Khomeini began criticizing the regime's brutality and the Western influence in Iran. Khomeini was put behind bars several times in 1962 and then was exiled. In 1970s, the number and impact of anti-regime protests increased even more. At the same time, Khomeini's cassettes criticizing the regime were being passed from hand to hand in the *bazaars*, gradually undermining the legitimacy of the Shah. Secular and democratic institutions also lost their legitimacy in the public eye (Mirsepassi-Ashtiani, 1994: 78) and anti-Shah religious leaders, by means of the Shi'a culture of "emulation (*marja'a taqlid*)," increased their influence on their followers (Amuzegar, 2003: 137). Approaching to late 1970s, there were bloody protests in major cities of Iran; economy almost stopped under the impact of political violence. People shouted on the rooftops: "Death to the dictator!" since regime forces opened fire on those in the streets (Taheri, 2009: 298), which would later cause the revolution to be called the "Rooftop Revolution"—a unique event in the world political history. Eventually, in late 1978, succumbing to the public pressure, the Shah left the country, and Khomeini, surrounded by a cheerful 33-kilometres-long crowd, returned to Iran in January 1979 (Erkilet, 2010: 370). In April 1979, Islamic Republic of Iran was declared.

In 1970s, before the Revolution, many observers did not anticipate such an event in Iran as the Shah enjoyed all the modern apparatuses to suppress any political dissidence but as Kuran duly argues (2013: 42, 307-313), when the "secret public opinion" is extremely anti-regime in a country, any political dissidence in that country, despite being small, may trigger an avalanche-like collapse of the regime. The Shi'a political culture with the politico-religious tenet that all political authorities are illegitimate in the absence of the *Imam*, as well as encouraging opposition against "unrighteousness," also helped the Revolution succeed (Skocpol, 1982: 275). At the end of the day, when the regime collapsed in a couple of months, many observers became perplexed (Bayat, 1998: 136).

Ashraf argues (1990: 178) that the ages of leaders of a revolution are an important determinant of the type of the regime that will be founded after a revolution; the younger the leaders are, the more radical revolutions they make. However, the 1979 Revolution is a diversion from this pattern. Although Khomeini and other high-level clergy-politicians after the Revolution were mostly over their 70s, they proved to be remarkably radical in their post-revolution policies. Other revolutionaries in Iran such as communists were fiercely eliminated; rebellions against the new republic in ethnically diverse provinces were crushed with violence; and foreign policy changed radically in months. Khomeini followed an hostile policy against the West (Taheri, 2006: 21) and declared that the Islamic Revolution should be spread to other Muslim countries. The overpoliticization of the Iranian society during and after the Revolution (Chehabi, no date: 49) also played a role in that policy's survival, at least until Khomeini's demise in 1989. Meanwhile, the Iran-Iraq War fought between 1980 and 1988 resulted in huge

economic losses. The charisma of Khomeini as well as of the Revolution itself routinized. Secular, pragmatic power politics steadily developed among the ruling elite, and several political factions appeared (Zubaida, 2000: 60). In 1997, Mohammad Khatami, a reformist Islamist, was stunningly elected president, and a new relatively reformist era which would last until 2005 began (Arjomand, 2009; Chehabi, no date: 65). Two scholars called this era the “Third Republic (Kamrava & Hassan-Yari, 2004: 495).”

In the 2005 Presidential Election, among the hopes of many Western liberal democrat observers, a radical conservatist, Mahmoud Ahmadinejad, was elected, and the relations with the West soured again. Nuclear weapon and war threats were hurled from both sides (Taheri, 2009: 293). Nevertheless, in the 2013 Presidential Election, Hassan Rouhani, a moderate, was elected, and the discourse of a rapprochement between Iran and the Western countries reappeared. Bilateral relations between Iran and Western countries hitherto developed as expected, and even a nuclear agreement, the Joint Plan of Action, was reached in Geneva in November 2013.

3. THE IRANIAN ECONOMY AND FOREIGN POLICY

The Iranian economy is to much extent statist and mainly based on oil and gas incomes. More than 70% of government budget is based on crude-oil exports (Amuzegar, 2003: 145). After the 1979 Revolution, the economy was severely affected by the eight-year-long war with Iraq. The US’s pressure on the Western and other states to comply with the sanctions which were put on Iran due to its nuclear plan resulted in the decrease of the Iranian oil exports in recent years, which worsened its economy further although after the Joint Plan of Action agreement in November 2013 sanctions are promised to be terminated over time if Iran complies with the articles of the agreement (U.S. Department of the Treasury, 2015). Iranian charitable trusts, *Bonyads*, which control about 20% of the Iranian economy, are badly administered. Today, 60% of the Iranian economy is controlled by various state institutions, which means that the Iranian economy is very far from free market capitalism. Corruption in Iran is a major problem as well (Roskin, 2009: 702-703).

There are exhaustive restrictions in banking and finance. Constantly changing regulations, poor protection of private property, high trade barriers, and all other credentials that curb private enterprise and innovation cost Iranian economy any promising development. Revolution’s principle to be able to be economically self-dependent and self-sufficient made the economy cumbersome. Although Iran has 1% of the worlds population, its foreign trade is only about 0.03% of the total global trade. Iran ranks the 38th in terms of GDP among 140 countries. *Economist Intelligence Unit’s* report in 2002 listed Iran and Nigeria as the world’s two least hospitable economies. In the entire 1990s, total amount of foreign investments in Iran was less than \$1 billion. Some analysts claim that the productivity of state employees is only 24 minutes in one working day which is eight hours. Iran enjoys 34 official holidays per year. The official statistics of unemployment shows that 3.2 million or 14% of the total labor force are

unemployed but the private estimates are even higher. Despite the pervasive discourse on Islamic social justice, the income gap between the poor and the rich is wide open in Iran; while the bottom 10% of the population holds only about 1% of the national income, the top 10% holds 30% of it (Amuzegar, 2003: 145-149; Green et al.: 2009: 15-23). That said, it should also be noted that, since the end of Iran-Iraq War in 1988, it is claimed that the Iranian economy has been relatively opened itself to the outside (Chehabi, no date: 61). However, it is also claimed that there is broad dissatisfaction among the Iranian workers about their life standards (Rigi, 2012: 141).

As for foreign policy, Khomeini tried the strategy of advance and retreat, in particular toward the West. Taheri (2006: 21-22) calls the hostile attitude Iran had toward the West until the demise of Khomeini “unprecedented.” Meanwhile, Iran was fighting with Saddam Hussein’s Iraq, having sour relations with the Sunni oil-monarchies of the Gulf and with Saudi Arabia due to its policy of regime export. After the death of Khomeini, the Iranian foreign policy discourse has mildened a little but still was aggressive. The presidency of Khatami in 1997 heralded a new era of relatively moderate foreign policy. There was some rapprochement between the West and Iran for 8 years until 2005 when Ahmadinejad, a radical conservatist, was elected president (Green et al., 2009: 33-39). Ahmadinejad’s tenure, between 2005–2013 was an era of reciprocal threats with the West – sentences such as “Israel will be wiped off the map,” “America is the Satan” filled the speeches of Ahmadinejad (Hunter, 2010). On the other side of the medallion, Ahmadinejad had relatively good relations with Turkey, but, to much extent, due to the zero-problem policy of Ahmet Davutoğlu, at least until the Arab Spring. The UN’s trial for imposing more economic sanctions on Iran was obstructed by the Turkish and Brazilian vetoes at that time. When Hassan Rouhani was elected president in 2013, a new era of relatively good relations resumed. Although the West and Iran cannot compromise on what to do related to the Syrian Civil War, they reached a historic agreement on Iran’s nuclear proliferation in Geneva talks in November 2013. Iranian foreign policy seems to go milder towards the West in the middle term due to the exhausting effect of the economic sanctions.

After a short sketch of the geo-political history of Iran, the Iranian economy, and the Iranian foreign policy, now the *sui generis* political system of Iran can be analyzed from the perspective of comparative political science.

4. IRANIAN POLITICAL SYSTEM

“Islamic Republic of Iran,” which is the official name of Iran, is a puzzle for many scholars, yet many political scientists opine that Iranian political system is a theocracy (Roskin, 2009: 684; Amuzegar, 2003: 135). Other terms used to describe the Iranian political system are religious tyranny (Behbudi, 2014: 24), *mullocracy*, *clerisy* (Chehabi, no date: 52), and theocratic oligarchy (Amuzegar, 2003: 139). According to its Constitution, Iran is an Islamic republic and a unitary state, where state

power is divided into three main branches; namely the executive, the legislative, and the judiciary (Constitute Project, 2016).

4.1. Nine Basic Political Institutions

Iran has basically nine political institutions which make its political system what it currently is, as of 2017. The first of these nine institutions is the Assembly of Experts (مجلس خبرگان رهبری) which consists of 88 *mujtahids* and *ayatollahs*. Although woman *mujtahid* is *de jure* possible, so far this case has never been seen. They are elected directly by the public for a term of eight years. There are no conditions clarified in the Constitution for nomination for this post. Members of the Assembly have to be experts in Islamic jurisprudence according to a law decreed by the Iranian Parliament. Assembly meets at least two times a week, and these experts elect the Supreme Leader and take him out of office. Yet, they have never overtly resisted to any of the decisions of the Supreme Leader so far, let alone taking him out. Lastly, the minutes of the Assembly are deemed secret documents (Kamrava & Hassan-Yari, 2004: 505).

The Iranian Parliament, the “Islamic Parliament of Consultation” in its original Farsi name (مجلس شورای اسلامی), is unicameral and composed of 290 deputies. According to the Iranian Constitution (Constitute Project, 2016), the Parliament is the legislative body and legislates in all matters within the context of the Constitution. It approves all international treaties, agreements, and cabinet ministers nominated by the President. It has the power to impeach the cabinet ministers and the president. For the impeachment of the president, one third of the votes of the Parliament members (PM) are required. After this requirement met, one more voting is conducted, and if two thirds of the PMs vote for the impeachment of the president, the case is taken to the Supreme leader (Kamrava & Hassan-Yari, 2004: 505).

Third institution is the Supreme Leadership (رهبر ایران) who is the head of the state and the highest religious and political authority. The institution, the Governance of the Jurist, *Vilaya-te Faqih* (ولایت فقیه) in Farsi, has the crux of the mentality of the Iranian political system. Khomeini articulated his political ideas in his book titled *Islamic Government* (1970), arguing that the Supreme Leader is to guide the Islamic community (*umma*) until the twelfth *Imam* emerge on earth and take his political and religious role. Till then, governments would be regarded illegitimate (Khomeini, 1979). In this sense, he thinks that there is no division whatsoever between religion and politics (Aykaç & Durgun, 2012: 564-568).

The Supreme Leader is elected by the Assembly of Experts for eight years and can be elected again without any limit. Compared to the president, he has more authority and is more respected, appointing many high-level bureaucrats in the military, the judiciary, and the government. He can put impeachment on the president with the two out of three members of the Assembly of Experts. He appoints the head of the judiciary for eight years, the members of the Expediency Council for five years,

six out of the twelve members of the Guardian Council for six years, the head of the state radio and television channel, the Friday prayer *Imams* of each province for a lifelong term, all the Commander-in-chief of the Armed Forces, the General Directorate of Security, and the head of the Intelligence Unit (Kamrava & Hassan-Yari & Hassan-Yari, 2004: 505). According to the Iranian Constitution, the Supreme leader must be an Islamic scholar who is just, pious, brave, genius in social and political matters, having common sense, foresight, administrative and leadership features. That is, Khomeini seems to have imagined the Supreme Leader as Plato (2003) imagined the philosopher-king in his book *The Republic*. He is chosen by the Assembly of the Experts from among those who have the required characteristics. If the members of the Assembly may reach no agreement as to who to elect as the Supreme Leader, the Assembly choose someone among its own members. Hitherto, there have been two Supreme leaders, Ruhollah Khomeini being the first between 1970-1989 and Sayyid Ali Khamenei being the second since 1989.

The fourth major institution is the Guardian Council (شورای نگهبان قانون اساسی) which is vested with the authority to make guardianship for the principles of Islam as well as being responsible for the interpretation of the Iranian Constitution. It also supervises elections in the Assembly of Experts, and presidential and parliamentary elections. It reviews all the laws passed by the Parliament and can veto laws if it finds them contradictory to the Constitution (Kamrava & Hassan-Yari, 2004: 505). According to the Article 91 of the Constitution, it has 12 members, half of which are appointed by the Supreme Leader, and other half of which are nominated by the judiciary and later approved by the Parliament (Constitute Project, 2016). However, although its members are not elected, it has the power to supervise directly any law enacted in the Parliament by the elected PMs. It traditionally vetoes many laws regarding women rights, election reforms, ratification of international agreements on human rights, ban on the torture etc. It can also veto the nomination of any candidate in elections and increases the role of the military in the daily life (Takeyh, 2009: 118-125). With this extended powers, the Council traditionally vetoes the candidacy of the reformist figures in both the parliamentary and the general elections. For instance, the Council vetoed the candidacies of 1006 out of 1014 candidates, thereby narrowing the figure to eight politicians in the 2005 Presidential Election (Takeyh, 2009: 230). Since the Council similarly vetoes the reformist candidates in parliamentary elections, the majority of the Iranian Parliament is traditionally held by the conservative Islamists, and these conservative Islamists in turn nominate half of the members of the Council usually from among the conservative members of the judiciary. Due to this vicious circle, the Parliament was kept at a certain distance from the popular will in favor of the official ideology, and thus the conservative Islamist character of the Parliament and of the laws are sustained. Only the change of the Supreme Leader may bring about considerable change in the Council as the Supreme Leader appoints half of the members of the Council. Hence, the Council is widely and duly criticized to pose a hinder before the democratization process in Iran (William, 2001; Naini, 2006).

The Presidency is the fifth major political institution in Iran. The president is the highest elected Iranian political authority. He is elected by single majority in general elections for a term of four years and could not serve more than two terms. Being responsible to the Supreme Leader, he makes agreements with other countries and international organizations, ratifies the budget, appoints the vice presidents, and the cabinet ministers but the appointments of cabinet ministers must be approved by the Parliament. The president is not the ultimate authority as to the Armed Forces, foreign policy, and the policy of nuclear energy; the Supreme Leader is the ultimate authority on these crucial matters. He is the head of the cabinet, the deputy commander-in-chief, the head of the National Security Council and of the Cultural Revolution Council. Being vested with the power to suspend all the laws and declare martial law, he may declare war (Aykaç & Durgun, 2012: 577-579). According to the Iranian Constitution, the president must be of Iranian origin, Iranian citizen, having the feature of leadership, having a clear account of history, trustworthy and pious, believing in the basic principals of the Islamic Republic of Iran and in the official sect of the state which is Shi'a Islam.

The sixth institution is the cabinet that has 22 ministries but no prime minister as the president is the head of it. Therefore, ministers are directly responsible to the president, yet they could be deprived of their ministry with no-confidence vote of the Parliament and with the will of the president (Aykaç & Durgun, 2012: 579).

The seventh major institution is the Expediency Council whose task is to determine Iran's interests where the Parliament and the Guardian Council cannot agree. It also works as a consultative body for the Supreme Leader about the general policies of the regime (Kamrava & Hassan-Yari & Hassan-Yari, 2004: 505).

The eighth institution is the head of the judiciary. This institution is different from a ministry of justice since the Iranian judiciary system is based on Shi'a Islamic law, and thus, there is a senior cleric on the top of the judiciary system, appointed directly by the Supreme Leader for a five-year term. He nominates the minister of the justice to the president and the six non-clerical members of the Guardian Council to the parliament as well as appointing many high-level bureaucrats related to the judicial affairs (Kamrava & Hassan-Yari, 2004: 506).

The last major political institution in Iran is the Armed Forces which is composed of two parts as the Revolutionary Guards and the Republican Army. The Revolutionary Guards are directly under the Supreme Leader to prevent any possible coup attempt from the ordinary army (Aykaç & Durgun, 2012: 579) and hence wields remarkable influence on the security bureaucracy of the state (Harris, 2014: 164).

It is obvious that the Iranian political institutions do not have much semblance with a liberal democracy although, *prima facie*, there is a parliament, a cabinet, a president, and so on. Yet they do not make up a tyrannical rule either for there is a peculiar kind of equilibrium between them. Although Khomeini's tenure was a one-man rule due to his charismatic figure and to the significant role he played

during the 1979 Revolution, after his demise in 1989, the regime became a bizarre combination of oligarchic, theocratic, and democratic elements. But still, the Supreme Leader is above all the institutions and responsible to no-one since he is regarded as unmistaken and holy. A high-level Iranian bureaucrat even argued that the Assembly of Experts does not elect the Supreme Leader but they “discover” him (Amuzegar, 2003: 140). Therefore, the lack of cohesion between the state institutions is the fundamental problem for the current functioning of the Iranian regime. Therefore, it is argued that post-revolutionary Iran is institutionally Balkanized. The dual institutions whose functions overlap each other cause a “suspended equilibrium” in the regime (Kamrava & Hassan-Yari, 2004: 496). This situation is called as “dissonant institutionalization” of the state (Chehabi, no date: 50). Functional overlapping of the institutions results in their being “interdependent” on each other, and thus, power games start; institutions may work to undermine each other’s influence in the political arena, which led to the development of miscellaneous political fractions. The ruling elite is said to have four factions as traditional right, radical right, modern right, and the left. Kamrava & Hassan-Yari writes (2004: 514):

“The traditional right is made-up of ultra-conservative clerics who oppose all forms of secularism in policy. By contrast, most members of radical right tends to be non-clerics, although they are mostly also virulently anti-Western, oppose capitalism and staunchly resist all attempts to deviate from what they consider to be Khomeini’s pure vision of Islamic revolution. The modern right is generally less radical, includes educated professionals, and its members can be found in most of the institutions of the state. Nevertheless it still resist what is seen as deviation from the original essence of the revolution. As importantly, it opposes the ideologically motivated interpretations of Islam popular with the Left. ... For its part, the Left is comparatively less fractious, although it’s lack of access to the state’s most powerful institutions – especially the judiciary, the Leadership, the Guardian’s Council, and the Expediency Council – has kept it at a relative disadvantage vis-a-vis the Right.”

However, following Khomeini’s death in 1989, Iranian political regime transformed remarkably (Roy, 2005: 233). When a revolution is no longer seen as a revolution, the regime starts to change. This phenomenon is called “Thermidor” in the political science literature (Abrahamian, 2008: 182). Population growth was 3.5% in Iran throughout 1980s—one of the highest numbers in the world—but it turned out to be 0.86 in 2005, which is close to the world average. These figures demonstrate that 1979 Iranian Revolution lost its fever as all revolutions do over time (Roskin, 2009: 704). Iranian politicians are no longer following aggressive and purely ideological foreign policies, except the notorious Syrian policy of Iran since the start of the Arab Spring. Secular power politics is on rise, which is another indication of the exhaustion of the Revolution. In this sense, there has been a number of structural changes within the Iranian political regime. Firstly, the figure of “maximum leader” was replaced by the figure of the “first among equals (*primus inter pares*),” which was a transformation from paternalism to presidentialism. Secondly, the regime shifted its ideology of Islamic totalitarianism to pragmatic Islamism, the most important result of which has been the marginalization of the Islamist extremist groups in the country. Thirdly, there has been a major transformation in the regime’s official ideology from universal Islamism to nationalist Islamism. Thus, the 1979 Revolution has evolved from

the *Umma* Revolution to the Iranian Islamic Revolution. Lastly, technocratic ministers replace the ideological ministers more and more. In this sense, the de-clericalization of the Iranian cabinet is underway. All these changes and transformations show that the Iranian political regime is *structurally* no longer the same with the one that was created after the Revolution (Mozaffari, 1993: 611-617).

4.2. The Constitution of the Islamic Republic of Iran

Iranian Constitution starts with a pompous, five-page long preamble in which the regime's religious vision is frequently stressed. It asserts that the state has an official ideology which is genuinely Islamic. It defines the Iranian society as a "Muslim nation" under the guidance of "militant ulama" and the Supreme Leader. Later, the preamble gives a bombastic narration of the the 1979 Revolution and calls it an enlightenment and a rebellion against the "American conspiracy and world imperialism," probably with direct effect of Khomeini's anti-imperialist ideas (Black, 2010: 464). The Constitution accepts that the 1979 Revolution is not only the fruit of pious men, but of all segments of society including the left and the women. There are numerous turgid expressions such as "the wrath of the people" and "continuous and unrelenting struggle" scattered in the last pages of the preamble where the form of government in Islam, according to Khomeini, is elaborated. The text mentions about "the impurities of the past," thereby having an anti-traditional religious stance reminding of Ali Shari'ati who has often been regarded as the ideologue of the 1979 Revolution (Constitute Project, 2016).[†]

The constitution has conspicuous totalitarian sentiments since it claims to establish an ideal and model society and, as aforementioned, declares an official ideology. It says that the Iranian state will strive to construct a worldwide *umma* and help "the deprived (محرومون)" and "the downtrodden (مصطضعفون)" in their struggle for liberation. Some Qur'anic verses are also mentioned. The preamble includes a separate title for women and the ideological army, as well as various ideological terms such as the "Islamic justice," "extending the sovereignty of God throughout the world," "ideological mission of jihad in God's way," "consumerism and exploitation of women," "human rights and creation of an Islamic society." Under the title "Mass-Communication Media," it is written that "mass communication must serve the diffusion of Islamic culture." The preamble finishes with the sentence that "this century will witness the establishment of a universal holy government and the downfall of others." In effect, this preamble gives a short account of the worldview of the founders of the Islamic Republic of Iran, of Khomeini in particular (Constitute Project, 2016).

After the preamble, Article 1 of the Iranian Constitution states that the form of government is Islamic Republic. Article 2 declares that sovereignty belongs exclusively to God and writes "*La ilaha illallah* (There is no God except Allah)." It also says that the supreme leadership and guidance is

---

[†] For some of Ali Shari'ati's significant works, see Ali Şeriatî (2014). *Dine Karşı Din: Anne Baba Biz Suçluyuz*. Ankara: Fecr Yayınları; Ali Şeriatî (2016). *Dünya Görüşü ve İdeoloji*. Ankara: Fecr Yayınları; Ali Şeriatî (2016). *Kendini Devrimci Yetiştirmek*. Ankara: Fecr Yayınları.

perpetual. Article 3 lists goals of the regime. Looking at those goals, one can conclude that Iranian regime is, again, totalitarian, somewhat socialist, clearly anti-imperialist, irredentist, *ummatist*, and collectivist. Article 11 says that all Muslims naturally form a single nation. The first reference to the Shi'a sect of Islam is made in Article 12 which runs "the official religion of Iran is Islam and the Twelver Ja'fari School" adding that "other schools are accorded full respect and can perform their religious rites." Article 13 mentions the officially recognized minorities: Zoroastrian, Jewish, and Christian Iranians (without mentioning Baha'i sect of Islam, which is generally seen as heretic by the Shi'i Muslims) who are free to perform their religion. Article 15 declares that Farsi is the official language of Iran but any language could be used in press and mass media. Education of Arabic language in the primary and secondary schools are compulsory since Arabic is the language of the Qur'an, says Article 16. The official calendar is the *Hijri* Calendar, and weekly holiday is Friday. Article 57 says that three branches of state power, namely the executive, the legislative, and the judiciary, are independent of each other (Constitute Project, 2016).

4. 3. Government and Electoral System

The Iranian Parliament which has 290 deputies is unicameral as aforementioned. The head of the executive is the president and the Supreme Leader. There is no prime minister but the president functions as the de facto prime minister. Therefore, the political system is a hybrid of parliamentary and presidential systems. It has presidential characteristics since the president is popularly elected and does not have to be the leader of any political bloc in the Parliament. At this point, it is noteworthy that there is such a balance among the institutions that no-one or no institution can resist the authority of the Supreme Leader. Iran's political system also resembles the parliamentary system since the president as well as the cabinet ministers are responsible to the Parliament, and the Parliament can ask the president to attend its sessions and can ask him questions. Moreover, the parliament can take the ministers out of office with no-confidence vote. The president has no authority to veto the laws enacted by the Parliament, and he is not the head of the armed forces either (Constitute Project, 2016).

In Iran, there are also local governments which functions as the administrative bodies of the provinces. A law enacted in 1997 with the name "decentralization law" enhanced the powers of the local governments and committees; nonetheless, they are still weak vis-a-vis their equivalents in liberal democracies (Tajbakhsh, 2000: 377).

Iran's population is about 75 million and the electorate is nearly 50 million, 60% of whom are living in the cities. One out of three of the Iranian population is under 30 years old, which means that around a third of the Iranian society was born after the 1979 Revolution (Aykaç & Durgun, 2012: 591-595).

Elections in Iran are extremely unfree. The Guardian Council nullifies candidacy of many candidates if it thinks a candidate is not loyal to the regime. In the presidential elections, two-round

majority election system is applied. In the general elections that are held once in four years, the system of the single-member district is implemented. Five seats are allocated for the religious minorities in the Parliament: one for the Zoroastrians, one for the Jews, one for the Assyrian and the Chaldean Christians, one for the northern Armenian Christians, and one for the southern Armenian Christians. Local elections are held once in every four year. There are five administrative entities as village, urban area, little province, province, and county, all of which have their own local parliaments (Roskin, 2009: 685).

5. POLITICAL OPENNESS IN IRAN: HUMAN RIGHTS AND POLITICAL PARTIES

The Iranian regime is notorious with its human rights record. Freedom House (FH) reports steadily show that Iran is one of the most unfree countries. In FH's 2003 Annual Report, Iran stands as the sixth the least free country out of seven. In 2016 GH Annual Report titled "Anxious Dictators, Wavering Democracies: Global Freedom under Pressure," Iran stands not free again (Freedom House, 2016). According to another report, Iran ranks the 122nd out of 139 states in terms of freedom of the press. Even during Khatami's relatively reformist term that lasted for five years, more than 90 newspapers and other publications were banned. Many deputies, university professors, journalists, writers, and other important public figures were put into jail for political reasons (Amuzegar, 2003: 142). The UN General Assembly condemned Iran many times by majority vote due to her poor human rights record that is characterized by executions, restrictions on the press, inhuman punishments of convicted offenders, oppression of dissent, and discrimination against minorities (Iran Human Rights Documentation Center, 2009). Iranian governments steadily answers these charges by claiming that human rights in Islam are different from those of the West, and therefore their conduct should be judged according to the Islamic concepts (Amuzegar, 2003: 150).

As for political parties, although there are many political parties in Iran, political fractions are more important since the regime does not allow the individual parties to function normally. Therefore, four basic fractions emerged in the political arena even though there are tens of political parties ranging from radical revolutionary Islamists to communists. Those four fractions are (1) the radical Islamists, (2) the conservatives, (3) the reformists, and (4) the liberals (Roskin, 2009: 688). In Iran, currently there is a de facto one and half party system, the one being the conservative Islamists and the half being the reformist Islamists. Except a few leftists and liberals, the political arena is completely occupied by miscellaneous patterns of Shia Islamism.

6. PROJECTION INTO THE FUTURE

Political scientists are generally expecting a change in the Iranian political regime considering the unsustainable condition of the Iranian economy. Since the oil-income is wasted (Behbudi, 2014: 24), and the etatist development policy, economically speaking, is not functioning well, it is reasonable to expect that something of considerable political import will happen in Iran. The change could come in a number of ways.

Firstly, Iran may democratize itself at the hands of the relatively liberal new generation who are tired of the lack of freedoms in the country. Amuzegar predicts (2003: 151-152) that the new generation who are idealistic, awakened by the internet and cyberspace but disenchanted and politically naive, whom he calls “the third force,” will compel the entrenched Islamist fundamentalists to transform the political system into a more democratic one. According to him, the theocratic oligarchy is bound to expire, and the future will be in the hands of this new generation. Likewise, Roskin argues (2009: 710) that Iran’s political future will be shaped by the new generation of liberals. Secondly, Taheri argues (2006: 26) that the Iranian theocracy is like a volcano to explode; therefore a revolution may be simmering beneath the peaceful façade, yet he gives no certain date for the alleged collapse of the regime. Thirdly, Taheri argues (2006: 24) that the US has two options to choose as to how to behave toward Iran: the do-nothing option and the change-the-regime option. If he picks the second one, there can be a US-backed regime change in Iran—either with bloody hard power or with a sophisticated strategy of soft power. Lastly, Amuzegar predicts (2004: 496) that the Iranian regime may get even more authoritarian to maintain the status quo. All in all, the near future of Iran seems doomed.

7. CONCLUSION

From a political angle, Iran stands as one of the most bizarre countries in the world if not the most bizarre one. With a long history, an ethnically diverse population, a considerably politicized society, it became the scene of a religious revolution that shocked the world in 1979. The Islamic Republic that was declared just after the revolution formed its own political regime and political rationale.

Iranian political system is extraordinarily elusive for the political scientist. Democratic theocracy, theocratic oligarchy, religious tyranny, Islamic republic, mullocracy, and several other terms are used to define it. Considering the fact that it has modern political institutions like presidency, a parliament, and a constitution, it resembles a democracy. Considering the omnipotent, omniscient Supreme Leader and the fact that there is an official ideology (Islamism) mentioned in the Iranian Constitution, among others, Iranian political regime is authoritarian and totalitarian. The rule of the Shi’a clergy renders it akin to an oligarchy as well. Therefore, I would argue that the Iranian political system is a *sui generis* one; thus, it can be best understood not with the classical political science terms but as “the government of the *mullas*,” and it should hence be called “mullocracy.”

8. BIBLIOGRAPHY

Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Amuzegar, J. (2003). Iran’s Theocracy under siege. *Middle East Policy*. 10(1), 135-153.

Arjomand, S. A. (2009). *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford: Oxford University Press.

Ashraf, A. (1990). Theocracy and Charisma: New Men of Power in Iran. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 4(1), 113-152.

Aykaç, B. & Durgun, Ş. (Ed.) (2012). *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Ankara: Binyıl Yayınevi

Bayat, A. (1998, January). Revolution without Movement, Movement Without Revolution: Comparing Islamic Activism in Iran and Egypt. *Comparative Studies in Society and History*, 40(1), 136-169.

Behbudi, B. (2014, February). The Slaughter of Democracy by Religious Tyranny. *The Middle East*, 24-25.

Black, A. (2010). *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*. (Çalışkan S. & Çalışkan H., Trans.) Ankara: Dost Kitapevi.

Chehabi, H. E. (no date). The Political Regime of the Islamic Republic of Iran in Comparative Perspective. *Government and Opposition*, 48-70

Constitute Project (2016, April 18). Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989. [constituteproject.org. https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en). Retrieved on October 2016.

Curtis, J. & Simpson, St. J. (Ed.s) (2010). *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and in Ancient Near East*. London: I.B.Tauris.

Donner, F. M. (2010). *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Erkilet, A. (2010). *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. Ankara: Hece Yayınları.

Green, J. D., Wehrey, F. & Wolf, C. Jr. (2009). *Understanding Iran*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Harris, K. (2014). Iran Unveiled: How the Revolutionary Guards is Transforming Iran from Theocracy into Military Dictatorship (review). *Middle East Journal*, 68(1), 163-165

Hunter, S. T. (2010). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era*. Santa Barbara, CA: Greenwood.

Iran Human Rights Documentation Center (2009, September). *Deadly Fatwa: Iran's 1988 Prison Massacre*. New Haven, Connecticut.

Kamrava M., Hassan-Yari, H. (2004). Suspended Equilibrium in Iran's Political System. *The Muslim World*, 95, 495-524.

Khomeini, R. (1979). *Islamic Government*. Trans. Joint Publications Research Service. New York: Manor Books.

Kuran T. (2013). *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları* (Tümertekin, A. Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Marlowe, M. (1963). *Iran: A Short Political Guide*. New York: Frederick A. Praeger.

Mirsepas-Ashtiani, A. (1994). The Crisis of Secular Politics and the Rise of Political Islam in Iran. *Social Text*, 38, 51-84.

Mozaffari, M. (1993). Changes in the Iranian Political System after Khomeini's Death. *Political Studies*, 41, 611-617.

Naini, M. (2006). Iran's Second Chamber? The Guardian Council. *The Journal of Legislative Studies*, 12(2), 198-222.

Plato (2003). *The Republic*. Trans. Tom Griffith. Ed. G. R. F. Ferrari. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Pourshariati, P. (2008). *Decline and Fall of the Sasanid Empire: the Sasanid-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. London: I.B.Tauris.

Rigi, J. (2012). Iran at the Crossroads of Democracy and Dictatorship. *Journal of Global and Historical Anthropology*, 63, 129-145.

Roskin, M. G. (2009). *Çağdaş Devlet Sistemleri*, (B. Seçilmişoğlu, Trans.). Ankara: Adres Yayınları.

Roy, O. (2005). *Siyasal İslam'ın İflası* (Akalin C. Trans.). İstanbul: Metis Yayınevi.

Skocpol, T. (1982). Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution. *Theory and Society*, 11(3), 265-283.

Şeriati, A. (2014). *Dine Karşı Din: Anne Baba Biz Suçluyuz*. Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2016). *Dünya Görüşü ve İdeoloji*. Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2016). *Kendini Devrimci Yetirtirmek*. Ankara: Fecr Yayınları.

Taheri, A. (2006). Getting Serious about Iran: for Regime Change. *Commentary*, November 2006, 21-27.

Taheri, A. (2009). After the Elections: a New System is Emerging in Iran. *American Foreign Policy Interests*, 31, 291-298.

Tajbakhsh, K. (2000). Political Decentralization and the Creation of Local Government in Iran: Consolidation or Transformation of the Theocratic State?. *Social Research*, 67(2), 378-404.

Takeyh, R. (2009). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of the Ayatollahs*. Oxford, UK: Oxford University Press.

U.S. Department of the Treasury (2015, October 18). *Joint Plan of Action (JPOA) Archive and Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) Archive*. https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/jpoa_archive.aspx. Retrieved on December 11, 2016.

William, S. A. (2001). Iran's Guardians Council as an Obstacle to Democracy. *The Middle East Journal*, 55(4), 643-662.

Zubaida, S. (2000). Trajectories of Political Islam: Egypt, Iran and Turkey. *The Political Quarterly*, 60-78.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ALGILADIKLARI STRES DÜZEYLERİ İLE STRESLE BAŞA ÇIKMA TARZLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Dr. Yasemin HANCIOĞLU*

ÖZ

Stres, günlük yaşantıda bireylerin maruz kaldığı bir olgudur. Üniversiteye yeni başlamanın getirdiği değişiklikler ve eğitim boyunca karşılaşılan durumlar öğrenciler üzerinde strese neden olabilmektedir. Çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin algıladıkları stres düzeyinin belirlenmesi ve algılanan stres ile stresle başa çıkma tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğrenim gören 239 işletme bölümü öğrencisi oluşturmaktadır. Verilerin toplanması anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde, pearson momentler çarpım korelasyon katsayısı, t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin büyük çoğunluğunun orta düzeyde strese sahip olduğu; Stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin alt boyutlarından kendine güvenli yaklaşım ve iyimser yaklaşım ile algılanan stres arasında negatif ve zayıf düzeyde, çaresiz yaklaşım ve boyun eğici yaklaşım alt boyutları ile algılanan stres düzeyi arasında pozitif ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca algılanan stres düzeyinin cinsiyet değişkenine göre farklılaştığı; ve algılanan stres düzeyi ve stresle başa çıkma tarzlarının “sınıf, yaş, arkadaşlarla iletişim ve memnuniyet derecesi”ne göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Stres, Algılanan Stres Düzeyi, Stresle Başa Çıkma Tarzları, Üniversite Öğrencisi.*

JEL Sınıflandırması: *M10, D23, I23*

THE INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED STRESS LEVEL OF UNIVERSITY STUDENTS AND STYLES OF COPING WITH STRESS

ABSTRACT

Stress is an event that individuals are exposed to in daily life. Being new to the university and encountering in the education process can cause stress on students. The aim of the study is to determine the level of stress perceived by university students and to examine the relationship between perceived stress and stress coping styles. The sample of the study is 239 business department students studying at the Ankara University Faculty of Political Science. Data collection was conducted by questionnaire. In

* Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yaseminhancioglu@gmail.com

the analysis of obtained data, pearson product-moment correlation coefficient, t test, one-way analysis of variance (ANOVA) techniques were used. According to results, majority of the students had medium level stress; There was a negative and weak relationship between perceived stress and 'a self-confident and optimistic approach' to subdimensions of the scale of coping styles. , and also it was found that there is a positive and weak relationship between the "helpless approach and submissive approach subdimensions" and the perceived stress level. In addition, the level of perceived stress varies according to the gender variable; and that the perceived stress level and style of coping with stress did not differ according to grade, age, communication with friends and satisfaction level.

Keywords: *Stress, Perceived Stress Level, Styles of Coping with Stress, University Student.*

JEL Classification: *M10, D23, I23*

1. GİRİŞ

Üniversite yaşamına adım atmak öğrenciler için önemli bir süreçtir. Yeni beklentilerin ortaya çıktığı bu dönem, öğrencilerin stres düzeylerini artırabilecek birtakım güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Öğrenciler, üniversite yaşamında uyum problemleri ile karşılaşabilmektedirler. Bunun nedenlerini çeşitlendirmek mümkündür. Bunlar, kayıt sürecinde yaşanan problemler, arkadaşlarla iletişim, üniversite öğrenimine farklı bir şehirde devam edilecek ise aileden uzak kalma, barınma problemi, finansal problemler olabilir. Ders dönemi başladığında ise, öğrencilerin tek stres kaynağı yüksek not almak değildir. Diğer önemli stres kaynakları ödevler, görevler ve rahatsızlık verici sınıflardır (Kohn ve Frozer, 1986). Akademik gereksinimlere ek olarak, fakülteadaki kişiler ile ilişkiler ve zaman baskısı da stres kaynağı olabilmektedir (Sgan-Cohen ve Lowental, 1988).

Çalışmanın amacı, üniversitede öğrenci olmak ve üniversite yaşamının öğrencilere yüklediği stres düzeyinin ölçülmesi ve algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu noktada, araştırmada şu soruların cevabı aranacaktır: üniversite öğrencilerinin algıladıkları stres düzeyi hangi düzeydedir? üniversite öğrencilerinin algıladıkları stres düzeyi ve stresle başa çıkma tarzları arasında ilişki var mıdır?, üniversite öğrencilerinin stresle başa çıkma tarzları demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?. Topluma yön veren ve verecek olan üniversite öğrencilerinin stres düzeylerinin ve stres ile başa çıkmada hangi yöntemleri kullandıklarının belirlenmesi önemlidir. Öğrencilerle işbirliği yapılarak algıladıkları stres düzeyinin düşürülmesi veya mevcut durumla hangi yollarla baş edilebileceği konusunda eğitimler verilmesi ve/veya danışmanlık yapılması öğrencinin üniversite hayatından elde ettiği kalite ve verimi artırabilecektir.

2. STRES KAVRAMI ve STRESLE BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ

Stres hızlı, tempolu ve karmaşık toplumda ortak bir payda haline gelmiştir. İş stresi, aile stresi, finansal stres, kronik stres ve bazıları için travma sonrası stres artık deneyimlerle iç içe geçmiş durumdadır ve birbirinden ayıramamaktadır. Ama yine de farklı sosyal koşullar ve çeşitli arka planlar bireyler tarafından paylaşılmaktan kaçınılmaktadır (Matthieu ve Ivanoff, 2006: 337). Stres, farklı sektörlerdeki profesyoneller tarafından modern toplum hastalığı olarak görülmektedir. Stres, insanların davranışları, iletişimleri ve verimlilikleri üzerinde etkilidir (Redhwan, Sami, Karim, Chan ve Zaleha, 2009: 11). Stres literatürde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Psikolojik stres, birey ve çevre arasındaki ilişkilerin belirli bir çeşidini ifade etmektedir (Lazarus, 1990: 3). Diğer bir tanıma göre ise stres, girdi ve çıktılarını içeren ve başa çıkma uygulamalarına aracılık eden çok değişkenli bir süreçtir (Lazarus, 1990: 4).

Stres (stress), bir sıkıntı veya zorluk anlamına gelmektedir. Stres, bazı kavramlarla birlikte ele alınmaktadır. Bu kavramlardan biri de yüklemelerdir (load). Yükleme, yapı üzerinde bir ağırlık olarak ifade edilmektedir. Stres, yüklemenin etkisiyle oluşan psikolojik bir durumdur. Stres ile ilgili diğer bir kavram ise gerginliktir (strain). Gerginlik, hem yüklemeler hem de stresin karşılıklı etkileşimi ile yaratılan yapıdaki bozulmalardır (Lazarus, 1993: 2). Stres kavramı ile ilgili çalışmaların artmasıyla birlikte bu kavram diğer kavramlarla ilişkilendirilerek yeni teorik yaklaşımlar oluşturulmuştur. Bu yaklaşımlardan biri stres ve başa çıkma teorisidir.

Stres ve başa çıkma teorisi, psikolojik stres çalışmaları için bir çerçevedir. Bu teori, birey ve çevre arasındaki etkileşimi içeren ve zaman içinde değişen bir süreç olan stresi bağlamsal olarak ele almaktadır. Stres, bireylerin başa çıkma için kullandıkları kaynakları aşan talepler olarak ve bireylerin kişisel olarak önemli değerlendirdikleri durumlar olarak tanımlanmaktadır (Folkman, 2010: 901-902).

Bireylerin stresli bir olay karşısında nasıl hissettikleri ve bu durumla başa çıkma yolları araştırmacı ve uygulayıcılar arasında uzun zamandır devam eden ve yaygın bir biçimde ele alınan konulardır (Folkman ve Lazarus, 1988: 466). Başa çıkma, 1960'lar ve 1970'lerde çalışılmaya başlanmış olmasına rağmen, stres konusuna olan ilginin artmasıyla bu kavramın tek başına veya başka bir kavramla birlikte uzun süre daha çalışılması beklenmektedir (Lazarus, 1993: 234). Stresle başa çıkma kavramı ile ilgili literatürdeki tanımlar aşağıda incelenmektedir:

- Başa çıkma, stresin negatif etkilerini azaltan ya da ortadan kaldıran bilişsel tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Mena, Padilla ve Maldonado, 1987: 208-209).

- Stresle başa çıkma yaşamsal bir tehlike karşısında hayatta kalmak için öğrenilmiş davranışlar olarak tanımlanabilir (Lazarus, 1993: 8; Lazarus, 1991: 830; Folkman ve Lazarus, 1988: 466).

• Başa çıkma, tehdit yaratan durum ve koşulları değiştirmek için bilişsel ve davranışsal girişimler olarak tanımlanabilir (Dressler, 1991).

• Başa çıkma, daha çok psikolojik, karmaşık, kasıtlı ve planlı bir kavramdır (Lazarus, 1991: 830).

• Lazarus (1993: 8), başa çıkmayı bir süreç olarak vurgulamaktadır. Bireyin, suçlayıcı ve bunaltıcı olarak değerlendirilen özel talepleri yönetmede sergilediği eylemler ve düşünceler bağlamında sürdürdüğü çabalarıdır.

• Başa çıkma, stresli olayın iç ve dış taleplerini yönetmek için kullanılan insan düşünceleri ve davranışları anlamına gelir (Folkman, 2010: 902).

Stres ile başa çıkma bireyin bilişsel ve davranışsal çabaları olarak tanımlanır. Başa çıkma sürecinde iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bireyin bilgi sürecinden geçirilmesi yoluyla başa çıkma davranışının değerlendirilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, başa çıkma bilişsel bir süreçtir. Bilişsel değerlendirme kavramı ve stresle alakalı birey-çevre ilişkileri ile yakından ilişkilidir (Krohne, 2001: 4). Bunlardan ikincisi, bireyin stresli durumlara karşı aktif bir şekilde tepki vermesi ya da duygusal olarak düşünüldüğünde daha pasif bir şekilde stres kaynağının tehdit seviyesini düşürmeyi tercih etmesidir (Özbay ve Şahin, 1997; Folkman ve Lazarus, 1988).

Üniversite ortamına geçiş süreci ile yüz yüze kalan yeni üniversite öğrencileri stres deneyimleri ile başa çıkmak için başa çıkma stratejilerini kullanmak zorunda kalacaklardır (Dyson ve Renk, 2006: 1233). Stres kaynaklarının, bireyin stres yüklenmesindeki etkileri yadsınamaz. Stresle başa çıkma sürecinde amaç stresten kaçmak değildir, amaç bireyin kendisini riskler karşısında koruma içgüdüğü ve çabasıdır (Avşaroğlu ve Taşgın, 2011: 228).

Baş çıkma, temel olarak duygulara karşı verilen tepkiler olarak görülmektedir. Bireyin stresle başa çıkma tarzlarını tanımlayan farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Stres ve başa çıkma kuramı iki tür başa çıkmanın olduğunu farz etmektedir. Bunlardan ilki, bilgi toplama ve karar verme gibi stratejileri kullanarak probleme neden olan sorunu irdelemek için planlı eylemleri içeren problem odaklı başa çıkma stratejisidir. İkincisi ise, geride bırakma, duygusal destek arama, kaçma, kaçınma gibi stratejileri kullanarak negatif duyguları düzenlemek için var olan duygu odaklı başa çıkma stratejisidir (Folkman, 2010: 902; Lazarus, 1993: 8; Lazarus, 1991: 830; Folkman ve Lazarus, 1988: 466). Duygu odaklı başa çıkma stratejisi başka bir ifade ile, bireyin dikkatini dağıtması (örneğin, kaçınma) ya da ilişkinin anlamını değiştirmesi (örneğin, inkar veya uzaklaşma) yoluyla sadece aklında ne varsa onu değiştirmesidir (Lazarus, 1991: 830).

Üniversite öğrencilerinin algılanan stres düzeylerinin hangi seviyede olduğu ve stresle başa çıkmak için hangi yaklaşımları tercih ettikleri, algılanan stres düzeyi ve stresle başa çıkma tarzları arasında bir ilişkinin olup olmadığı, bununla birlikte demografik değişkenlere göre algılanan stres

düzeyi ve stresle başa çıkma yöntemleri arasında farklılıkların bulunup bulunmadığı literatürde birçok kez incelenmiştir. Tablo 1’de literatürdeki çalışmalar özetlenmektedir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar (lar)	Örneklem	Analizde kullanılan Değişkenler	Bulgular
Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983)	332 üniversite öğrencisi	Algılanan stres ölçeği (ASÖ)	Yapılan analiz sonucunda, ASÖ yeterli güvenilirliği göstermiştir. Yaşam olayları (life-event) skorları, depresif ve fiziksel semptomatoloji, sağlık hizmetlerinden faydalanma, sosyal anksiyete ve sigara azaltımı ile algılanan stres ilişkilidir.
Mena vd. (1987)	214 üniversite öğrencisi	Kültürel anlamda etkilenen stres Başa çıkma stratejileri Cinsiyet değişkeni Dört farklı jenerasyon	Kültürel anlamda etkilenen stres ve özsaygı, kontrol odağı ve sadakat Amerikan Kültüründe ilişkilidir. Geç göçmen (12 yaşından sonra) grup diğer gruplardan daha fazla kültürel stresi deneyimlemektedir. Geç göçmen grup stresle başa çıkmada planlı yaklaşımı tercih ederken, ikinci ve üçüncü jenerasyon sosyal ağları kullanmaktadır. Erken göçmen (12 yaşından önce) grup başa çıkma stratejilerinin her ikisini de kullanmaktadır.
Dipboye ve Phillips (1990)	165 üniversite öğrencisi	Zaman yönetimi tutum ve davranışları Stres Genel not ortalaması Öğrencilerin performanslarıyla ilgili özalgıları	Öğrencilerin zaman kontrolü algıları, onların performansları, daha fazla iş yapmaları, hayat memnuniyeti, daha az rol belirsizliği, aşırı rol yüklemenin azalması, iş kaynaklı ve somatik gerginliklerin azalması üzerinde etkiye sahiptir.
Ross, Niebling, Heckert (1999)	100 üniversite öğrencisi	Stres kaynakları Öğrenci stres ölçeği	Stresin ilk beş kaynağı; uyku düzeninin değişmesi, tatiller/molalar, yeme alışkanlığının değişmesi, iş yükünün artması ve yeni sorumluluklardır. Bu stres kaynakları öğrenciler arasında yüksek seviyede strese neden olmaktadır. Stres yönetim programları oluşturularak bu durum ortadan kaldırılabilir.
Misra ve McKean (2000)	249 üniversite öğrencisi	Akademik stres Anksiyete Zaman yönetimi Boş zaman tatmini	Zaman yönetimi davranışları akademik stres üzerinde boş zaman tatmini aktivitelerinden daha fazla etkilidir. Tüm ölçümler arasında cinsiyet farklılıkları tespit edilmiştir. Kadınlar erkekler göre daha etkili zaman yönetimi davranışlarına sahiptir. Anksiyete azaldığında ve boş zaman aktiviteleri ile zaman yönetimi birleştirildiğinde, öğrencilerin akademik streslerinin azalmasında etkili bir strateji olabilecektir.
Türküm (2002)	498 üniversite öğrencisi	Stresle başa çıkma tarzları ölçeği Beck umutsuzluk ölçeği İç-dış kontrol odağı ölçeği Problem çözme envanteri	Stresle başa çıkma ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Geliştirilen ölçekte üç faktör sırasıyla, “sosyal destek arama”, “soruna yönelme” ve “sorunla uğraşmaktan kaçınma” olarak isimlendirilmiştir.
Day ve Livingstone (2003)	186 üniversite öğrencisi	Algılanan stres Sosyal destek Cinsiyet farklılıkları	Kadınların beş senaryonun üçünde erkeklerden daha stresli olduğu görülmektedir. Kadınlar erkeklerden daha fazla duygusal destek arayacaklarını belirtmişlerdir.
Heiman (2004)	261 üniversite öğrencisi	Tutarlılık duygusu kavramı Sosyal destek Başa çıkma stilleri Stres deneyimleri	Çok değişkenli analizin sonuçları, genç öğrencilerin daha duygusal stratejiler kullandıklarını ve yaşı daha büyük öğrencilere göre arkadaşlarından daha fazla sosyal destek sağladıklarını göstermiştir. Çalışmayan öğrencilerin günlük yaşam ve iş ile ilgili durumlarda daha fazla stresi deneyimledikleri belirtilmiştir. Kadınlar ise daha fazla duygusal ve

			kaçınmaya yönelik başa çıkma stratejilerini kullanmaktadırlar.
Akbağ, Saymer ve Sözen (2005)	203 devlet üniversitesi + 111 vakıf üniversitesi öğrencisi	Stres düzeyi Denetim odağı Depresyon düzeyi	Üniversite öğrencilerinin dıştan denetimli olma eğilimli oldukları diğer stres kaynaklarına göre fiziksel stres kaynaklarından daha fazla etkilendikleri, depresyona özgü belirtileri algılama düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.
Deniz (2006)	492 üniversite öğrencisi	Stresle başa çıkma tarzları Karar vermede özsayıgı Karar verme stilleri Yaşam doyumu	Yaşam doyumu ile problem odaklı başa çıkma ve sosyal destek arama arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Yaşam doyumu ile karar vermede özsayıgı ve bütün karar verme stilleri anlamlı düzeyde ilişkilidir.
Deniz ve Yılmaz (2006)	428 üniversite öğrencisi	Duygusal zeka yetenekleri Stresle başa çıkma stilleri	Stresle başa çıkma stillerinden problem odaklı başa çıkma alt ölçeği ile duygusal zeka kişilerarası beceriler, kişisel beceriler, uyumluluk boyutu, genel ruh durumu boyutu ve stresle başa çıkma boyutu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Stresle başa çıkma stillerinden sorunla uğraşmaktan kaçınma ile kişisel beceriler alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Stresle başa çıkma stillerinden sosyal destek arama alt ölçeği ile genel ruh durumu ve kişilerarası beceriler alt boyutları arasında ise pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.
Durna (2006)	378 üniversite öğrencisi	Stres düzeyi Cinsiyet, bitirdiği lise türü, üniversitede eğitim gördüğü okul, ailenin gelir düzeyi, arkadaş sayısı	Bireylerin sahip olduğu yakın arkadaş sayısı ve öğrenim gördüğü okulun türü ve stres düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, cinsiyet ve bitirdiği lise türü arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Dyson ve Renk (2006)	74 üniversite birinci sınıf öğrencisi	Erillik ve dişillik Depresif belirtiler Stres düzeyleri Birinci sınıf öğrencileri tarafından kullanılan başa çıkma stratejileri türleri	Erillik ve dişillik problem odaklı başa çıkmayı, dişillik ise duygu odaklı başa çıkmayı önemli ölçüde öngörmektedir. Birinci sınıf öğrencilerinin, depresif belirti seviyelerini anlamının yardımıyla üniversite yaşamlarını dönüştürmek için kullandıkları stresle başa çıkma stratejileri, deneyimledikleri stres seviyesi, cinsiyet rolleri belirlenmiştir.
Çelik Örücü ve Demir (2009)	508 üniversite öğrencisi	10 maddelik algılanan stres ölçeği (ASÖ)	Çalışmada, ASÖ'nin uygulanabilirliği araştırılmıştır. Faktör analizi sonucunda, ASÖ'nin iki faktörden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar, algılanan çaresizlik faktörü ve algılanan öz-yeterlik faktörüdür. Genel olarak, ASÖ'nin Türkiye'deki algılanan stresin ölçülmesinde güvenilir ve geçerli bir ölçü sağladığı belirtilmiştir.
Hamarta, Arslan, Saygın ve Özyeşil (2009)	601 üniversite öğrencisi	Stresle başa çıkma ölçeği Rosenberg benlik saygısı ölçeği Akılcı olmayan inanç ölçeği	Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri arttıkça, akılcı olmayan inanç düzeyleri düştükçe, problem odaklı başa çıkma davranışlarının arttığı ortaya konulmuştur. Öğrencilerin karşılaştığı stres durumları ile başa çıkmada sahip oldukları akılcı olmayan inançların olumsuz, benlik saygılarının da olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Hisli Şahin, Güler ve Basım (2009)	271 üniversite öğrencisi	Bilişsel zeka, duygusal zeka Stresle başa çıkma yöntemleri Stres belirtileri A tipi- B tipi kişilik	Yaşanan stres belirtilerinin; stresle etkili başa çıkma ve duygusal zekanın alt boyutlarından stres yönetimi ve genel ruh durumu ile olumsuz yönde ilişkili olduğu, A tipi kişilik ve etkisiz başa çıkma ile ise olumlu yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Redhwan, Sami, Karim, Chan ve Zaleha (2009)	39 üniversite öğrencisi	Stres nedenleri Başa çıkma stratejileri	Odak grup görüşmesi ile stresi nasıl tanımladıkları, hayatlarındaki en önemli stres nedenleri ve stresle nasıl başa çıktıkları sorularının cevapları aranmıştır. Öğrencilerin birçoğu stresi, “zihinsel durum” olarak tanımlamışlardır. Öğrenciler arasında stres nedenleri; uyku eksikliği, finansal ve ailevi problemlerdir. Öğrenciler stresle başa çıkma stratejisi olarak danışmanlık hizmetleri, meditasyon, arkadaşlarla dolaşma, paylaşım, yeterli uyku gibi bazı stratejiler belirlemişlerdir.
Wichianson, Bughi, Unger, Spruijt-Metz ve Nguyen-Rodriguez (2009)	95 üniversite öğrencisi	Algılanan stres Gece yeme sendromu Stresle başa çıkma	Algılanan stres ve gece yeme sendromu, algılanan stres ve uyumsuz (maladaptive) başa çıkma, uyumsuz başa çıkma ve gece yeme sendromu arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.
Deniz ve Sümer (2010)	523 üniversite öğrencisi	Farklı özanlayış düzeyleri Depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri	Farklı özanlayış düzeylerine (düşük, orta, yüksek) göre, üniversite öğrencilerinin stres, depresyon ve anksiyete puan ortalamalarında anlamlı düzeyde farklılıklar bulunmuştur.
Kausar (2010)	150 master öğrencisi	Algılanan stres düzeyi ölçeği Akademik iş yükü ölçeği Başa çıkma stratejileri anketi	Akademik iş yükü ve algılanan stres arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Akademik iş yükü ile aktif uygulamalı başa çıkma stratejileri arasında pozitif, aktif saptırma ve kaçınma başa çıkma stratejileri arasında ise negatif ilişki bulunmuştur. Algılanan stres ile uygulamalı başa çıkma ve kaçınma başa çıkma stratejileri arasında negatif bir ilişki vardır. Akademik iş yükleri öğrenciler arasındaki algılanan stres düzeyi hakkında tahmin yapılmasını kolaylaştırmaktadır.
Avşaroğlu ve Taşgın (2011)	1502 öğretmen adayı üniversite öğrencisi	Stresle başa çıkma stilleri Demografik değişkenler	Stresle başa çıkma stilleri ile sınıf, cinsiyet, anne-baba eğitim düzeyi, üniversite ortamından memnun olma ve arkadaşlarla iletişim kurma şekli arasında anlamlı düzeyde farklılaşmaların olduğu saptanmıştır.
Kelleci, Gölbaşı, İnal ve Kavakcı (2012)	965 üniversite öğrencisi	Stresle başa çıkma tarzları Cinsiyet Sigara içme ve içmeme durumu	Sigara kullanan ve kullanmayan erkeklerin stresle başa çıkma tarzlarının benzer olduğu bulunmuştur. Kızlarda, sigara içenler sigara içmeyenlere göre boyun eğici yaklaşımı daha fazla, sosyal destek arama yaklaşımını ise daha az kullandığı belirtilmiştir.
Doğan ve Eser (2013)	240 MYO öğrencisi	Stresle başa çıkma yöntemleri	1.sınıf ve 2.sınıfta öğrenim gören öğrencilerin stresle başa çıkma yöntemleri arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir. 1. öğretim ve 2. öğretim öğrencilerinin stresle başa çıkma yöntemleri arasında ise birtakım farklılıkların olduğu ortaya konulmuştur.
Eskin, Harlak, Demirkıran ve Dereboy (2013)	234 üniversite öğrencisi	Algılanan stres ölçeği (ASÖ)	ASÖ maddelerinin yeterli düzeyde test tekrar-test güvenilirliğine ve iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilmiştir.
Savcı ve Aysan (2014)	302 üniversite öğrencisi	Algılanan stres düzeyi Stresle başa çıkma stratejileri	Algılanan stres düzeyi açısından öğrencilerin çoğunun orta düzeyde strese sahip olduğu belirtilmiştir. Algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma stratejileri arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, kardeş sayısı, sınıf ve algılanan sosyoekonomik düzeye göre stresle başa çıkma stratejilerinin farklılaştığı saptanmıştır.
Aşçı, Hazar, Kılıç ve Korkmaz (2015)	504 üniversite öğrencisi	Stres nedenleri Stresle başa çıkma biçimleri	Öğrencilerin stresle başa çıkma ölçeği ve alt boyut puan ortalamaları karşılaştırıldığında, cinsiyet ve lisansüstü eğitim alma isteği

			değişkenlerinde anlamlı farklılıklar belirlenmiştir.
--	--	--	--

3. YÖNTEM

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2015-2016 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi işletme bölümü öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, 2015-2016 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi işletme bölümünde öğrenim gören 239 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem, evrenin yaklaşık % 42'sini oluşturmaktadır.

3.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında kişisel bilgi formu, Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği kullanılmıştır. Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği (ASÖ), Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçeğin 14 maddelik formu Eskin vd. (2013) ve Baltaş vd. (1998) tarafından Türkçeye çevrilmiş, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Katılımcılar her maddeyi “hiçbir zaman” (0) ve “çok sık” (4) arasında değişen 5’li Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirmektedir. 14 maddenin 7’si olumlu ifadeler içerdiğinden tersten puanlanmaktadır. ASÖ’nden alınan toplam puan kişinin stres seviyesini belirtmektedir. Puanın 42-56 arası olması yüksek stres düzeyine, 27-41 arası olması orta stres düzeyine, 11-26 arası olması düşük stres düzeyini belirtmektedir (Baltaş, Atakuman ve Duman, 1998).

Algılanan stres ölçeği, bireylerin hayatlarını stresli olarak algılayıp algılamadıklarını ölçmektedir (Wichianson vd., 2009: 236). Algılanan stres ölçeği, sadece 14 maddeden oluştuğu için ekonomiktir. Dahası, ASÖ algılanan stres ile ilgili genel inançları kullanmaktadır ve araştırmacının oluşturduğu belirli yaşam olaylarının listesiyle stresle ilgili konuların neler olduğuna dair bir bilgi sağlamamaktadır (Hewitt, Flett ve Mosher, 1992: 248). Hewitt ve diğerlerinin (1992) çalışmasında 96 psikiyatri hastasına Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ) ve Beck Depresyon Envanteri uygulanmıştır. Çalışmada, ASÖ’nin faktör yapısını açıklamak amaçlanmıştır. ASÖ’nin faktör analizi sonucunda iki faktörden oluştuğu görülmektedir. Birinci faktör, adaptasyonel belirtileri yansıtan öncelikli öğelerden oluşmaktadır. Buna karşılık, ikinci faktör, başa çıkma yeteneğini yansıtan öğelerden oluşmaktadır. Algılanan stresin ölçülmesinde ASÖ’nin çok boyutlu içsel tutarlılığa sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ)’nin orijinali Lazarus ve Folkman (1984) tarafından geliştirilen 66 maddeden oluşan bir ölçektir. Şahin ve Durak (1995) bu ölçeği üniversite öğrencilerine uyarlayarak madde sayısını 30’a indirgemıştır. Ölçek, kendine güvenli yaklaşım, iyimser yaklaşım, çaresiz yaklaşım, boyun eğici yaklaşım ve sosyal desteğe başvurma olarak isimlendirilen beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlardan kendine güvenli yaklaşım, iyimser yaklaşım ve sosyal

desteğe başvurma alt boyutları stresle başa çıkma açısından “etkili yöntemler” olarak değerlendirilmektedir. Çaresiz ve boyun eğici yaklaşımlar ise “etkisiz yöntemler” olarak değerlendirilmektedir (Şahin ve Durak, 1995). Çalışmada, kullanılan ölçeğin güvenilirliği içsel tutarlık” yöntemine dayalı olarak “cronbach alfa” ölçütü ile belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeğinin Cronbach α güvenilirlik katsayısı 0,783 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuca bakıldığında, anketin kabul edilebilir oranın üzerinde bir güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir. Yapılan diğer çalışmalarda ölçeğin alt boyutlarının güvenilirlik katsayılarının $\alpha = 0,45$ ile $\alpha = 0,83$ arasında değiştiği görülmektedir (Hisli Şahin vd., 2009; Şahin ve Durak, 1995).

Üniversite öğrencilerinin algılanan stres düzeyleri ve stresle başa çıkma stratejilerinin cinsiyet, yaş, sınıf, arkadaşlarla iletişim durumu, üniversite memnuniyet durumu ve yaşadıkları yer değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla öncelikle hangi analiz yöntemlerinin seçilmesi gerektiğine karar verebilmek için veri setinin parametrik mi, non-parametrik mi olduğuna karar verilmiştir. Veri setinin varyansları ve basıklık, çarpıklık değerleri incelenmiştir. Parametrik hipotez testlerinin uygulanabilmesi için, veriler aralıklı ya da oransal olmalıdır. Veriler normal dağılıma uymalıdır (basıklık ve çarpıklık değerleri -1 ve +1 arasında olmalıdır). Grup varyansları (varyanslar birbirinin dört katı kadar farklı olabilir) eşit olmalıdır (Ak, 2006: 73). Veri setinin geneline bakıldığında verilerin parametrik olduğu görülmektedir.

Algılanan stres düzeyi ve stresle başa çıkma tarzlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterme durumu; iki değişkenli demografik özelliklerde bağımsız t-testi, ikiden fazla değişkenli demografik özelliklerde One-Way ANOVA ile analiz edilmiştir. ANOVA analizi sonucunda istatistiksel bir farklılık bulunduğu bu durumda bunun hangi gruplardan kaynaklandığı Post Hoc testleriyle belirlenmektedir. Post Hoc testlerinde birçok seçenek bulunmaktadır. Hepsinin işlevi aynıdır. Bunlar içerisinde çalışmalarda en yaygın kullanılanları Tukey ve Scheffe testleridir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2010: 200; Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2010: 128; Öztürk, 2006: 135). Çalışmada verilerin analizi “SPSS 17.0” istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin cinsiyet, yaş, sınıf, arkadaşlarla iletişim durumu, üniversite memnuniyet durumu ve yaşadığı yer değişkeni gibi tanımlayıcı özelliklerine ilişkin sayısal ve yüzdesel dağılımlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler	n	%	n	%			
Cinsiyet	Kadın	95	39,7	Arkadaşlarla iletişim durumu	İyi	146	61,1
	Erkek	144	60,3		Orta düzeyde	61	25,5
Toplam	239	100	İyi değil	32	13,4		

Sınıf	1.sınıf	47	19,7	Üniversite ortamından memnuniyet durumu	Toplam	239	100	
	2.sınıf	71	29,7			İyi	97	39,3
	3.sınıf	61	25,5			Orta düzeyde	118	49,4
	4.sınıf	60	25,1			İyi değil	27	11,3
	Toplam	239	100			Toplam	239	100
Yaş	17-19	31	13	Yaşanılan yer	Aile ile birlikte	84	35,1	
	20-22	117	48,9			Yurtta	64	26,8
	22 ve üzeri	91	38,1			Evde yalnız	23	9,6
	Toplam	239	100			Evde birkaç arkadaşla	68	28,5
					Toplam	239	100	

Katılımcıların % 60,3'ü erkek, %29,7'si 2.sınıf öğrencisi, % 48,9'u 20-22 yaş arasındadır. Ayrıca % 61,1'inin arkadaşlarıyla iletişim durumu iyi, %49,4'ünün üniversite ortamından memnuniyet durumu orta düzeydedir. Öğrencilerin % 35,1'i ise ailesi ile birlikte yaşamaktadır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıda (Tablo 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,11) belirtilmektedir.

Tablo 3. Üniversite Öğrencilerinin Stres Düzeyi

Algılanan Stres Düzeyi	n	%
Yüksek	6	2,5
Orta	135	56,5
Düşük	90	41,
Toplam	239	100

Tablo 3'e bakıldığında öğrencilerin % 56,5'inin orta düzeyde, % 41'inin düşük düzeyde stres düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Öğrencilerin % 2,5'i ise yüksek stres düzeyine sahiptir.

Tablo 4. Algılanan Stres ile Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki Korelasyon Sonuçları

	1	2	3	4	5	6
1.Algılanan Stres	1					
2.Kendine Güvenli Yaklaşım	r=-,337**	1				
3.İyimser Yaklaşım	r=-,324**	r=,548**	1			
4.Çaresiz Yaklaşım	r=,451**	r=-,255**	r=-,245**	1		
5.Boyun Eğici Yaklaşım	r=,185**	r=-,328**	r=-,067	r=,532**	1	
6.Sosyal Desteğe Başvurma	r=,083	r=,320**	r=,275**	r=,164*	r=,068	1

(*) p<0,01

(**) p<0,05

Tablo 4'e bakıldığında, öğrencilerin algıladıkları stres ile stresle başa çıkma tarzları arasındaki korelasyonlar görülmektedir. Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ) ile Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ) kendine güvenli yaklaşım alt boyutu arasında (r= -,337, p<,05) negatif yönlü ve zayıf düzeyde; iyimser yaklaşım alt boyutu arasında (r= -,324, p<,05) negatif yönlü ve zayıf düzeyde; çaresiz yaklaşım alt boyutu arasında (r= ,451, p<,05) pozitif yönlü ve zayıf düzeyde; boyun eğici yaklaşım alt boyutu arasında (r= ,185, p<,05) pozitif yönlü ve zayıf düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. ASÖ ile SBTÖ sosyal desteğe başvurma alt boyutu arasındaki korelasyon katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 5. Algılanan Stres Düzeyine Göre Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin t-Testi Sonuçları

p<0,05	Stres Düzeyi	n	X	S	Sd	t	p	η^2
Kendine Güvenli Yaklaşım	Orta	135	4,221	,779	231	-3,634	,615	,48
	Düşük	98	4,602	,806				
İyimser Yaklaşım	Orta	135	3,273	,669	231	-3,145	,462	,42
	Düşük	98	3,563	,692				
Çaresiz Yaklaşım	Orta	135	2,882	,650	231	4,874	,313	,65
	Düşük	98	2,447	,593				
Boyun Eğici Yaklaşım	Orta	135	2,506	,706	231	3,096	,981	,41
	Düşük	98	2,211	,733				
Sosyal Desteğe Başvurma	Orta	135	3,339	,628	231	1,041	,793	,14
	Düşük	98	3,253	,621				

Tablo 5'e bakıldığında öğrencilerin stresle başa çıkma tarzlarından kendine güvenli yaklaşım ($t(231) = -3,634$, $p > 0,05$), iyimser yaklaşım ($t(231) = -3,145$, $p > 0,05$), çaresiz yaklaşım ($t(231) = 4,874$, $p > 0,05$), boyun eğici yaklaşım ($t(231) = 3,096$, $p > 0,05$), sosyal desteğe başvurma ($t(231) = 1,041$, $p > 0,05$) alt boyutlarının algılanan stres düzeylerine göre farklılaşmadığı görülmektedir. Etki büyüklüğü (η^2), örneklemden elde edilen sonuçların yokluk hipotezinden tanımlanan beklentilerden sapma düzeyini gösteren istatistiksel değerdir (Cohen, 1994). Etki büyüklüğü genel olarak, yokluk hipotezleri ile alternatif hipotezler arasındaki farkın büyüklüğüdür. Bu da, araştırma sonuçlarının pratikteki anlamlılığının bir göstergesi niteliğindedir (Özsoy ve Özsoy, 2013: 337). Stres düzeyinin stresle başa çıkma tarzları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmamasından dolayı etki büyüklükleri yorumlanamamaktadır.

Tablo 6. Algılanan Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Cinsiyete Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin t-Testi Sonuçları

p<0,05	Cinsiyet	n	X	S	Sd	t	p	η^2
Kendine Güvenli Yaklaşım	Kadın	95	4,323	,789	237	-,463	,492	,06
	Erkek	144	4,374	,860				
İyimser Yaklaşım	Kadın	95	3,272	,767	237	-1,704	,491	,07
	Erkek	144	3,435	,695				
Çaresiz Yaklaşım	Kadın	95	2,778	,716	237	,637	,499	,04
	Erkek	144	2,716	,659				
Boyun Eğici Yaklaşım	Kadın	95	2,402	,673	237	,140	,117	,02
	Erkek	144	2,388	,776				
Sosyal Desteğe Başvurma	Kadın	95	3,289	,662	237	-,259	,305	,03
	Erkek	144	3,311	,594				
Algılanan Stres	Kadın	95	28,379	6,887	237	,971	,040	,13
	Erkek	144	27,597	5,507				

Tablo 6'ya bakıldığında, stresle başa çıkma tarzlarından kendine güvenli yaklaşım ($t(237) = -,463$, $p > 0,05$), iyimser yaklaşım ($t(237) = -1,704$, $p > 0,05$), çaresiz yaklaşım ($t(237) = ,637$, $p > 0,05$), boyun eğici yaklaşım ($t(237) = ,140$, $p > 0,05$), sosyal desteğe başvurma ($t(237) = -,259$, $p > 0,05$) alt boyutlarının cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmektedir. Bu bulgu cinsiyet

değişkeninin öğrencilerin stresle başa çıkma tarzları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Algılanan stres düzeyinin ($t(237) = ,971$, $p < 0,05$) ise cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Algılanan stres açısından kız öğrencilerin ortalama puanı ($X = 28,379$), erkek öğrencilerin ortalama puanından ($X = 27,597$) daha yüksektir. Cinsiyet değişkeni öğrencilerin algıladıkları stres düzeyi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Algılanan streste bu farka ilişkin etki büyüklüğü $,13$ ($< ,20$) olduğundan küçük etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuç, iki grup arasında algılanan stres düzeyi açısından önemli bir farkın olmadığını göstermektedir.

Tablo 7. Algılanan Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Sınıf Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Anova Sonuçları

$p < 0,05$		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Kendine Güvenli Yaklaşım	Gruplar arası	5,052	3	1,684	2,480	,062
	Gruplar içi	159,600	235	,679		
	Toplam	164,652	238			
İyimser Yaklaşım	Gruplar arası	,662	3	,221	,414	,743
	Gruplar içi	125,201	235	,553		
	Toplam	125,863	238			
$p < 0,05$		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Çaresiz Yaklaşım	Gruplar arası	2,169	3	,723	1,565	,199
	Gruplar içi	108,599	235	,462		
	Toplam	110,768	238			
Boyun Eğici Yaklaşım	Gruplar arası	3,514	3	1,171	2,201	,089
	Gruplar içi	124,512	235	,532		
	Toplam	128,026	238			
Sosyal Desteğe Başvurma	Gruplar arası	,335	3	,112	,288	,834
	Gruplar içi	91,261	235	,388		
	Toplam	91,596	238			
Algılanan Stres	Gruplar arası	211,233	3	70,411	1,920	,127
	Gruplar içi	8618,742	235	36,675		
	Toplam	8829,975	238			

Tablo 7'ye bakıldığında, algılanan stres düzeyi ($F(3, 235) = 1,920$, $p > 0,05$) ve stresle başa çıkma tarzlarından kendine güvenli yaklaşım ($F(3, 235) = 2,480$, $p > 0,05$), iyimser yaklaşım ($F(3, 235) = ,414$, $p > 0,05$), çaresiz yaklaşım ($F(3, 235) = 1,565$, $p > 0,05$), boyun eğici yaklaşım ($F(3, 235) = 2,201$, $p > 0,05$), sosyal desteğe başvurma ($F(3, 235) = ,288$, $p > 0,05$) alt boyutlarının sınıf değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir. Buna göre sınıf değişkeninin öğrencilerin algıladığı stres ile stresle başa çıkma tarzları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 8. Algılanan Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Anova Sonuçları

$p < 0,05$		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Kendine Güvenli Yaklaşım	Gruplar arası	1,412	3	,471	,678	,567
	Gruplar içi	163,240	235	,695		
	Toplam	164,652	238			
İyimser Yaklaşım	Gruplar arası	3,506	3	1,169	2,245	,084
	Gruplar içi	122,357	235	,521		

	Toplam	125,863	238			
Çaresiz Yaklaşım	Gruplar arası	,409	3	,136	,290	,833
	Gruplar içi	110,359	235	,470		
	Toplam	110,768	238			
Boyun Eğici Yaklaşım	Gruplar arası	3,514	3	1,038	1,944	,123
	Gruplar içi	124,913	235	,534		
	Toplam	128,026	238			
Sosyal Desteğe Başvurma	Gruplar arası	,708	3	,236	,610	,609
	Gruplar içi	90,889	235	,387		
	Toplam	91,596	238			
Algılanan Stres	Gruplar arası	9,544	3	3,181	,085	,968
	Gruplar içi	8820,431	235	37,534		
	Toplam	8829,975	238			

Tablo 8'e bakıldığında, algılanan stres düzeyi ($F(3, 235) = ,085, p > 0,05$), stresle başa çıkma tarzlarından kendine güvenli yaklaşım ($F(3, 235) = ,678, p > 0,05$), iyimser yaklaşım ($F(3, 235) = 2,245, p > 0,05$), çaresiz yaklaşım ($F(3, 235) = ,290, p > 0,05$), boyun eğici yaklaşım ($F(3, 235) = 1,944, p > 0,05$), sosyal desteğe başvurma ($F(3, 235) = ,610, p > 0,05$) alt boyutlarının yaş değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir. Bu bulgu yaş değişkeninin öğrencilerin algıladığı stres ile stresle başa çıkma tarzları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Tablo 9. Algılanan Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Arkadaşlarla İletişim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Anova Sonuçları

p<0,05		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Kendine Güvenli Yaklaşım	Gruplar arası	2,444	2	1,222	1,778	,171
	Gruplar içi	162,208	236	,687		
	Toplam	164,652	238			
İyimser Yaklaşım	Gruplar arası	,465	2	,233	,438	,646
	Gruplar içi	125,398	236	,531		
	Toplam	125,863	238			
Çaresiz Yaklaşım	Gruplar arası	,551	2	,276	,590	,555
	Gruplar içi	110,217	236	,467		
	Toplam	110,768	238			
Boyun Eğici Yaklaşım	Gruplar arası	1,127	2	,564	1,044	,354
	Gruplar içi	126,898	236	,540		
	Toplam	128,096	238			
Sosyal Desteğe Başvurma	Gruplar arası	,683	2	,341	,886	,413
	Gruplar içi	90,913	236	,385		
	Toplam	91,596	238			
Algılanan Stres	Gruplar arası	122,506	2	61,253	1,660	,192
	Gruplar içi	8707,469	236	36,896		
	Toplam	8829,975	238			

Tablo 9'a bakıldığında, algılanan stres düzeyi ($F(2, 236) = 1,660, p > 0,05$), stresle başa çıkma tarzlarından kendine güvenli yaklaşım ($F(2, 236) = 1,778, p > 0,05$), iyimser yaklaşım ($F(2, 236) = ,438, p > 0,05$), çaresiz yaklaşım ($F(2, 236) = ,590, p > 0,05$), boyun eğici yaklaşım ($F(2, 236) = 1,044, p > 0,05$), sosyal desteğe başvurma ($F(2, 236) = ,886, p > 0,05$) alt boyutlarının arkadaşlarla iletişim durumu değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir. Buna göre arkadaşlarla iletişim durumu değişkeninin

öğrencilerin algıladığı stres ile stresle başa çıkma tarzları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 10. Algılanan Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Memnuniyet Derecesi Değişkenine Göre Farklılaşp Farklaşmadığına İlişkin Anova Sonuçları

p<0,05		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Kendine Güvenli Yaklaşım	Gruplar arası	3,519	2	1,759	2,577	,078	
	Gruplar içi	161,134	236	,683			
	Toplam	164,652	238				
İyimser Yaklaşım	Gruplar arası	,776	2	,388	,732	,482	
	Gruplar içi	125,087	236	,530			
	Toplam	125,863	238				
Çaresiz Yaklaşım	Gruplar arası	,496	2	,248	,531	,589	
	Gruplar içi	110,272	236	,467			
	Toplam	110,768	238				
Boyun Eğici Yaklaşım	Gruplar arası	,687	2	,343	,634	,531	
	Gruplar içi	127,339	236	,542			
	Toplam	128,026	238				
Sosyal Desteğe Başvurma	Gruplar arası	2,558	2	1,279	3,389	,035	3>2>1 (1: iyi, 2: orta, 3: iyi değil) Etki Büyüklüğü (η^2)= 0,027
	Gruplar içi	89,039	236	,377			
	Toplam	91,596	238				
Algılanan Stres	Gruplar arası	62,498	2	31,249	,841	,433	
	Gruplar içi	8767,477	236	37,150			
	Toplam	8829,975	238				

Tablo 10'a bakıldığında, stresle başa çıkma tarzlarının sosyal desteğe başvurma alt boyutunda öğrencinin üniversite ortamından memnuniyet derecesi açısından bir farklılık olduğu görülmektedir ($F(2, 236)= 3,389, p<0,05$). Farkın kaynağını belirlemek için yapılan Scheffe testi sonucunda, sosyal desteğe başvurma alt boyutunda üniversite ortamından memnuniyet derecesi iyi düzeyde olmayanların puan ortalamalarının, memnuniyet derecesi iyi ve orta düzeyde olan öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu da göstermektedir ki, memnuniyet derecesi iyi olmayan öğrenciler stresle başa çıkma tarzlarından sosyal desteğe başvurmayı daha çok kullanmaktadırlar. Sosyal desteğe başvurmadaki bu farka ilişkin etki büyüklüğü ,027 ($<,20$) olduğundan küçük etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuç, üç grup arasında sosyal desteğe başvurma açısından önemli bir farkın olmadığını göstermektedir.

Tablo 11. Algılanan Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Farklılaşp Farklaşmadığına İlişkin Anova Sonuçları

p<0,05		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Kendine Güvenli Yaklaşım	Gruplar arası	,308	3	,103	,147	,932	-
	Gruplar içi	164,344	235	,699			
	Toplam	164,652	238				
İyimser Yaklaşım	Gruplar arası	,676	3	,225	,423	,737	-
	Gruplar içi	125,187	235	,533			
	Toplam	125,863	238				
	Gruplar arası	1,764	3	,588	1,26	,286	

Çaresiz Yaklaşım	Gruplar içi	126,241	235	,464			-
	Toplam	128,026	238				
Boyun Eğici Yaklaşım	Gruplar arası	1,785	3	,595	1,10	,349	-
	Gruplar içi	126,241	235	,539			
	Toplam	128,026	238				
Sosyal Desteğe Başvurma	Gruplar arası	,122	3	,041	,104	,958	-
	Gruplar içi	91,475	235	,389			
	Toplam	91,596	238				
Algılanan Stres	Gruplar arası	321,287	3	107,096	2,95	,033	4>1>2>3
	Gruplar içi	8508,688	235	36,207			(1: aile ile birlikte, 2: yurttan, 3: evde yalnız, 4: evde birkaç arkadaşla)
	Toplam	8829,975	238				Etki Büyüklüğü (η^2)= 0,036

Tablo 11'e bakıldığında, algılanan stres düzeyinde yaşanan yer değişkeni açısından bir fark olduğu görülmektedir ($F(3, 235)= 2,958, p<0,05$). Farkın kaynağını belirlemek için yapılan Scheffe testi sonucunda, evde birkaç arkadaşla birlikte yaşayan öğrencilerin puan ortalamalarının, aile ile birlikte, yurttan, evde yalnız yaşayan öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu da göstermektedir ki, evde birkaç arkadaşla birlikte yaşayan öğrencilerin algıladıkları stres düzeyi daha fazladır. Algılanan stresteki bu farka ilişkin etki büyüklüğü ,036 ($<.20$) olduğundan küçük etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuç, dört grup arasında algılanan stres açısından önemli bir farkın olmadığını göstermektedir.

5. SONUÇ

Üniversite öğrencilerinin algıladıkları stres düzeyi orta ve düşük seviyededir. Benzer bir çalışmada üniversite öğrencilerinin algıladıkları stres düzeyi orta ve yüksek seviyede belirlenmiştir (Savcı ve Aysan, 2014). Üniversite eğitimine adım atan öğrencilerin farklı bir dünya ile yüz yüze gelmeleri, kişiler arası ilişkiler, kimlik kazanma çabası, başarı elde etmek için akademik iş yükünün artması gibi nedenlerden dolayı stresin orta düzeyde olması beklenen bir durumdur. Yapılan çalışmada öğrencilerin % 2,5'inin yüksek stres seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri; aileden uzak yaşamaya başlama, ekonomik sıkıntılar, arkadaşlarla iletişimde problemler, istenilen başarı düzeyinin elde edilememesi, çalışarak okuma, gelecek kaygısı olarak sayılabilir. Öğrencilerin stres düzeyinin düşük seviyede çıkmasının nedenleri ise anketin uygulandığı zaman, arkadaşlarla iyi anlaşma, üniversite ortamından memnuniyet derecesinin yüksek olması, istenilen başarı düzeyinin elde edilmesi gibi nedenlere dayandırılabilir. Algılanan stres ile stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin alt boyutları olan kendine güvenli yaklaşım ve iyimser yaklaşım arasında negatif yönlü ve zayıf düzeyde; çaresiz yaklaşım ve boyun eğici yaklaşım arasında ise pozitif ve zayıf düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aysan ve Savcı (2014)'nın yaptığı çalışmada da çaresiz yaklaşım ve boyun eğici yaklaşım ile algılanan stres düzeyi arasında pozitif ve zayıf düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin alt boyutlarından kendine güvenli yaklaşım, iyimser yaklaşım, çaresiz yaklaşım, boyun eğici yaklaşım, sosyal desteğe başvurmanın stres düzeyi, cinsiyet, sınıf, yaş, arkadaşlarla iletişim, yaşanan

yer değişkenleri açısından bir farklılık göstermediği görülmektedir. Literatürdeki bazı çalışmalarda stresle başa çıkma tarzları ölçeği alt boyutlarının yaş (Aşçı vd., 2015), cinsiyet (Avşaroğlu ve Taşgın, 2011), sınıf (Savcı ve Aysan, 2014; Doğan ve Eser, 2013; Avşaroğlu ve Taşgın, 2011), yaşanan yer (Aşçı vd., 2015) değişkenleri açısından bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Algılanan stres düzeyinin cinsiyet ve yaşanan yer değişkenlerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Kız öğrencilerin stres düzeylerinin erkek öğrencilerin stres düzeylerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Literatürdeki bazı çalışmalarda cinsiyet ile algılanan stres düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamışken (Durna, 2006), bazı çalışmalarda ise bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur (Savcı ve Aysan, 2014; Day ve Livingstone, 2003; Misra ve Mckean, 2000). Algılanan stres düzeyinin sınıf, yaş, arkadaşlarla iletişim, memnuniyet derecesi değişkenlerine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Stresle başa çıkma ölçeği alt boyutlarından sosyal desteğe başvurma memnuniyet derecesi değişkeni açısından farklılaşmaktadır. Üniversite ortamından memnuniyet derecesi iyi düzeyde olmayan öğrencilerin, iyi ve orta düzeyde olanlara göre stresle başa çıkmada sosyal desteğe başvurma yöntemini daha fazla kullandıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin yaşadıkları yere göre algılanan stres düzeylerinde farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. En stresli öğrenci grubunun ev yaşamını birkaç arkadaşıyla birlikte sürdürenlerin oluşturduğunu ve bu grubu aile ile birlikte yaşayan, yurttan yaşayan, evde yalnız yaşayan grupların takip ettiği görülmektedir. Çalışma zaman kısıtı nedeni ile sadece Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi işletme bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Çalışmanın diğer kısıtları ise bazı öğrencilerin anketi doldurmayı kabul etmemesi ve öğrencilerin anket sorularını cevaplandırmasının algılama şekline bağlı olmasıdır. Benzer bir çalışmanın Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin diğer bölümlerini kapsayacak biçimde yapılması bölümler arasında karşılaştırma imkanı sağlamış olacaktır. Ayrıca, farklı üniversitelerde bu çalışma yapılarak üniversiteler arasında bir karşılaştırma da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ak, B. (2006) "Parametrik hipotez testleri" Ş.Kalaycı (ed.) SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Isparta, Asil Yayın Dağıtım.
- Akbağ, M., Sayiner, B. ve Sözen, D. (2005) "Üniversite Öğrencilerinde Stres Düzeyi, Denetim Odağı ve Depresyon Düzeyi Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 21: 59-74.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010) "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı", 6. Baskı, Sakarya: Sakarya Kitabevi.

- Aşçı, Ö., Hazar, G., Kılıç, E. ve Korkmaz, A. (2015) “Üniversite Öğrencilerinde Stres Nedenlerinin ve Stresle Başa Çıkma Biçimlerinin Belirlenmesi”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8/4: 213-231.
- Avşaroğlu, S. ve Taşgın, Ö. (2011) “Öğretmen Adaylarının Stresle Başa Çıkma Stillерinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 32: 225-248.
- Baltaş, Z., Atakuman, Y. ve Duman, Y. (1998) “Standardization of the Perceived Stress Scale: Perceived in Stress Turkish Middle Managers Stress and Anxiety Research Society”, 19 th International Conference, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Cohen, S., Kamarck, T. ve Mermelstein, R. (1983) “A Global Measure of Perceived Stress”, Journal of Health and Social Behavior, 24(4): 385-396.
- Cohen, J. (1994) “The Earth is Round ($p < .05$)”, American Psychologist, 49: 997-1003.
- Çelik Örucü, M., Demir, A. (2009) “Psychometric Evaluation of Perceived Stress Scale for Turkish University Students”, Stress and Health, 25: 103-109.
- Day, A.L. ve Livinstone, H.A. (2003) “Gender Differences in Perceptions of Stressors and Utilization of Social Support Among University Students”, Canadian Journal of Behavioural Science, 35(2): 73-83.
- Deniz, M.E. (2006) “The Relationships Among Coping with Stress, Life Satisfaction, Decision-Making Styles and Decision Self-Esteem: An Investigation with Turkish University Students”, Social Behavior and Personality, 34(9): 1161-1170.
- Deniz, M.E. ve Sümer, A.S. (2010) “Farklı Özanlayış Düzeylerine Sahip Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Anksiyete ve Stresin Değerlendirilmesi”, Eğitim ve Bilim, 35(158): 115-127.
- Deniz, M.E. ve Yılmaz, E. (2006) “Üniversite Öğrencilerinde Duygusal Zeka ve Stresle Başa Çıkma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3(25): 17-22.
- Doğan, B. ve Eser, M. (2013) “Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Nazilli MYO Örneği”, Electronic Journal of Vocational Colleges, Aralık UMYOS Özel Sayı, 29-39.
- Dressler, W.W. (1991) “Stress and Adaptation in the Context of Culture: Depression in a Southern Black Community”, Albany: State University of New York Press.
- Durna, U. (2006) “Üniversite Öğrencilerinin Stres Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(1): 319-343.

- Dyson, R. ve Renk, K. (2006) "Freshmen Adaptation to University Life: Depressive Symptoms, Stress, and Coping", *Journal of Clinical Psychology*, 62(10): 1231-1244.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F. ve Dereboy, Ç. (2013) "Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlilik ve Geçerlik Analizi", *New/Yeni Symposium Journal*, 51(3): 132-140.
- Folkman, S. (2006) "Stress, Coping and Hope", *Psycho-Oncology*, 19: 901-908.
- Folkman, S. ve Lazarus, R.S. (1988) "Coping as a Mediator of Emotion", *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(3): 466-475.
- Hamarta, E., Arslan, C., Saygın, Y. ve Özyeşil, Z. (2009) "Benli Saygısı ve Akılcı olmayan İnançlar bakımından Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Yaklaşımlarının Analizi", *Değerler Eğitimi dergisi*, 7(18): 25-42.
- Heiman, T. (2004) "Examination of the Salutogenic Model, Support Resources, Coping Style, and Stressors Among Israeli University Students", *The Journal of Psychology*, 138(6): 505-520.
- Hewitt, P.L., Flett, G.L. ve Mosher, S.W. (1992) "The Perceived Stress Scale: Factor Structure and Relation to Depression Symptoms in a Psychiatric Sample", *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 14(3): 247-257
- Hisli Şahin, N., Güler, M. Ve Basım, H.N. (2009) "A Tipi Kişilik Örüntüsünde Bilişsel ve Duygusal Zekanın Stresle Başa Çıkma ve Stres Belirtileri ile İlişkisi", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(3): 243-254.
- Kavsar, R. (2010) "Perceived Stress, Academic Workloads and Use of Coping Strategies by University Students", *Journal of Behavioural Science*, 20: 31-45.
- Kelleci, M., Gölbaşı, Z., İnal, S. ve Kavakçı, Ö. (2012) "Sigara İçen ve İçmeyen Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Tarzları: Cinsiyetin Etkisi" *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 34: 9-16.
- Kohn, J.P. ve Frozer, G.H. (1986) "An Academic Stress Scale: Identification and Rated Importance of Academic Stressors", *Psychological Reports*, 59: 415-426.
- Krohne, H.W. (2010) "Stress and Coping Theories" N.S. Smelsel ve P.B. Baltes (eds.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam, Elsevier.
- Lazarus, R.S. (1990) "Theory-Based Stress Measurement", *Psychological Inquiry*, 1(1): 3-13.
- Lazarus, R.S. (1991) "Progress on a Cognitive-Motivational-Relational Theory of Emotion", *American Psychologist*, 46(8): 819-834.

- Lazarus, R.S. (1993) "From Psychological Stress to the Emotions: A History of Changing Outlooks, *Annu. Rev. Psychol.*, 44: 1-21.
- Lazarus, R.S. (1993) "Coping Theory and Research: Past, Present, and Future", *Psychosomatic Medicine*, 55: 234-247.
- Macan, T.H., Shahani, C., Dipboye, R.L. ve Philips, A.P. (1990) "College Students' Time Management: Correlations with Academic Performance and Stress", *Journal of Educational Psychology*, 82(4): 760-768.
- Matthieu, M.M. ve Ivanoff, A. (2006) "Using Stress, Appraisal and Coping Theories in Clinical Practice: Assessments of Coping Strategies After Disasters", *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 6(4): 337-348.
- Mena, F.J., Padilla, A.M. ve Maldonado, M. (1987) "Acculturative Stress and Specific Coping Strategies Among Immigrant and Later Generation College Students", *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 9(2): 207-225.
- Misra, R. ve Mckean, M. (2000) "College Students' Academic Stress and Its Relation to Their Anxiety, Time Management, and Leisure Satisfaction", *American Journal of Health Studies*, 16(1): 41-51.
- Özbay, Y. ve Şahin, B. (1997) "Coping with Stress Inventory: Validity and Reliability Study", IV. Guidance and Psychological Counseling Congress, Ankara University, Ankara.
- Özsoy, S. ve Özsoy, G. (2013) "Effect Size Reporting in Educational Research", *Elementary Education Online*, 12(2): 334-346.
- Öztürk, E. (2006) "Varyans Analizi (ANOVA – MANOVA)" Ş. Kalaycı (ed.) *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Isparta, Asil Yayın Dağıtım.
- Redhwan, A.A.N., Sami, A.R., Karim, A.J., Chan, R. ve Zaleha, M.I. (2009) "Stress and Coping Strategies Among Management and Science University Students: A Qualitative Study", *The International Medical Journal*, 8(2): 11-16.
- Ross, S.E., Niebling, B.C. ve Heckert, T.M. (1999) "Sources of Stress among College Students", *College Student Journal*, 33(2): 1-16.
- Savcı, M. ve Aysan, F. (2014) "Üniversite Öğrencilerinde Algılanan Stres Düzeyi ile Stresle Başa Çıkma Stratejileri Arasındaki İlişki", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3): 44-56.
- Sgan-Cohen, H.D. ve Lowental, U. (1988) "Sources of Stress Among Israeli Dental Students", *J Am Coll Health*, 36(6): 317-321.

- Sipahi, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2010) “Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi”, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Şahin, N.H. ve Durak, A. (1995) “Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği: Üniversite Öğrencileri için Uyarlanması”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34): 56-73.
- Türküm, A.S. (2002) “Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışmaları”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(18): 25-34.
- Wichianson, J.R., Bughi, S.A., Unger, J.B., Spruijt-Metz, D. ve Nguyen-Rodriguez, S.T. (2009) “Perceived Stress, Coping and Night_Eating in College Students”, *Stress and Health*, 25: 235-240.

EMPLOYER BRANDING DESCRIPTIONS OF UNIVERSITY STUDENTS: A BUSINESS TO BUSINESS FIRM EXAMPLE

Assoc. Prof. Dr. B. Aydem ÇİFTÇİOĞLU*

Sebla GÜL**

ABSTRACT

The purpose of this study was to investigate the expectations and information channels of the Y generation while evaluating their potential employers. This study was conducted with 543 Agriculture Faculty students in a state university to be able to understand their expectations of future employers especially in the scope of a special type of business to business firm. The results revealed that the 543 Turkish agriculture students identified the ideal employer as people-oriented (14%), considerate of staff training and education (12.53%), offering opportunities for career development (12.17%) and providing well-developed working conditions (9.99%). The results also showed that the sources of information for the students of employer branding image were from personal experience of specific firms, such as face-to-face interaction with a representative of the firm at a university career day or references by a university professor.

Keywords: Employer Branding, Y generations, Brand Equity

JEL Classification: M12, M31, M51

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İŞVEREN MARKASI ALGILAMALARINA İLİŞKİN BİR FİRMA ÖRNEĞİ

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Y jenerasyonunun potansiyel işverenlerinden beklentilerini ve işverenleri hakkındaki değerlendirmelerini hangi iletişim aracına bağlı olarak yapılandıklarını ortaya koymaktır. Bu amaçtan hareket ile Türkiye’de faaliyet gösteren kamu üniversitelerinin Ziraat Fakültelerinde okuyan 543 öğrenci üzerinde ideal işveren beklentileri, spesifik bir firma özelinden hareket ile değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları 543 Ziraat Fakültesi öğrencisinin ideal işvereni, insan odaklı (%14), çalışanın eğitim ve gelişmesine önem veren (%12.53) kariyer gelişimi fırsatı sunan (%12.17) ve iyi çalışma koşullarına sahip (%9.99) işveren olarak tanımladıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışma bulguları ayrıca öğrencilerin işveren firmaları değerlendirme sürecinde üniversite kariyer günleri gibi yüz yüze iletişim ya da öğretim

* Uludağ University, İ.İ.B.F, Business Administration Department, aydemaydemir@uludag.edu.tr

** MAY Seeds, Human Resource Manager, sebla.gul@may.com.tr

üyelerinin referansları gibi kişisel tecrübeye dayalı etkileşim süreçlerinden daha fazla etkilendiklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşveren markası, Y Jenerasyonu, Marka Değeri

Jel Sınıflandırması: M12 ,M31, M51

1. INTRODUCTION

Present-day organizations still have to make decisions around the fact that the human resource is a fundamental element of the struggle to survive in a highly competitive environment (Barney 1991, Drucker, 1995: 59-60). Human capital brings great benefits in the competition between firms where most researchers have defined human capital as a unique instrument of competition in the modern world (Kaplan and Norton, 2004: 5, Barney, 1991: 11, Pennings, Lee and Van Witteloostijn, 1998: 425). In this context, human resources departments need to improve their efforts to find skilled labour and to widen their job candidate pool in order to identify how firms can gain a sustainable competitive advantage through people as they also have to analyse today's workforce competencies to integrate them into the firm's knowledge and market value. Hence, these new roles of human resources managers lead them to compete with each other for qualified and talented employees.

However, there remain some macro and micro challenges for human resource managers. According to the research of Guthridge, Komm and Lawson (2008), small and medium sized companies increasingly target the same talented people who are sought by the large companies (Guthridge, Komm and Lawson, 2008: 57) thus reaching the most talented individuals has become more difficult. In addition, demographic profile changes among society is a risky and hidden topic which is waiting for organizations. Researchers have reported that, as the general population is ageing, so the workforce is ageing in developed countries, and it has been suggested that in Europe the population aged 15-60 years will decrease from 62% to 49% and in North America will decline from 60% to 54% by 2050. On the other hand, the young population of eastern countries or emerging markets is increasing (Wilden, Gudergan and Lings, 2010:4) and thus, emerging markets are producing a surplus of young talent. For example, the population of Turkey in 2014 was approximately 78 million, with a young population rate of 16% (age 15 to 24 years), with an unemployment rate in this age group of 17.9 %. (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr> (9.01.2017)). Thus, based on these findings, in the coming years developed countries will have to import a workforce from undeveloped countries. Some authors have identified this issue as a “war for talent” (Cambers, Foulon, Handfield, Hankin and Michaels, 2008; Ulrich, 1997; Pfeiffer., 2001; Dobbs, Lund and Modgoykar, 2012). At the same time, from a micro perspective, human resources professionals will be

faced with high turnover rates among young employees. In the past, high performers might have changed their employer once or twice in a full career, whereas nowadays changing company has risen to a rate of 7-8 times in a full career (Dewhurst, Guthridge and Mohr, 2009). In addition, the expectations of the new generation about working life and working conditions have acquired a different character from those in the past. The authors have noted that generation Y wants to feel good at work and they want to have a work-life balance with enough time for their private life such as hobbies, physical training..etc. They are looking for organizations which will provide them with constant learning opportunities, career development, social relations, work-life balance, and flexible working hours (Kultalahti and Viitala, 2015; Lariad, Harvey and Lancaster, 2015; Kong, Wang and Fu, 2015; Lim, 2012; Oliver, 2006; Hurst and Good, 2009). Therefore, the examination of the millennials' preferences is an important area of inquiry for management research. Firms must recognize the influence of the values and work preferences of the new generations on the organization.

Employer branding provides a framework for firms to be able to cope with the problem of finding well-qualified employees or candidates and to keep them within the company (Wilden et.al. 2010; Branham, 2001). Employer branding is the projecting of an image showing the organization as a good place to work (Sullivan, 2004). Employer branding creates two principle assets for the firm of brand association and brand loyalty. Employer brand association shapes the attractiveness of the organization among potential employees or recruitment markets (Franca and Pahor, 2012; Berthon, Ewing and Hahl, 2005; Gatewood, Gowan and Lautenschlager, 1993; Judge and Cable, 1997; Ong, 2011) whereas employer brand loyalty shapes the current employees perceptions of the organization and work situation, which in turn provides positive work outcomes for companies (Backhaus and Tikoo, 2004:504-505). Therefore, most firms have started to present their employer branding strategies and programs in order to generate positive employer branding perceptions inside and outside the company.

Although a growing number of studies focusing on the functions of employee branding have mostly been implemented on internal branding strategies among current employees of the firm, very few studies have responded to the external perceptions of employer branding among prospective employees, especially in the Y generation.

Based on this limitation, the current study aimed to investigate the parameters of the Y generation while evaluating or nominating potential employers. In this context, this field research was designed to be conducted on 543 public university students to be able to understand their expectations of an employer, especially in the scope of a special type of business to business firm. A further aim of the study was to examine the sources of information for the students of their employer branding image of a specific firm.

The findings of this research can make a contribution to the relevant literature as well as providing guidance to human resource managers while implementing employee branding policies and value propositions which will promote the employer branding image among university students and to guide business to business firms in the assessment of their employee branding strategies.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 Who are Generation Y and What are the Characteristics of Generation Y

Managing generation Y is a hot and interesting topic for human resources as well as marketing managers. However, there is no single generally accepted way to segment groups by their age or generation. Based on the related literature, generation Y is defined as those born between 1977 and 1994. Generation Y have some different attributes from their predecessors, and some of those attributes are unaccustomed to some individuals. Some authors have identified characteristics of this generation as independent, well educated, confident, upbeat, passionate, open minded, sociable, curious, have lived with strong social stressors, etc (Broadbirdge, Maxwell and Ogden, 2007: 527). Generation Y appears to be a "notoriously fickle" consumer group, demanding the latest trends in record time. Communicators wanting to reach these individuals have "to embrace that type of fast change", No matter what they are buying, Generation Ys prefer brands with a core identity based on core values (Morton, 2002; Cui, Trent, Sullivan and Martiru, 2003; Charters, et.al 2011). Generation Y customers have rated more customized products and personalized services than general ones (Bolton, Parasuraman, Hoefnagels, Migchels, Kabadayı, Gruber, Loureiro and Solnet, 2013).

In addition, the expectations of Generation Y to working life and working organizations are different. They expect a lot in return for what they give and want jobs that provide training, fair compensation, and most importantly, a positive company culture. They want supportive managers and bosses who are "open and positive," and give them flexibility. The work-life balance is an important value for this generation. They place value on the training programs of organizations and seek employers who will further their professional development (Guillot –Soulez and Soulez, 2013; Edwards, 2005: 267; Luscombe, Lewis and Biggs, 2013; Cui, Trent, Sullivan and Matiru, 2003). The motivators of this generation are different from others, as contributing to society, parenting well, challenging tasks or works, corporate image and a balanced life appear to be more motivating topics for them (Broadbirdge, Maxwell and Ogden, 2007; Hurst and Goods, 2009; Maxwell, Orgen and Broadbridge, 2010).

In this framework, the preferences of this new generation are important topics for managers as well as for academics. Companies are faced with a demographic landscape dominated by the looming retirement of baby boomers in the developed world and by a dearth of young people entering the workforce (Guthridge et.al, 2008). Therefore, human resources have to identify and understand this new workforce. In addition to the new curious expectations from working life of the new generation, a study in the hospitality industry showed that Generation Y values economic return and work environment more highly than the Baby Boomers or Generation X did (Chen and Choi, 2008). The new generation will graduate at twice the rate of the developed world and a new knowledge worker will provide three times more profit than others (Guthridge et.al, 2008: 51-52) Hence, managers have to learn, work and cope with them.

However, recent studies have observed that the new generation has considered some new parameters in contrast to previous ones in the job application process. For example, in a study by Turban and Greening (1996) it was reported that there is a high positive correlation between the reputations of firms and their attractiveness to students to be selected as a potential employer (Turban and Greening, 1996; Turban, 2001: 294) and others have reported similar results (Highhouse, Lievens and Sinar, 2003). The new generation or young potential labour force cares about the attributes of employers such as the mission, vision, reputation, and social responsibility obligations (Edwards, 2005: 267, Luscombe et.al , 2013; Cui, Trent, Sullivan and Matiru, 2003; Gatewood , Gowen and Lautenschlager, 1993; Luce, Barber and Hillman, 2001; Backhouse, Stone and Heiner, 2002; Greening and Turban, 2000) as well as the human resource recruitment procedures such as the attitude of the interviewer in the interview process, the staff of the selection tools of advertising, promotion and sponsorship activities, of word-of-mouth information, and campus visits etc (Robertson and Khatibi, 2013; Turban, 2001: 294). In this respect, recruiting young employees has become harder than before in addition to the generational differences.

According to the McKinsey report, entitled “The State Of Human Capital” (2012), the young generation wants leverage technology, they speak a digital language, they do not want to adapt to organizations, but rather they are seeking organizations or structures that are adapted to them, and these expectations are new issues even for managers and organizations (Ray, Mitchell, Abel, Phillips, Lawson, Hancock, Watson and Weddle, 2012:15). Therefore, organizations have to understand the new workforce attributes and relate them to their organizations, compete with each other for young talented employees and answer the question of why those smart, energetic and ambitious individuals want to work for them rather than for other organizations.

2.2. Employee / Employer Branding

Nowadays organizations are looking for new approaches or instruments to cope with the challenges of the market place such as changes in the demographic profile of the workforce between countries and the priorities and preferences of the young generation. In this framework, employee/employer branding strategies and tactics provide some sort of advantage for firms.

Employee branding is defined from several different perspectives. According to a study by Amber and Barrow (1996:187), employee branding is information that is “provided by the employment and is explained by the employer firm as a functional, economic and physiological benefits package”. According to Sullivan (2004), employee branding is a targeted, long-term strategy to manage the awareness and perceptions of employees, potential employees, and related stakeholders with regards to a particular firm where employer branding is a unique employer identity that differentiates it from its competitors (Backhaus and Tikko, 2004: 502) and makes it desirable to work for (Berthon et al., 2005: 153) and attracts qualified employees (Edwards, 2005: 266). Employee branding is a “value proposition” which is the true presentation of what the firm offers to employees (Eisenbergh, Kilduff, Burleigh and Wilson, 2001). According to Edwards (2005: 267), employee branding is a focus on winning the “hearts and minds” of staff whereas Ewing defined the concept as a “great place to work” (Ewing, Pitt, Bussy and Berthon, 2002). Based on those definitions, this study identified employee branding as strategic issues of the firm, incorporating presentation of the company to the potential and existing labour market and its developed version based on stakeholder perceptions of the firm (Maxwell and Knox, 2009; Backhouse and Tikko, 2004 ; Foster , Punjaisri and Cheng, 2010).

Employer branding is discussed in different fields such as organizational behaviour and strategic management literature. For example, in organizational behaviour and strategic management literature, the concept is assumed to be a component of corporate image or corporate reputation and is defined as prestige perceptions of employees or a constructed external image, in addition to the strategic intangible assets of the firm that it provides some strategic and operational advantages. It is assumed that there is a positive correlation between employees prestige perceptions and commitment to organizations (Meal and Ashforth, 1992; 1995; Dutton and Dukerich, 1991; Dutton, Dukerich and Herquel (1994;Çiftçioğlu, 2010). A survey conducted on companies in the Fortune 500 list reported that employees assumed that highly reputable companies would demonstrate more honest practices (Koys, 1997: 97). Therefore, the reputation of an organization has a positive influence on recruiting talented employees into the organization(Fombrun, 1996; Cable and Turban, 2001).

In related literature, authors and managers have mostly discussed the utility or image of employer branding. First, group studies focussed on the positive effects of the employer branding image on current employees which could be defined as insider branding. In this group research, it was stated that employer branding practices provide some positive work outcomes, such as job satisfaction, loyalty to the organization, staying in the organization..etc.. (Maxwell and Knox, 2009; Franca and Pahor, 2012; Martin, Gollan and Grigg, 2011; Wilden et.al, 2010, Davies, 2008; Backhause and Tikoo, 2004; Lievens, 2007). Positive employee branding attitudes provide commitment to the organization and create a low turnover intention (Cascio, 2014) enhance the productivity of employees (Sehgal and Malati, 2013) and satisfaction (Davies, 2008). In a study by Robertson and Khatibi of 369 employees, it was reported that employer branding activities (employer brand and employee branding strategies) have a positive association with organizational productivity (Robertson and Khatibi, 2013).

Another aspect of employer branding is related to the recruitment markets and the effects on prospective employees (Knox and Freeman, 2006). In this perspective, the concept is defined as external employee branding or employer branding where it is mostly concentrated on how to be the first choice of highly skilled prospective employees and what factors affect this process of attraction to differentiate organizations to be able to gain strategic advantage. This research also reported that positive employer branding perceptions in the recruitment markets affects the applicant's selection of employer (Turban and Greening, 1998; Turban, 2001; Fombrun and Stanley, 1990; Barber and Roehling, 1993; Gatewood et.al, 1993; Franca and Pahor, 2012; Berthon et.al, 2005; Judge and Cable, 1997; Ong, 2011).

In addition to the several advantages of a positive employer branding image, a growing number of studies have focussed on identification of the components of employer branding, in order to manage it. A branding equity approach provides a complementary theoretical perspective for understanding employer branding and provides functional instruments for managers to be able to manage. The marketing approach suggested that managers could manage their employer branding in a similar manner to a product or service brand. Brand equity is a set of brand assets and liabilities linked to a brand and firm defining the value provided by a product or service of a firm" (Aaker, 1991). Customer-based brand equity relates to the effects of brand knowledge and the consumers' response to the marketing of the brand (Keller, 1993). Therefore, brand equity reduces the consumer's perceptions of risk, cost of information and generates confidence. Brand can convey some value propositions, promise to consistently deliver a specific set of features, benefits and services to other party (Kotler, 1997: 443). In this context, employer branding is a type of brand that keeps employees, reduces risk of the work environment and employer and presents trust in the employer as a good place to work.

Employer branding includes symbolic and functional benefits which are shaped by the corporate identity and the effect of the organization on insiders and outsiders (Backhouse and Tikoo 2004). Amber and Barrow (1996) defined employer branding as package of functional, economic and psychological benefits provided by employment. After that study, Lievens (2007) combined the functional economic components and identified the concept as having two main components (Lievens, 2007). Instrumental attributes refer to the functional features of the organizations among employees such as compensation (pay), job security, working conditions, promotion opportunities, career choice, etc. The symbolic attributes have generally embraced the intangible features of companies which are related with social approval in society, such as prestige perceptions of the company, consumer perceptions as a producer, social responsibility, vision, mission statements, and eco-environmental policies, etc. (Lievens, 2007; Ong, 2011; Backhouse and Tikoo, 2004; Maxwell and Knox, 2009; Davies, 2008; Mosley, 2007).

Based on these dimensional conceptualizations of employer branding, authors have recommended a three step management process. First, companies should develop a “value proposition” for current and prospective employees which is related to the firm’s identity and the benefits of joining the company. At the second stage, the company should design the presentation of this value proposition to employees, based on central messages using communication instruments. Finally, the company should monitor employee commitment inside and outside the organization to determine employer branding reactions or approval (Aaker, 1996; Eisenberg et. al, 2001). However, this simple process does not always work as it should.

The cognitive psychology view of brand equity as assumptions of knowledge in the market depends on information about the brand. Brand knowledge can be conceptualised as consisting of a brand node in the memory with a variety of brand associations. Brand knowledge is composed of 1) brand awareness, which relates to consumers’ ability to recognise or recall the brand and 2) brand image, which consists of consumers’ perceptions of and associations with the brand. According to Keller (1998), brand knowledge develops with brand awareness and brand image as those components are also created by communication strategies such as direct experiences from information communicated by other commercial or non-partisan sources and word of mouth (Keller, 1998: 48-49-51). When brand images are strong, they can be used to enhance a person’s self-image (Tuominen, 1999: 84). When reviewing employer branding concept with a branding equity approach it could be defined as a kind of image that is held by the workforce which is formed by the employer’s clear brand signals to recruitment markets.

However, recruitments markets are characterized by information asymmetry (Wilden et. al,2010:59). Based on the signalling theory (Spence, 1973), applicants have incomplete information about organizations compared to current employees, and the applicants only interpret information they receive

from outside the organization which mostly comes from complex manipulated sources. Hence, knowledge would be different for each individual. In this context, employee branding assumptions among candidates emerge from different channels such as other individuals' experiences, customer recommendations and information from third parties such as media channels (public relations activities), comments of opinion leaders, competitor firms discourse, existing employee's speech and behaviours and their peers which we will be defined as their friends' perceptions. While examining these sources it was seen that knowledge of the specific firm is structured mostly by others and is not directly formed by the prospective individual's personnel experiences (eg current employees) (Wilden et.al., 2010; Çiftçiöğlü, Arsoy, and Selimoğlü, 2011; Katoen and Macioscheck, 2008). However, those signals and information about organizations determine the job choice decision and the attraction of organizations (Luce, Barber and Hillman, 2001; Backhaus, Stone and Heiner, 2002). Dowling (2002) argues that interpersonal communications between employees and external groups are far more powerful in terms of shaping attitudes and images than any communications sponsored by the firm itself. The results of research by Gatewood et al. (1993) and Turban and Greening (1997) showed that a firm's familiarity contributes to organizational attractiveness. In a field study of 460 senior level university students, Çiftçiöğlü et al. reported similar findings that the attraction of a firm is influenced by the firm's familiarity rather than social responsibility perceptions among prospective employees. (Çiftçiöğlü et.al, 2011).

The new generation have been labelled digital natives rather than digital immigrants as they are the first generation to have spent their entire lives in a digital environment, and information technology profoundly affects their engagement with brands and firms, and lifetime values (Bolton et.al 2013: 245). Therefore, to manage employer branding perceptions among prospective employees, human resources and marketing managers have to understand how information types and channel preferences affect the recruitment market. It has been previously mentioned that employer branding perceptions are generally shaped by the customer's branding image or the firm's products or services brand values on the market. (Knox and Freeman, 2006; Hurst and Good, 2009). Therefore, businesses to consumer firms have some advantages over business to business firms as candidates have a personal opinion if they are the actual consumers of that firm. They have personal experience of the firm and they are familiar with the company name or products, whereas these direct interactions do not exist for a business to business firm.

Employer branding studies which have been conducted on a student sample have mostly focussed on the attractiveness of business to consumer firms to potential employees (Turban and Greenings, 1996; Alniaçık and Alniaçık, 2012; Hurst and Good, 2009; King and Bu, 2005; Terjesen , Vinnicombe and Freeman, 2007). There has been no consideration of the business to business firm, and those previous studies

have not contributed any information or perspective to a business to business firm while generating their employer branding policies.

Based on the findings and limitations of the related literature which has mostly focussed on the insiders' perceptions of employer branding, which is seen as a limitation of the existing studies, the aim of this study was to investigate employer branding components on potential employees. A secondary aim of this research was to determine the sources of information that generate an employer branding image to the Y generation. To achieve these aims, a collaboration was undertaken with a business to business firm, which is a producer of seeds in the agricultural sector. MAY Seeds has been engaged in research, production, domestic and international sales of vegetable, field, industrial and forage crop seeds since 1978 under the brand name, MAY. MAY Seeds is Turkey's leading agricultural sector investor with an annual certified seed production and processing capacity of 29,000 tons and over 120 agronomist specialists employed. MAY's vision is to be a Turkish seed company which offers innovative seeds for the targeted geography through strong RandD to sustain global competition. The data used in this study were collected from 543 Agriculture faculty students of 7 Turkish public universities.

3. METHOD

To evaluate the participant's employer branding expectations of the specified firm, a questionnaire consisting of 3 sections was prepared. In the first section, questions were asked to elicit the demographic profile of the sample. (4 questions). The second section comprised a check list of 15 features of an ideal employer, the definitions of which were taken from related research findings (Turban and Greening, 1996; Turban, 2001; Luce et.al, 2001; Backhaus et.al, 2002). All items were measured on a five-point scale, ranging from 1= "strongly disagree" to 5 "strongly agree". In the third section the respondents were asked to identify their sources of information about this specified firm. The initial findings showed that 543 usable questionnaires were returned from the universities for analysis.

4. FINDINGS

The study sample consisted of 543 Agriculture Faculty students from public universities in the 7 different geographic regions of Turkey. The sample was formed of Generation Y as 90% of the students were born after 1990. The students were 73.48% first and second year students and 50.64% were male. The descriptive statistics of the sample are presented in Table 1.

Table1. Descriptive Statistics of the Sample

	Uludag University	Ege University	Ankara University	Çukurova University	Namık Kemal University	Selçuk University	Ayhan Şahenk University	Total
Sample size	104	71	40	89	104	84	51	543
Students degree								
First and second year	87	54	21	71	35	84	47	399
3th year	13	11	4	18	28	-	-	74
Senior students	4	6	14	-	41	-	-	65
Age								
1980-1985	2	2	1	-	-	6	2	13
1985-1990	3	3	5	2	11	3	-	27
1990 and after	96	66	34	87	85	74	49	491
Gender								
Man	47	41	20	59	47	37	24	275
Women	55	30	20	29	57	45	27	263

In the second section of the questionnaire, the respondents were asked to identify 5 features of their ideal employer from the given checklist. Frequency analysis was applied to the items to determine the expectations of an ideal employer and to set the components of well approved employee branding characteristics among Generation Y. These Turkish students identified or valued an ideal employer as human oriented and considerate of personal development such as providing professional development and career choices and these features were followed by good working conditions and high financial compensation. (Table 2).

Table 2: Students Attributions for Ideal Employer

	N	%
Human oriented/respect	392	14,19
Consider Training , education and development oppurtunity	346	12,53
Career opportunity	336	12,17
Well developed Physical and psychological working conditions	276	9,99
High compensation	203	7,35

Well-reputed or have good image among market	198	7,17
Care eco-environment	171	6,19
Care balance with work and privacy life	171	6,19
Corporate governance	147	5,32
Social responsibility	110	3,98
Employee Benefits such as car, healthy insurance or bonus	92	3,33
Travel opportunity	92	3,33
Flexible working hours	91	3,29
Opportunity take decision (initiative)	63	2,28
Low hierarch	40	1,45
other	34	1,23

In the final section of the questionnaire, the students were asked to identify the firm to be able to measure their awareness of a specific business to business firm and were also asked to identify their source of information about this firm. The results showed that 58.14% of the students were aware of the firm and its features and 71.3% of the respondents expressed that they would like to be employed by this firm. The sources of information or knowledge about this firm were seen to have been mostly formed by the firm's presentations and attendance at career days of the universities (147), their professors reference, direct connections with firm as a consumer or completeing an internship and social media news (Table 3). The findings showed that the sources of information were mostly related with student-centred activities of the firm. Therefore, it can be assumed that experienced-based knowledge is the most permanent and effective resource for the young generation.

Table 3: Source of Information Channels.

	Total
University presentation and career days attendance	147
University academics references (speech)	70
Being a consumer	57
Internship and Academy programs	53
Social media	51
I have acquaintance who is working in (Grounds this firm (personel referances)	45
News in press (newspaper)	43
Sector exposition –tradeshow	30
Other source	20

5. DISCUSSION

The goal of this study was to explore the expectations of Generation Y of their ideal employer and to identify their source of information about their potential employer. The results of the study showed that 543 Turkish agriculture students identified their ideal employer as human oriented (14%) , considerate of staff training and education (12.53%) and career development (12.17%), and provide them with well-developed working conditions(9.99%). Amber and Barrow defined employer branding as information that is “provided by the employer and explained by the employer firm as a functional, economic and physiological benefits package” (Ambler and Barrow, 1996: 187). Based on this definition, it can be said that Turkish students care more about the functional features of the employer than the economic benefits. Only 7.35% of the students mentioned about high compensation and very few (3.33%) considered employee benefits (car, health insurance) while identifying their ideal employer. The respondents mostly focussed on psychological or symbolic factors while examining their potential employer. This result is similar to foreign examples, which is an interesting finding for Turkey. In Turkey, the unemployment rate is very high in the young population. According to the Turkish Statistics Institute (TIK) report dated August 2015, the unemployment rate in Turkey was 10.1 % and the unemployment rate in the young population (15-24 years) was 16.6%. The minimum wage in Turkey is 424.6 Euro/month(2015). Therefore, it had been assumed that the students’ preferences about the ideal employer might be based on salary and benefits provided by the employer. However, the findings demonstrated that the sample of this study considered personal development and career opportunities to be more important than salary.

The secondary aim of the study was to identify the information channels by which the students formed their perceptions or preferences about firms. In this context, a business to business firm was selected

as the study partner. It was assumed that a business to business firm would have some disadvantages in reaching potential young employees compared with a business to consumer firm. According to social categorization and social identity theory, individuals look for well-known companies to improve their self – esteem and personal image in order to gain social approval (Turner, Brown and Tajfel, 1979; Dutton, Dukerich and Harquail, 1994). As an individual’s self image is influenced by the characteristics inferred by others based on their social category, this is known as organizational membership (Hogg and Terry, 2000) Working for a well-known or visible firm has been reported to affect current and potential employees’ decisions about an employer. Turban and Greening (1996) reported a high positive correlation between the reputations of firms and their attractiveness to students as a potential employer (Turban, 2001: 294).

Based on these assumptions, the students’ familiarity and source of information about the partner business to business firm was reviewed. The findings showed that the students’ perceptions about this firm occurred through personal experience such as face-to-face interaction with the firm at career days at universities (28.49%). University professors’ speeches or references (as an opinion leader) was stated by 13.5% of the students, 10.66% of students reported that their knowledge about the firm came from personal experience such as being a consumer of this firm and 10.27% of respondents mentioned internship and academy programs with the firm. The results also showed that media information has less impact on the students’ perceptions or awareness about this firm. Social media (9.88 %) and news in the press (8.33%) had the lowest scores compared to the other sources for the study sample. These findings indicate that personal contact between students and firms is the most valued issue constituting good employer branding for a business to business firm. Therefore, managers have to consider experimental marketing tactics when generating their employer branding strategies. It was assumed that this relationship becomes the most significant factor for a business to business firm

To validate the relationship identified in this study, there is a need for the study to be replicated in various different samples. This study was aimed at a specific population of Turkish agriculture students. Therefore, the effect of industry and sample size must be taken into consideration while interpreting the findings of this study.

Several directions for future research can be suggested. It would be interesting and different to investigate the relationship with different variables and in different faculty students.

REFERENCES

- Aaker, D.A. (1991) “Managing brand equity capitalizing on the value of a brand name”, The Free Press New York.
- Aaker, D.A. (1996) “Measuring brand equity across products and markets”, *California Management Review*, 38: 102-120.
- Alniacık, E. and Alniacık, U. (2012) “How do the dimensions of corporate reputation affect prospective employees’ intentions.” *Corporate Reputation Review*, 15(1): 3-19.
- Ambler, T. and Barrow, S. (1996) “The employer brand”. *Journal of Brand Management*, 4, 185–206.
- Backhaus, K. and Tikoo, S. (2004) “Conceptualizing and researching employer branding”. *Career Development International*, 9(5): 501-517.
- Backhaus, K., Stone, B., and Heiner, K. (2002) “Exploring the Relationship between Corporate Social Performance and Employer Attractiveness”, *Business and Society*, 41(3): 292-318.
- Barber, A. E., and Roehling, M. V. (1993) “Job postings and the decision to interview: A verbal protocol analysis”, *Journal of Applied Psychology*, 78: 845-856.
- Barney, J.B. (1991). “Firms resources and sustained competitive advantage”, *Journal of Management*, Vol 17: 99-120.
- Berthon, P. Ewing, M. and Hah, L.L. (2005). “Captivating company: Dimensions of attractiveness in employer branding”, *International Journal of Advertising*, 24(2): 151–172.
- Bolton, R.N, Parasuraman, A., Hoefnagels, A., Migchels, N., Kabadayı, S., Gruber, T., Loureiro, Y.K. and Solnet, D. (2013) “Understanding Generation Y and their use of social media: a review and research agenda”, *Journal of Service Management*, Vol 24, No3: 245-267.
- Broadbridge, A.M., Maxwell, G.A and Odgen, S.M. (2007). “Experiences, perceptions and expectations of retail employment for generation Y”, *Career Development International*, Vol 2, No 6: 523-544.
- Cable, D. M. and Turban, D. B. (2003) “The value of organizational reputation in the recruitment context: A brand-equity perspective”, *Journal of Applied Social Psychology*, 33: 2244–2266.
- Cascio, W. F. (2014) “Leveraging employer branding, performance management and human resource development to enhance employee retention”, *Human Resource Development International*, 17(2): 121-128.

- Chambers, E., Foulon, M., Handfield, H., Hankin, S. M., and Michaels, III E. G. (2008) “The War of Talent”, *The McKinsey Quarterly*, 1-8.
- Charters, S., Fountain, J., Kolyesnikova, N., Ritchie, C., Thach, L., Dodd, T., Fish, N., Herbst, F. and Terbalnche, N. (2011) “Generation Y and sparkling wines: A cross-cultural perspective”. *International Journal of Wine Business Research*, Vol. 23(2).
- Chen, P., and Choi, Y. (2008) “Generational differences in work values: a study of hospitality management”. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 20(6): 595-615.
- Cui, Y., Trent, E., Sullivan, P.M and Matiru G. (2003) “Cause-related marketing: How generation y respond”. *International Journal of Retail and Distribution Management*, Vol 31, Number 6: 310-320.
- Çiftçiöğlü, A., Arsoy, A. P. and Selimoğlü, S. K. (2011). “Perceptions of Prospective Job Applicants on Corporate Social Responsibility Performance: ISE Corporate Governance Index Companies in Turkey”, *Social Responsibility Review*, No 4: 33-43, ISSN 1759-5886.
- Çiftçiöğlü, B.A. (2010) “The Relationship Between Perceived External Prestige, And Turnover Intention: An Empirical Investigation”, *Corporate Reputation Review*, Vol 13, No 4: 248–263.
- Davies, G. (2008) “Employer branding and its influence on managers”, *European Journal of Marketing*, 42(5): 667 – 681.
- Dewhurst, M., Guthridge, M. and Mohr, E. (2009) “Motivating people: Getting beyond Money Dissolution”, *Academy of Management Journal*, 41 (4): 425-440.
- Dobbs, R., Lund, S., and Madgavkar, A. (2012) “Talent tensions ahead: A CEO briefing, Looming imbalances in global labor pools could make it harder for some companies to find enough skilled workers and for some less-skilled workers to find jobs”., *McKinsey Quarterly* http://www.mckinsey.com/insights/economic_studies/talent_tensions_ahead_a_ceo_briefing (09.02.2017).
- Dowling, G. (2002) “Creating Corporate Reputations: Identity, Image, and Performance”, Oxford University Press, New York.
- Drucker, P. (1995) “Managing in a Time of Great Change” Harvard Business School Publishing.
- Dutton, J.E, and Dukerich, J.M (1991) “Keeping An Eye On The Mirror: The Role Of Image And Identity in Organizational Adaptation”, *Academy Of Managenet Journal*, 34: 517-554.

- Dutton, J.E., Dukerich, J. M. and Harquail, C.V (1994). “Organizational Image and Member Identification”. *Administrative Science Quarterly*, Vol 39, Issue 2: 239-263.
- Dewhurst, M., Guthridge M. and Mohr, E. (2009) “Motivating people: Getting beyond Money”, *McKinsey Quarterly*,
http://www.executivesondemand.net/managementsourcing/images/stories/artigos_pdf/gestao/The_war_for_talent.pdf. (15.12.2015).
- Edwards, R.M. (2005) *Employer and Employee Branding: HR or PR?*, “Managing Human Resources”, 4th edition, edited by Stephen Bach, Blackwell Publishing, USA.
- Eisenberg, B., Kilduff, C., Burleigh, S. and Wilson, K. (2001) “The Role of the Value Proposition and Employment Branding in Retaining Top Talent”. Society for Human Resource Management, Alexandria, VA.
- Ewing, P, Pitt L.F, Bussy N.M, and Berthon P (2002) “Employment branding in the knowledge economy”, *International Journal of Advertising*, 21(1): 3-22.
- Fombrun, C. and Stanley, M.(1990). “What’s in a name? Reputation building and corporate strategy”, *Academy of Management Journal*, 33, 2 : 233–258.
- Fombrun, C. J. (1996). “Reputation: Realizing Value from the Corporate Image”, Harvard Business School Press.
- Foster, C., Punjaisri, K. and Cheng, R. (2010) “Exploring the relationship between corporate, internal and employer branding”, *Journal of Product and Brand Management*, 19(6): 401-409.
- Franca, V. and Pahor, M. (2012) “The strength of the employer brand: Influences and implications for recruiting”, *Journal of Marketing and Management*, 3 (1): 78-122.
- Gatewood, R. D., Gowan, M. A. and Lautenshlager, G. J. (1993) “Corporate image recruitment image, and initial job choice decisions”, *Academy of Management Journal*, 36(2): 414-427.
- Greening, D.W. and Turban, D.B. (2000) “Corporate social performance as a competitive advantage in attracting a quality workforce”, *Business and Society*, Vol. 39: 254-80.
- Guillot-Soulez, C. and Soulez, S. (2013) “Generation Y preferences for employer brand benefits” <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00863619/document>. (12.12.2016)
- Guthridge, M., Komm, A.B. and Lawson, E (2008) “Making talent a strategic priority”, *McKinsey Quarterly*, No1: 49-59.

- Highhouse, S. , Lievens, F. and Sinar, E. (2003) “Measuring Attraction to Organization”, *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 63 No. 6: 986-1001.
- Hogg, M.A. and Terry, D.J. (2000) “Social Identity and Self-Categorization Processes in Organizational Contexts”, *The Academy of Management Review*, Vol. 25(1): 121-140.
- Hurst J. L. and Good L. K., (2009) “Generation Y and career choice”. *Career Development International*, Vol. 14 Iss 6: 570 – 593.
- Judge, T. A. and Cable, D. (1997) “Applicant personality, organizational culture, and organization attraction”, *Personnel Psychology*, 50:359-394.
- Kaplan, R. S. and Norton, D. P. (2004) “Measuring the strategic radiness of intangible assets”, *Harvard Business Review*, 52-63.
- Katoen, R.J. and Macioscheck, A. (2008) “Modeling Employer Branding Communication: The softer aspects of HR Marketing Management”. *ICFAI Journal of Soft Skills*, Vol 2, Issue 1: 45-55.
- Keller, K.L. (1993) “Conceptualizing, measuring, managing customer -based brand equity”, *Journal of Marketing*, 57(1): 1-22.
- Keller, K. (1998) “Strategic Brand Management. Building, Measuring, and Managing Brand Equity”, Prentice Hall: Upper Saddle River.
- King, R. and Bu, N. (2005) “Perceptions of the mutual obligations between employees and employers: a comparative study of new generation IT professionals in China and the United States”, *The International Journal of Human Resource Management*, Volume 16, Issue 1:46-64.
- Knox, S. and Freman, C. (2006) “Measuring and Manging Employer Brand Image in the Service Industry”, *Journal of Marketing Management*, 22: 695-716.
- Kong, H., Wang, S. and Fu, X. (2015) “Meeting career expectations : can it enhance job satisfaction of Generation Y?”, *International Journal of contemporary Hospitality Management*, Vol 27, No 1: 147-168.
- Kotler, P. (1997) “Marketing Management”, Upper Saddle River, Nj: Princeton Hall.

- Koys, D.J (1997) “Human resource management and Fortune’s Corporate reputation survey”, *Employees Responsibility and Rights Journal*, Vol 10, No 2:93-101.
- Kultalahti, S. and Viitala, R. (2015) “Generation Y-challenging clients for HRM?”, *Journal of Managerial Psychology*, Vol 30, Issue 1: 101-114.
- Lairad, M.D , Harvey P. and Lanchester J. (2015) “Accountability, entitlement, tenure and satisfaction in generation Y”, *Journal of Managerial Psychology*, Vol 30, No1, 87-100.
- Lievens, F. (2007) “Employer branding in the Belgian army: the importance of instrumental and symbolic beliefs for potential applicant, actual applicant and military employees”, *Human Resource Management*, 46(1): 51–69.
- Lim, H.L. (2012). “Generation Y workforce expectations: implications for UAE, Education”, *Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, Vol 5, No 4: 281-293.
- Luce, R.A., Barber, A.E. and Hillman, A.J. (2001) “Good deeds and misdeeds: A mediated model of the effect of corporate social performance on organizational attractiveness”, *Business and Society*, 40 (4): 397–415.
- Luscombe, J., Lewis, I. and Biggs, H.C. (2013) “Essential elements for recruitment and retention: Generation Y”. *Education+ Training*, Vol 55, issue 3: 272-290.
- Martin, G., Gollan, P. J. and Grigg, K. (2011) “Is there a bigger and better future for employer branding? Facing up to innovation, corporate reputations and wicked problems in SHRM”, *The International Journal of Human Resource Management*, 22(17): 3618–3637.
- Maxwell, A.G, Orgen, S.M. and Broadbridge, A. (2010) “Generation Y’s Career Expectations and Aspirations Engagement in the Hospitality Industry”, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 17: 53-61.
- Maxwell, R. and Knox, S. (2009). “Motivating Employees to “live the brand: a comparative case study of employer brand attractiveness within the firm”. *Journal of Marketing Management*, Vol 25: 91-16.
- Morton, L. P(2002) “Targeting generation Y”, *Public Relations Quarterly*, 47, 2: 46-48.
- Mosley, R. (2007) “Customer experience, organizational culture and Employee branding”, *Journal of Brand Management*, 15: 123-134.
- Oliver, D. (2006) “An expectation of Continued Success: The work attitudes of Generation Y”, *Labour and Industry : A journal of the social and Economic relations of work*, 17(1): 61-68.

- Ong, L. D. (2011). "Employer branding and its influence on potential job applicants", *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(9): 1088-1092.
- Pennings, J.M., Lee, K., and Van Witteloostuijn, A. (1998) "Human capital, social capital, and firm dissolution", *Academy of Management Journal*, 41(4): 425-440.
- Pfeiffer, J. (2001) "Fighting the war of talents is hazardous to your organization's health", *Organizational Dynamics*, 29(4): 248-259.
- Ray, L.R, Mitchell C., Abel, A.L., Phillips P., Lawson E., Hancock B., Watson, A. and Weddle, B. (2012) "The State of Human Capital 2012, False Summit, R-1501-12-RR, [http://file:///C:/Users/user/Downloads/State_of_human_capital_2012%20\(1\).pdf](http://file:///C:/Users/user/Downloads/State_of_human_capital_2012%20(1).pdf) (9.02.2017).
- Robertson, A. and Khatibi, A. (2013) "The influence of employer branding on productivity-related outcomes of an organization", *The IUP Journal of Brand Management*, 10(3): 17-32.
- Sehgal, K. and Malati, N. (2013) "Employer branding: a potent organizational tool for enhancing competitive advantage", *The IUP Journal of Brand Management*, 10(1): 51-65.
- Spence, A. (1973) "Job marketing signaling", *Quarterly Journal of Economics*, 87 (3), 355-379.
- Sullivan, J. (2004). "The 8 elements of a successful employment brand". <http://www.ere.net/2004/02/23/the-8-elements-of-a-successful-employment-brand/>. (20.12.2015).
- Terjesen, S. , Vinnicombe, S. and Freeman, C. (2007) "Attracting Generation Y graduates: Organisational attributes, likelihood to apply and sex differences", *Career Development International*, Vol. 12 (6),: 504 – 522.
- Turkish Statistics Institute (2014), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr> (09.02.2017)
- Tuominen, P. (1999) "Managing Brand Equity", http://lta.hse.fi/1999/1/lta_1999_01_a4.pdf. (28.12.2015).
- Turban, D. B., and Greening, D. W. (1996) "Corporate social performance and organizational attractiveness to prospective employees", *Academy of Management Journal*, 40(3): 658-672.
- Turban, D.B. (2001) "Organizational attractiveness as an employer on college campuses: An examination of the applicant population", *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 58: 293-312.

Turner, J.C, Brown R.J and Tajfel, H. (1979) “Social Comparison And group interest in ingroup favoritism”, *European Journal of Social Psychology*, Vol 9: 187-204.

Ulrich, D. (1997). “Human resource champions: the next agenda for adding value and dehuering results.” MA: Harvard Business School Press.

Wilden, R., Gudergan, S. and Lings, I. (2010) “Employer Branding : Strategic implications for staff recruitment”, *Journal of Marketing*, 26(1): 56-73.

MEASURING AND ANALYSING WOMEN'S EMPOWERMENT IN TURKEY

DOÇ.DR. Meltem İNCE YENİLMEZ*

ABSTRACT

This research is geared at exploring the gender disparities and empowerment of women in modern day Turkey. Since the creation of the Turkish Republic, various reforms have been put in place in a bid to promote the cultural and socioeconomic development of women. With the onset of these reforms, Turkey still has a major challenge, which is gender inequality. The aim of this research is to look at the gender gap that exists in Turkey; using women's empowerment as a point of emphasis. This research will study gender disparity by adopting Turkish Statistics Institute data and applying binary logistic regression. The results gotten from this research will show that being in labor market is crucial to the empowerment of women. This study also reveals that women working in some job fields have a greater chance at empowerment.

Keywords: Women's Empowerment, Gender Equality, Logistic Regression.

JEL Classification: C35, D63, J16.

TÜRKİYE'DE KADIN GÜÇLENDİRİLMESİNİN ÖLÇÜLMESİ VE ANALİZİ

ÖZ

Bu çalışma modern Türkiye'deki giderek artan cinsiyet eşitsizliğini ve kadınların güçlenmesini için gerekli çalışmaları araştırmaya yöneliktir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, kadınların kültürel ve sosyo-ekonomik gelişimini desteklemek amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlara rağmen, cinsiyete dayalı eşitsizlik hala Türkiye'nin başlıca problemlerinden birisidir. Bu araştırmanın amacı, kadın güçlendirilmesine vurgu yaparak Türkiye'de var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini incelemektir. Çalışmada, ikili lojistik regresyon ile cinsiyet eşitsizliği incelenmektedir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, çalışma hayatı içerisinde yer alan kadınların önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma da ayrıca bazı iş alanlarında çalışan kadınların güçlendirilme konusunda daha büyük bir şansa sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadın Güçlendirmesi, Cinsiyet Eşitliği, Lojistik Regrasyon

JEL Sınıflandırması: C35, D63, J16.

---

* Doç. Dr., Yaşar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, meltem.ince@yasar.edu.tr

1. INTRODUCTION

Simply put, Empowerment is a term that entails development; it could also be referred to as liberation. The term empowerment carries much weight or is a central objective of both international governmental and nongovernmental organizations. In spite of the importance of this time, it is not treated as expected. Hence, there is the need to glorify this condition and observe it from the Turkish point of view.

It could be difficult to understand or define the concept of empowerment entirely. Medel-Anonuevo and Bochynek (1995) referred to empowerment as a goal for various programs. Empowerment can also be defined as the process that brings about changes. Stromquist (1995) defined empowerment as the process by which distribution of power in institutions and interpersonal relations is changed. Furthermore, Lazo (1995) defined empowerment as the course of providing acquiring, giving the means and the resources, or granting access to have control over the resources and the means. To fully understand the idea of empowerment according to the definition of Stronguist (1995), examining the origin of empowerment among popular movements is a nudge in the right direction. Empowerment can be traced back to the United States civil rights movements that took place in the 1960s (Stokeley and Hamilton 1967). Black leaders were dissatisfied with the pace and level of changes among African Americans. Thus, they called for the unity of the black race. They called for black people to unite together, give their goals a definition, support themselves, build a sense of community and identify their heritage. In modern times today, a sufficient number of societies and institutions have placed women and men in certain positions that allow or permits women to be suppressed. Daily practices and activities have confirmed men and women to various family practices, education, religion, laws, the social division of labor and much more. This brings about expectations with constraints attached, and at the same time, these limitations cannot be fought against as they as seen as being essential or natural. No doubts that this is a major part of the rules of men. Hence from this perspective, we define empowerment as the process by which the distribution of power is changed in institutions throughout society and interpersonal relations Stronguist, 1995:13. Wives and mothers should not be relegated to being wives and mothers only; they need to become activists so as to fight against the challenges and limitations affecting them today. Women need to step up to the right the golden rule of men that had been put in place. In a nutshell, empowerment is geared at increasing the consciousness of policy makers about women and aiming for societal change at the same time.

From the illustration above, the concept of empowerment can be concluded to be common to some group of individuals that is, the illiterate, the poor, and the religious or ethnic minorities. The concept of empowerment is aimed at women as they cut across the groups mentioned above. Different cultural areas

influence the various definitions of empowerment and as such the term empowerment is contextual and relative. Now, this paper or research will examine the empowerment of women in Turkey from the contextual nature of empowerment.

This objective and aim of this article are to identify and analyse the impacts and effects of demographic and socioeconomic factors on the empowerment of women in Turkey. The primary objective is to determine the ways by which gender Equality can be increased while improving the empowerment of women. The male members of a woman's family such as father, brother or husband limit the authority of the woman or the decisions the woman can make in the family. Multiple types of research in Turkish literature have revealed that the absence of indicators in measuring women's demographic and socioeconomic status is very much apparent. Thus, in a bid to achieve the empowerment of women in Turkey, there should be improvements in policy right from the household level before extending it to the country as a whole.

2. THE HISTORY OF THE GENDER CHALLENGES

In modern day Turkey, the role of women is distinctive of the struggle for gender equality. This struggle for liberation can be dated back to the 16th and 17th centuries when the Sultanate of Women was prominent. Back then; women of the imperial harem had the capability to influence the policies that were made in the Ottoman Empire. Women were able to change policies than because they were at the helm of affairs. Many sultans back then were minors, which make their sisters or mothers indirectly in charge. But the empire soon declined in the 19th century, and educated women in Istanbul tagged themselves as feminists.

Gündüz (2004) reported that the Tanzimat reforms, which improved women's condition in the country, were seen as modernisation efforts. The women began to request for rights such as paid employment, access to education, the ban on freedom and polygamy. Some magazines were dedicated to improving the popularity of these incitements, and in 1908, the Ottoman Welfare Organization of Women was established. The Ottoman Welfare Organization aligned itself with the Young Turks Movement and had prominent members like Nezihe Muhiddin, Halide Edip Adivar and Fatman Aliye Topaz. Halide Edip Adivar is popular for her writings, which talk about the poor status of women in Turkey and their disinterest in changing their situation. Gündüz (2004) reported that the inception of the Turkish Republic in 1923 brought about the feminist movement that became a part of Kemalist effort at modernization. Further development was observed in the 1930s when Turkish women were given full political rights.

Even with the development, there was still much gap in the social position and formal rights of women when compared with their male counterparts. After the coup in 1980, women's movements stepped up their attempts to change their situation. They came together and formed reading groups; they discussed issues relating to their empowerment thereby keeping themselves more informed. They stood up against some roles that were being forced on women, most especially the ones related to gender. There was a welcome development in 1987 as the first public protest against sexual harassment was staged by the women's movement. The prolonged struggles of women eventually received attention of the government and their demands were discussed for the first time in the Fifth Five Year Development Plan (1985-1990). The outcome of this was establishment of the General Directorate for the Status and Problems of Women in 1990 with the job of conducting various activities aimed at safeguarding the rights of women, protecting and strengthening the position of women socially, politically, culturally, and economically. Since the 1990s feminist discourse has been institutionalized with university programs and women's study centres as evidence. The country even had a woman as Prime Minister in 1993, who however was not a feminist and not much concerned on gender and women's status and empowerment or gender equality.

Several individuals and groups have examined gender disparity in Turkey. For instance, Spidla (2007) writing about women's empowerment in Turkey says that empowering women in social and political fields relates to the questions of effective democracy, equality of rights of all citizens, and the sustained development of pluralist society. According to him, empowering women should be a priority in Turkey as it is about strengthening the administrative capacity of relevant bodies and appropriate structure to monitor women's situation. Campbell (2010) writes that societies give positions to women and men with the masculine roles being more dominant what affects the educational system, the family, the economy, and more; this goes on to show that gender equality between men and women exists only in formal documents. According to him, gender difference in the social lives of men and women is rooted in societies' beliefs and such societal beliefs metamorphose into self-fulfilling prophecies through sex role socialization. In other words, the different sexes are assigned different roles, which are often unequal. Sex refers to physical attributes like sex chromosomes, hormones and identifying people as men and women. On the other hand, gender refers to the characteristics of women and men as norms, roles, expectations of behavior and relationships of women and men in the society. Of course it can change from society to society or from culture to culture.

Yorgun (2013) examines the extent and nature of women's oppression in Turkey and attempts by secular/nationalist movements to improve women's condition. She writes that the main paradox of the Turkish women's situation is that while Turkish women are oppressed, they still do not, as should be

expected, embrace feminism as an emancipation ideology to aid them in their struggle against oppression. She says that most Turkish women have come to accept their condition in life and that the feminist ideology was until quite recently despised and ridiculed even amongst many women. Arıkan (2013) studied gender equality from the perspective of education. He writes that formally girls and boys are equal in the Turkish educational system, especially when it comes to both sexes taking education at all levels but that this exists only as a written document. According to him, the annual United Nations' Human Development Reports (HDR) indicate that women in Turkey study less and leave school earlier than their male counterparts and women are extremely underrepresented in parliament and other power-demanding fields of employment. Ranki and Aytaç in their 2006 study assessed the effect of macrostructure, family resources and cultural attitude and practices on females in attaining primary and post primary education in Turkey. Their study revealed that while locality, family resources and family structure and culture influence the education of both genders, girls' chances of post-primary schooling are greater if they live in metropolitan areas and in less patriarchal families.

Beşpınar (2010) in her study on women's work related strategies and social class in urban Turkey writes that in the current Turkish socio-political and economic structure, women have developed individual means of getting room to manoeuvre around the patriarchal system rather than work towards long term collective gain. She writes that the various work related strategies adopted by women do not necessarily change the patriarchal system of rules that exist in the Turkish society, nor do they question it, instead these acts provide women certain opportunities to change their everyday lives and give them a more favourable position in their relationship. What this implies is that the "patriarchal gender regimes in the family, labour market, and state policies do not allow women to be full and equal members of society." Men and women are considered equal in Turkey, but in reality and practice, the reverse is the case. There are still some obstacles, which hinder the liberation of women in Turkey. Thus, this work is targeted at re-examining the gender problem in Turkey. This paper is aimed at identifying the challenges that impede the achievement of women's empowerment. The problems include inadequate training and education, incongruity in the Labour market and reduced political participation. Finally, this paper sets out to identify measures that can help women to overcome these challenges and be empowered.

3. GENDER EQUALITY TODAY

In her quest to become a member of the European Union in 2004, Turkey embarked on making reforms in human rights, the judicial system, and Equality. This was a prerequisite to gaining access to

European Union accession process and meeting the EU aquis communautaire. It's safe to conclude that this is a step in the right direction. Furthermore, the Labour Act, Criminal and Civil codes and the Constitution has been reviewed to promote Gender Equality. However, there is still a significant challenge. The biggest problem remains to implement these rights. You'd agree that the implementation of these rights depicts the development of women.

Fast forward to 2012, the United Nations data on human development indicators showed that Turkey had a gender inequality index value of 0.366. In the political sector, that is, in parliamentary seats, women only hold 14.2%. In the education sector, about 26.7% of adult women have reached a higher education level, and this is quite small when compared to the 42.4% of their male counterparts. A National Action Plan on Gender Equality was embarked upon in 2008. The plan, which is aimed at promoting Gender Equality and women's empowerment, was designed to run from 2008 to 2013. The action plan covered women and health, women and power, decision-making process, girl children, women and environment, and women's human rights. The overall aim and objective of the action plan were to allow ministries and government agencies promote Gender Equality in the concerned areas while developing policies to fight against gender issues at the same time. In February 2009, Law 5840, that is, the Turkish National Parliament adopted the Law on Equal Opportunities Commission for Women and Men. Then, in March 2009, the country established the Equal Opportunities Commission and gave the commission the responsibility of encouraging gender equality in law making. Simply put, the job of the commission is to be an institutional dimension to equality and gender in Turkey, starting from the government level. The creation of the commission is a step in the right direction as it tackles gender discrimination that has become the social norms in the world today. However, the commission has not been able to achieve its responsibilities as expected. For instance, The Ministry for Women's Issues and the Family has since lost the name "women." The ministry has been changed to "Family and Social Affairs Ministry." From this point, it is safe to conclude that women are not considered as individuals but a part of a family.

4. THE EMPOWERMENT OF WOMEN IN TURKEY

Significant progress has been made in the quest of Turkey to actualize female empowerment, but there remains a lot to be done. The situation of women in Turkey is still a major source of concern especially in the areas of domestic violence against women, education, and participation in the job market. This paper will not be complete without mentioning the violence that women suffer every day. They

experience violence from their husband's, family members, ex-husbands or anyone in the street. The records of domestic violence are on the increase and government has done little or nothing to change the situation. The unfortunate thing is people who carry out violence against women goes unpunished.

TurkStat (2014) reported that the law of the country had been revised to promote and protect women's right. The Progress Report adopted by the European Commission in November 2006 fully supports the revision of the laws of Turkey. The report included Law on Municipality, The Labour Code, The Penal Code and many others. The report showed that there is a need for alignment on equal pay, among other things parental leave, social security and equal access to employment. Even with the onset of these legislations, changes have not been fully implemented. The respect for women rights is still at large. As a result of high rate of illiteracy, women remain vulnerable to discriminatory practices. Without any doubts, training women and overcoming the gender gap in education is a crucial step in empowering women. The importance of education in women's economic independence and emancipation cannot be overemphasized. Education affects virtually every aspect of human endeavours. When girls/women get education, they are better able to take care of themselves; hence child and maternal mortality rates are reduced. An educated woman will also provide equal access to education for her children irrespective of gender and their production is higher. Put all these together and the result is an increase in economic growth and better equitable distribution of resources. Education greatly increases women's economic choices and these women hardly succumb to society's patriarchal structure that confines them to unpaid jobs. Education will also prepare women to attain positions of leadership at various levels and this will improve society's approach to problem solving and decision-making. As much as the country has recorded some gains in this aspect through various campaigns targeted at getting girls to school, campaigns regarding to European Commission in November 2006 such as the "Let's go to school girls" which has seen over 222,800 girls in school, and the "campaign to support National Education" that has itself reached over 4 million adults within 4 years - mainly women from rural areas as well as girls who were unable to attend school, it is important that the government does not relax now. This is the time to set up a monitoring committee to ensure that these programs are properly implemented and girls remain in school. Education is significant – unquestionably. However, today's feminist literature highlights that education alone may not be enough. Unfortunately, there are still many educated women, who suffer violence, discrimination, inequality, and who many times to not act actively to fight this. So education is necessary, but not sufficient when it comes to gender equality.

On the other hand, when feminist movement is carefully analysed, Turkey was once represented as an example of abandoning tradition (Islam) in favour of modernism. However, today's Turkey is quite

different in comparison to the secular state that was emerging a few decades in the past. On one hand, Islam is flourishing in Turkey. Besides, Osmanağaoğlu (2015) investigates developmental stages of women's struggle. She marks a new period of feminism on the basis of the highly-debated issue of women's right to determine what to wear, their willingness to work and participate in wage labor, their right to do politics, and most importantly the discourse still being advocated by feminists: 'Men! stay out of our decisions, we can struggle for freedom on our own'. Therefore, investing in women's economic empowerment is an important step towards women's emancipation. Turkish women's participation in the labour market remains low (30.8% against the EU's average of 58.6%), and is one of the lowest in OECD countries (UNDP, 2014). There is a labour divide as women are mainly in agriculture and/or other low income or unpaid jobs. To solve this problem, the country really needs to get more women into the labour market, into well paid professions with good working condition in line with the agenda of the International Labour Organization (ILO) and the European Union (EU). The country needs to embrace innovations that promote women's economic resilience; innovations that will help women overcome the barriers of livelihood and promote a more equitable income flow of financial and non-financial benefits. This could be in the form of promoting women's entrepreneurship and providing female entrepreneurs with credit facilities and vocational training while supporting organizations that do the same. Once women have increased control of resources, it will give them a level of confidence so they increase their contribution to the household, economy, their reproductive health, etc.

Economically empowered women can also promote the development of a nation. Such women are likely to have fewer children and fertility rates discussed so far indicate this. Such women (unlike their male counterparts) are likely to defy the patriarchal system in operation by giving their sons and daughters equal opportunities to attain education. They can promote better environmental sustainability. If the society can view the benefits from this perspective, it will understand the need for women's education and empowerment; it will realize that not only is it a matter of a human right, but also of human security. So unless women are economically empowered, Turkey will continue to grapple with poverty and gender inequality.

5. DATA AND METHODOLOGY

While examining the relationship between socio-economic, financial, demographic and religious variables concerning the empowerment of women in Turkey, progressions of binary logistic regression models are used. This model was adopted to separate the different indicators on the probabilities of

Turkish women, the overall net effect of intro variables, the overall net impacts of control variables and various indicators on the chances of Turkish women. The logistic technique of analysis allows a researcher to trust the logical result irrespective of the adequacies of gathered data, which may make the product of several linear regression methods lack evidence. Some discrete dependent variables used in the individual analysis ascertain the binary logistics regression. As earlier stated, empowerment is a complex concept which cannot be easily measured. As a result of this, there is an underlying weakness in any research that tries to measure empowerment. Measuring behavioural changes is quite easier than measuring attitudinal change as such; more confidence is required in control of financial resources and decision-making. Irrespective of the problems associated with measuring attitude, taking on an attitudinal measure of empowerment is very crucial. Instead of this, the term empowered and the whole concept of empowerment needs to be considered. However, people who did not supply concrete answers to the items in this work were deleted from the study.

Concerning the way of logistic regression, every single variable are coded so that a one (1) connotes concurrence with unequal women economic empowerment in Turkish economic way of life. Hence, odd proportions that are over an estimation of one (1) mean a positive relationship between the indicator variable and the indigent variable. By differentiation, odd proportions that are underneath an estimation of one (1) imply a negative relationship between the indicator variable and the subordinate variable. For example, we can characterize: inspect dissect method ability.

$$y_i = \begin{cases} 1 & \text{if the } i^{\text{th}} \text{ women are willing to be in economic life in Turkey} \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases}$$

y_i can be viewed as realization of a random variable Y_i that takes the values of “0” and “1” with probabilities Π_i and $1-\Pi_i$. Note that if $y_i = 1$, Π_i is obtained, if $y_i=0$, $1-\Pi_i$ is obtained. Therefore,

$$P_i = E (Y=1, X_i) = \beta_1 + \beta_2 X_i \quad (1)$$

$$P_i = E (Y=1, X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} \quad (2)$$

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} \quad \text{Where } Z_i = \beta_1 + \beta_2 X_i \quad (3)$$

The most obvious idea to make it linear function of X , logarithms of the two sides must be taken.

As a result, the logistic regression model is:

$$P_i$$

$$1-P_i$$

$$L_i = \log \frac{P_i}{1-P_i} = \alpha_i + \beta_1 + \beta_2 X_i \quad (4)$$

P_i

P_i

$\frac{P_i}{1-P_i}$ in equation (4) represents the odds ratio for empowerment, while $\log \frac{P_i}{1-P_i}$ represents the Log-odds.

Therefore, Turkish Statistical Institute (TUIK)'s survey titled "Household Labour Force Survey", Women's Labour and Employment Initiative Platform (KEIG)'s "Problem Areas and Policy suggestions I and II", The Minister of Family and Social Policies General Directorate on the Status of Women "Analysis of Women's Labour Force Profile and Statistics in Turkey" are analysed using binary logit regression method. Especially, Turkish Statistical Institute (TUIK) data has been utilized which incorporates a representative arbitrary probability test of people with the age of 15 years or more, furthermore gives an one of a kind chance to answer the inquiries of this exploration. WEI is considered as the dependent variable and variables are obtained from selected socio-economic and demographic factors. The sample was intended to be illustrative of the grown-up populace of Turkey. Along these lines, the subsample of women utilized is illustrative of Turkish women. Be that as it may, the first dataset had a few missing cases. In this way, to handle missing qualities, different ascriptions are acquired to eliminate missing qualities from the information set. This strategy attributes missing qualities by taking the dependent and independent variable as indicators.

As the main focus of research exploration is to inspect Turkish women's economic empowerment as for presence of women in the work force, education, marital status of women, family size, place of residence, women's ownership of property, age of women, and women's income, four dependent variables that identify with each of these sections to test women's economic empowerment were utilized. A measure of freedom of rights was developed that is the average of a respondent's scores on a question about mobility: "do you need permission to continue your education?" In the study, responses are "yes" and "no". The average ranges from 0 to 1 and a score of 1 indicates that the respondent does not need permission to continue their education and so also indicates a higher level of empowerment. This variable measures Turkish women dispositions toward economic empowerment where 76.9 percent of respondents agreed with this announcement. Finding the mean score for each respondent across two decision-making indicators created a measure of decision-making. Scores range from 0 to 1 with higher scores corresponding to greater levels of decision-making power within the household and therefore greater levels of empowerment in terms of decision-making capabilities.

Decision-Making is measured by a variable asking: "who decides about the presence of your statue in the work force?" Response categories are "husband or father" or "respondent or jointly with others."

This variable measures Turkish women demeanours toward eagerness to be in working life where 72.7 percent of respondents agreed with the statement.

The other measure of place of residence was developed that is the average of a respondent's scores on a question about economic decision-making: "does place of residency ease your life in finding a better job?" In the study, responses are "yes" and "no". Urban women have more prospects to participate in economic decision making as compared to rural women. So this variable measures Turkish women's level of economic empowerment and their well-being where 81.3 percent of respondents agreed with this announcement.

Control over resources is often cited as a very important indicator of empowerment. In this research, one variable is used to begin to get at this connection between control over income and empowerment: "do you have permission to arbitrament your income?" While it does not ask if the respondent manages her own or household funds, it does ask whether or not the respondent is allowed to have money set aside. This measure is linked to financial control and does give important information about a women's ability to have her own-funds and ownership of property. Responses are "yes" and "no". Roughly 82.6 percent of respondents agreed with this announcement. Being able to have money set aside indicates having some measure of control over one's resources and is therefore included in this study as a possible indicator of empowerment.

5.1 Financial Control Variables

The major independent variable of the examination; employment, is a dichotomous variable with 0 alluding to not working and 1 alluding to working. Since there is a rhetoric link between employment and empowerment, many women shape their lives depending on the dimensions of occupations. The financial logical attributes for the gender crevice in economic investment that are presented are work status, per capita income, livestock ownership and land ownership. Income is a ceaseless variable and alludes to the respondents' impression of their profit. It ranges between (=0) most minimal and (=9) most astounding. Work status is a trivalent variable showing whether an individual is as of now (=2) not employed; (=1) housewife; or (=0) employed. Ownership of a property can raise women's chance to invest in various income generating assets. Livestock ownership and land ownership variables are computed by asking women about any property they have in their possession and it is "1" if the woman has an ownership and "0" otherwise.

5.2 Demographic Control Variables

In addition to the employment variables, a few main socio-demographic characteristics are included as control variables. Education alludes to the finished education level and it is measured by four categories: (=3) primary; (=2) secondary; (=1) higher, and (=0) tertiary. Women's economic empowerment is well influenced by age. Therefore, the variable of age is continuous and it is hypothesized that there might be higher levels of women's economic empowerment among women in the older age group. The respondents are recognized as "15–29" (= 0), "30–44" (= 1), "45–64" (= 2), and "65 or more" (= 3). Family size is an additional societal factor, which determines women's economic empowerment. In most of the big size families, higher aged members of household make larger evaluation. However, in nuclear families women can work independently in domestic activities. A dummy variable is used for family size as "1" if woman lives in a large family and "0" otherwise. Marital status is coded to distinguish respondents as "single" (= 0); "married" (= 1) or "other" (e.g., separated, divorced or widowed) (= 2). In conclusion, number of youngsters is dealt with as a continuous variable, extending from "no kids" (= 0) to "four or more kids" (= 4). In Turkey, because of undetermined dominant patriarchal rules over women and their positions in the society, males are heads of the household and female headship is not acknowledged culturally. It is expected that women's economic empowerment is negatively related to husband's headship if husband makes most of the household decisions alone without engaging women.

6. ESTIMATION RESULTS

Model 1 only contains demographic variables, while Models 2 shows demographic and financial control variables in the regression. Then, Model 3 shows female occupations where Model 4 studies all indicator variables included in the research. Table 1 shows the relationship between occupations, demographic and financial control variables, freedom of rights, and agreement with the assertion that education is very important for women's empowerment in the labour market. The results from the logit reveal that freedom of rights in work life has a huge effect on women's empowerment. The positive significant coefficient shows that working women have high chance of having higher empowerment figures. There is a strong connection between women's empowerment and education level where education is shown to be directly influenced by women's freedom of rights and the women who have freedom of rights when it comes to decision making have about 2.18 times more chances of being able to

complete their schooling or do not require permission to complete their education. Consequently, by calculations in Model 1 of Table 1, the probability of this happening are higher for women who are educated than for those who aren't (OR= 2.18, $p < 0.01$). Model 2 demonstrates that the likelihood of support for women's empowerment is immensely influenced with whether they are employed or not employed (OR = 3.12, $p < .05$). In Model 3, while it can be seen that the increases are a bit little for the women who are skilled, it also shows that women with better occupations, have a higher probability of enjoying more freedom of rights. Also, socio-demographic indicators are great influencers to the chance of rights. The totality of these findings continue when all the variables for control are included in Model 4, with a little decrease in the probability of assertion and criticalness level for educated women (OR = 1.95, $p < .05$).

Table 1: Logit Model Predicting Freedom of Movement by Financial, Demographic and Occupational Characteristics

Variable	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
<i>Demographic measures</i>				
Primary education (omitted = tertiary)	1.27**	1.22**	1.21**	1.17**
Secondary education (omitted = tertiary)	1.92**	1.84**	1.84**	1.83**
Higher education (omitted = tertiary)	2.18**	2.18*	2.16*	1.95*
Age 15–29 (omitted = 65-older)	.217***	.215***	.215***	.211***
Age 30–44 (omitted = 65-older)	.312***	.307***	.279**	.279**
Age 45–59 (omitted = 65-older)	.635**	.723***	.721***	.715***
Married (omitted= Single)	1.43**	1.48**	1.41**	1.38**
Married (omitted= Other)	1.27**	1.27**	1.33**	1.33**
Urban (omitted= Rural)	1.47**	1.45**	1.45**	1.42**
Rural (omitted= Urban)	-.719**	-.712**	-.708**	-.703**
Large family size (omitted= otherwise)	-.072***			
Children	1.34**			
<i>Financial Measures</i>				

Income	1.78***	1.55***
Employed (omitted = unemployed)	3.12*	2.83*
Unemployed (omitted = employed)	1.65**	1.17**
Housewife (omitted = employed)	.813***	.653***
Ownership of property (omitted= otherwise)	1.36**	1.29**

Occupations

Not Working	Omitted	Omitted
Professional/Managerial	.677**	.466**
Service	.721**	.622**
Household	.265**	.257**
Skilled manual	.469**	.278**
Unskilled manual	.252**	.173**
Agricultural	.287**	.144**

Likelihood ratio X-square	74.059	47.867	193.825	166.803
(-2 log likelihood)	1614.667	1451.923	1389.244	1218.435
Weighted N	1450	1450	1450	1450

---

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Model 1 in Table 2 proves the positive relationship between women's empowerment and marital status. This particular model, forecasts that the rate of women in urban areas with higher education has centrality levels. Also, table 2 displays results on the statement that men are preferred as professional heads over women across various occupations. In this particular table, critical results are observed for educated individual, skilled variable, with the likelihood of assertion increasing by 86 percent for educated women in comparison with uneducated women (OR = 1.86, p < .01). These chances of understandings were lower however huge for uneducated women (OR = 1.54, p < .01) and (OR = 1.62, p < .01). Model 3 puts forward the suggestion that occupation is connected with women's decision-making. For decision-making in women, the coefficients show that women who work in technical/professional/managerial, in sales/services, in clerical, and also in household have a higher chance of opportunities to make decisions

than women in other fields of work. In Model 4, no significant relationship was produced by any other control variables.

Table 2: Logit Model Predicting Decision-Making by Financial, Demographic and Occupational Predicts Characteristics

Variable	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
<i>Demographic measures</i>				
Primary education (omitted = tertiary)	1.54**	1.47**	1.45**	1.37**
Secondary education (omitted = tertiary)	1.62**	1.62**	1.46**	1.43**
Higher education (omitted = tertiary)	1.84**	1.77**	1.75**	1.68**
Age 15–29 (omitted = 65-older)	.137***	.132***	.127***	.127***
Age 30–44 (omitted = 65-older)	.267***	.267***	.253**	.217**
Age 45–59 (omitted = 65-older)	.738**	.731***	.715***	.703***
Married (omitted= Single)	1.26**	1.23**	1.18**	1.09**
Married (omitted= Other)	.699**	.664**	.648**	.599**
Urban (omitted= Rural)	1.25**	1.23**	1.16**	1.07**
Rural (omitted= Urban)	-.488***	-.431***	-.427***	-.424***
Large family size (omitted= otherwise)	-.072***			
Children	.907***			
<i>Financial Measures</i>				
Income		1.287***		1.279***
Employed (omitted = unemployed)		1.560*		1.504*
Unemployed (omitted = employed)		.561**		.497**
Housewife (omitted = employed)		.460***		.358***
Ownership of property (omitted= otherwise)		1.35**		1.17**
<i>Occupations</i>				
Not Working			Omitted	Omitted
Professional/Managerial			.457**	.341**
Service			.508**	.387**
Household			.362**	.299**

Skilled manual			.224**	.207**
Unskilled manual			.093**	.068**
Agricultural			-.083**	-.056**

Likelihood ratio X-square	43.887	48.913	126.052	153.8016
(-2 log likelihood)	1719.839	1701.281	1627.174	1508.065
Weighted N	1450	1450	1450	1450

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Model 1 in Table 3 demonstrates that, generally, women living in rural areas are basically more prone to earning less income than their counter parts in urban areas. Consequently, a substantial gender gap in empowerment occurs as a result of women's undetectable stance in working life. Women who do manual and agricultural jobs have shown constantly to be the least empowered ones, nevertheless their employers also influence this. One of the significant discoveries made is the big difference in marriage status and age level by socio-demographic background for women in rural areas not minding their occupation and type of work. For instance, for women working in the agricultural sector for a person who is not a family member, the chance of income is greater than rural women, not old and without education to women who are older, more educated and urban. Results as shown by Table 3, show that areas where the women live have an impact on their well-being, the control figures, that are critical, income (OR = 1.14, p < .05) and educational level (OR = 1.68, p < .01). Hence, this paper further supports sociological methodologies (such as Burns et al., 2001) or post-modernization hypothesis (like Inglehart, 1997) to observe how financial and demographic indicators have huge effect on women's empowerment and gender balance too.

Table 3: Logit Model Predicting Place of Residence by Financial, Demographic and Occupational Characteristics

Variable	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
<i>Demographic measures</i>				
Primary education (omitted = tertiary)	.685**	.674**	.671**	.657**
Secondary education (omitted = tertiary)	.918**	.891**	.879**	.873**
Higher education (omitted = tertiary)	1.68**	1.62**	1.61**	1.57**

Age 15–29 (omitted = 65-older)	1.13***	1.04***	.974***	.945***
Age 30–44 (omitted = 65-older)	.887***	.879***	.863**	.847**
Age 45–59 (omitted = 65-older)	.704**	.684***	.647***	.638***
Married (omitted= Single)	1.03**	.887**	.876**	.869**
Married (omitted= Other)	.809**	.785**	.730**	.726**
Urban (omitted= Rural)	1.97**	1.88**	1.83**	1.83**
Rural (omitted= Urban)	-.586**	-.485***	-.482***	-.469***
Large family size (omitted= otherwise)	.093***			
Children	1.08***			
<i>Financial Measures</i>				
Income		1.14*		1.08***
Employed (omitted = unemployed)		1.847*		1.638*
Unemployed (omitted = employed)		1.21**		1.16**
Housewife (omitted = employed)		1.13***		1.05***
Ownership of property (omitted= otherwise)		1.73**		1.55**
<i>Occupations</i>				
Not Working			Omitted	Omitted
Professional/Managerial			.685**	.463**
Service			.817**	.614**
Household			.438**	.293**
Skilled manual			.267**	.185**
Unskilled manual			.154**	.067**
Agricultural			.239**	.162**
Likelihood ratio X-square	3.167	18.893	26.989	25.537
(-2 log likelihood)	1831.428	1768.649	1581.378	1547.065
Weighted N	1450	1450	1450	1450

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

The logit model results showed below in Table 4 demonstrates the relationship between demographic

features, occupation and the ability of women to have control over resources, livestock and land. The results displayed by the logit shows that occupation is a vital indicator of control over resources. There is little probability for both unskilled and skilled women working in the agricultural sector to be empowered when in contrast with women in other sectors. Nevertheless, the logit results put forward a suggestion that for many women, making huge contributions to the income of the family influences resource control than the kind of employer they work for. For example, all women who work in the agricultural sector, unskilled or skilled positions and even professionals who work for family or are self-employed have a little chance of having the ability to control their properties, income, or resources. As shown by Table 4, women control over resources is influenced by women's education, age and occupation. Moreover, it can be seen from the table that the control variables of income (OR = 1.78, $p < .01$), marital status (OR = 1.37, $p < .01$) and living in urban areas (OR = 1.26, $p < .05$) have higher chance of influencing women's control over resources.

Table 4: Logit Model Predicting Control over Resources by Financial, Demographic and Occupational Characteristics

Variable	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
<i>Demographic measures</i>				
Primary education (omitted = tertiary)	.017**	.017**	.014**	.013**
Secondary education (omitted = tertiary)	.723**	.715**	.706**	.701**
Higher education (omitted = tertiary)	1.55**	1.52**	1.52**	1.38**
Age 15–29 (omitted = 65-older)	.162***	.158***	.158***	.137***
Age 30–44 (omitted = 65-older)	.386***	.370***	.370**	.367**
Age 45–59 (omitted = 65-older)	.583**	.571***	.566***	.547***
Married (omitted= Single)	1.37**	1.37**	1.29**	1.14**
Married (omitted= Other)	1.18**	1.09**	1.02**	.972**
Urban (omitted= Rural)	1.67*	1.65*	1.58*	1.54*
Rural (omitted= Urban)	-.485**	-.479**	-.467**	-.429**
Large family size (omitted= otherwise)	0.162**			
Children	.157**			
<i>Financial Measures</i>				
Income		1.78*		1.17***
Employed (omitted = unemployed)		1.716*		1.682*

Unemployed (omitted = employed)	1.17**	1.04**
Housewife (omitted = employed)	.472***	.319***
Ownership of property (omitted= otherwise)	1.105**	1.029**

Occupations

Not Working	Omitted	Omitted
Professional/Managerial	.679**	.473**
Service	.725**	.725**
Household	.573**	.551**
Skilled manual	.224**	.127**
Unskilled manual	.035**	.018**
Agricultural	.097**	.082**

Likelihood ratio X-square	4.537	16.218	23.159	27,488
(-2 log likelihood)	1271,885	1278,609	1157,380	1081,065
Weighted N	1450	1450	1450	1450

---

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

7. CONCLUSION

The world we live in today is a global one hence it is imperative that we make use of every economic and social asset within our reach to achieve success. From the theories of the Criminal Code, constitutional reforms, Labour Act and Civil Code, men and women appear to be equal although some sorts of discrimination still occur in other areas. These form of discrimination includes the unequal access to the woman to education, economic resources, legal and social discrimination, their burden of outstanding jobs or low income, the absence of women in the political sector and different domestic violence that are targeted against women. These challenges reduce or bring down the effort of women towards March of women towards liberation from slavery and as such, their families, country, and communities at large faces the consequences.

The effect of the patriarchal structure is seen in urban and rural Turkey although women's empowerment is prominent in urban Turkey. As compared to women in the urban areas, women in rural areas face much discrimination and inequality at a greater rate. The women in urban settings who are educated enjoy free and better access to health care, economic opportunities and chances are, they will experience less domestic violence compared to the rural women. Also, empowerment of women is impeded by the society's definition of the responsibilities of women. This may be religious or social. The general idea in main parts of Turkey is that women are not equal to men and as such, they should be given lower status in the community and family. This idea makes it difficult or impossible for women to gain access to economic possibilities, education and much more. As a result, their choices and freedom are limited.

This work, therefore, suggests that there should be the sincere implementation of educational policies, which will make it compulsory for girls/women to stay in school for an extended period. Likewise, this work suggests that government should rise and create innovations like insurance and savings, credit, Social and legal strategies, and microfinance all in a bid to promote the economic resilience of women and to increase the access of women to real employment opportunities and productive assets. All these will assist them to overcome the barriers surrounding livelihood and the policies that are targeted at promoting gender Equality. This is believed the nudge in the right direction towards the liberation of women in Turkey.

However, the results of this research work are in agreement with other studies that have been conducted on women's empowerment but also disclose new insights and perceptions. From the previous studies carried out, one can deduce that socioeconomic, demographic background is a greater part of women's empowerment. Having highest levels of education, the state of being single and old, and inhabiting in an urban society are connected to higher empowerment levels. Marital Status, levels of teaching, coming from an urban or rural area are significant demographic factors. It's safe to conclude that demographic factors play a crucial role in empowerment. Of a truth, the old methods of organizing empowered for women and girls, delaying marital age is backed up by this discovery. The result of this research work also reinforces the assertion that working alone cannot be used as criteria to liberate women except liberation over freedom of rights and control over financial resources. When it narrows down to occupation, women who engage in clerical, professional/technical, sales/services, and managerial have a greater chance of controlling financial resources and making decisions. The results observed for women who engage in household jobs and domestic work agrees with regard results found for females who engage in no manual jobs in contrast to women who do manual work. However, in some cases, chances

are these women can be empowered that those who participates in professional jobs. The question now is, what effects does all have on women empowerment? While this study states that the liberation is women is connected to employment, the relationship is not as simple or easy as it appears to be. This just means that to understand the relationship between jobs and empowerment entirely, employment should be given adequate attention. That is, sufficient attention should be paid to the jobs available for women, women's income and the control they have over it and how well the revenue sustains her family.

This research has done the work of studying the complex relationship that exists between empowerment and employment. However, the work suggests that all the steps mentioned or listed are the necessary prerequisites for empowering women. It also reveals that employment is useful regarding behavioural measures of empowerment. All these discoveries show that empowerment is complex. Besides, the fact that a woman is liberated in one sector does not connote that she will be liberated in the other.

REFERENCES

- Arıkan, Y. (2013). "Gender in Education and Social Gender Relations", Retrieved from:
http://www.education-and-gender.eu/edge/pdf/GENDER_IN_EDUCATION_AND_SOCIAL_GENDER_RELATIONS_3.pdf (22.01.2016)
- Beşpınar, U. F. (2010). "Questioning Agency and Empowerment: Women's Work Related Strategies and Social Class in Urban Turkey", *Women's Studies International Forum*, 33 (6): 523-532.
- Campbell, D. (2012). "Gender and schools", Pearson Allyn Bacon: Prentice Hall.
- Gündüz, Z. Y. (2004). "The Women's Movement in Turkey: From Tanzimat towards European Union Membership", *Perceptions*, 115-134.
- Lazo, L. (1995). "Some Reflection on the Empowerment of Women". In C. Medel-Añonuevo (Eds.pp:23-37), *Women Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy*. Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- Medel-Anonuevo, C. and Bochynek, B. (1995). "The International Seminar on Women Education and Empowerment". In C. Medel-Anonuevo (Eds. pp: 5-12), *Women Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy*. Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- Müftüleri-Baç, M. (1999). "Turkish Women Predicament". *Women's Studies International Forum*, 22(3): 303-315.

- Osmanağaoğlu, H. (2015). *Feminizim Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Spidla, V. (2007). ‘Empowering Women in Turkey: A Priority in the Pre-accession Process’. *Turkish Policy Quarterly*, 6/1, http://www.turkishpolicy.com/article/480/empowering_women_in_turkey (18.01.2016)
- Stokeley, C. and Hamilton, C. (1967). “Black Power: The Politics of Liberation”. New York: Random House.
- Stromquist, N. (1995). “The Theoretical and Practical Bases for Empowerment”. In C.Medel-Anonuevo (Eds. pp: 13-22), *Women Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy*. Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- T.C. Başbakanlık (1993). “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Uyarınca Hazırlanan Türkiye Raporu”, Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- _____. (1995). “Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu IV. Dünya Kadın Konferansı”, Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- _____. (1998). “Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Kadının Durumu”, Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- _____. (2000). “21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış”, Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- _____. (2008). “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013”, Ankara: Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Tuna, T. (2012). “Gender and Modernization in Turkey”. *International Journal of Learning Development*, 2(5): 273-288.
- Turkey Population and Development Indicator (2014). http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068 (21.01.2016)
- Turkish Statistical Institute. (2013). “Gender Statistics” <http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/02/Toplumsal-Cinsiyet-Istatistikleri-2013TUIK.pdf> (21.01.2016)
- UNDP. (2014). “Human Development Report, Sustaining Human Progress”, New York: UNDP.
- UNECE Report. (2012). “Achieving the MDGs in Europe and Central Asia”, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/publications/oes/UNECE_MDG_Report_212.pdf (16.01.2016)

- World Economic Forum. (2014). “The Global Gender Gap Report”, Geneva: World Economic reform
http://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf (16.01.2016)
- Yorgun, P. (2013). “The Women Question and Difficulties of Feminism in Turkey”. Journal of
Revolutionary Socialist of the Middle East, No: 11.

ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN BİR PANEL EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş BOZKURT*
Yrd. Doç. Dr. M. Özgür YANARDAĞ**

ÖZ

Çalışmanın konusu enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Çalışmanın temel amacı; 1980'lerden bu yana birçok iktisatçının üzerinde araştırmalar yaptığı enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin hem teorik hem de ampirik olarak analiz edilmesidir. Çalışmada öncelikle konuyla ilgili literatür incelenmiş ve panel eşbütünleşme analiz yöntemini kullanılarak, ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ampirik olarak ölçülmüştür. Çalışmanın verileri Dünya Bankası'nın İstatistik Veri Tabanı'ndan elde edilmiştir. Analizler sonucunda, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sunucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, CADF, Panel Eşbütünleşme.

JEL Sınıflaması: O10, O13, C10.

ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH: PANEL COINTEGRATION ANALYSIS FOR DEVELOPING COUNTRIES

ABSTRACT

The subject of the study is the relationship between energy consumption and economic growth. The main purpose of the study, since 1980's so many economists which research the relationship between energy consumption and economic growth is to analyzed both theoretically and empirically. First; in this study, literature has been examined later the relationship between energy consumption and economic growth empirically has been measured by panel cointegration analysis method. Data of study were obtained from The World Bank Data Bank. Result of analyses, it has been concluded that there has been a cointegration between energy consumption and economic growth.

Keywords: Energy Consumption, Economic Growth, CADF, Panel Cointegration.

JEL Classification: O10, O13, C10.

* Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, kurtiboz_48@hotmail.com

** Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, ozguryanardag@adu.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde birçok üretim ve tüketim faaliyetlerinin temel girdisi olan enerji, ekonomik büyümenin de en önemli faktörlerinden biridir. Adam Smith'den günümüze kadar uzanan süreçte iktisatçılar daha ziyade ekonomik faaliyetlerin bir fonksiyonu olarak doğal kaynakları, işgücünü ve sermayeyi incelemişlerdir. 17. ve 18. yüzyıl tarım ekonomileri için oldukça önemli olan bu faktörlere 19. Yüzyılda yaşanan sanayileşme devrimi ile yeni bir üretim faktörü olarak enerji faktörü eklenmiştir. Keynesyen çerçevede bakıldığında ise tüketim gelirin bir fonksiyonudur ve benzer şekilde enerji tüketimi ve ekonomik üretkenlik de birbiri ile ilişkilidir. Zira enerji tüketimi ile artan üretkenlik geliri ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi arttıracaktır.

Ülkeler üretimde bulunmak ve bunu devam ettirmek için üretim faktörlerinden biri olan enerji girdisine gereksinim duyarlar. Enerji kaynaklarına bol miktarda sahip olan ülkeler olmayanlara göre daha avantajlıdır. Üretim maliyetlerinde azalma sağlayabilirler. Gerek enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler gerekse olmayan ülkeler ekonominin büyümesine bağlı olarak enerji kullanımını artırır. Dolayısıyla enerji tüketiminin artması diğer kalkınma göstergesi olan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ile birlikte sağlandığında bir ülkenin kalkınmışlık düzeyinin göstergelerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle de enerji tüketimi ile ilgili oluşturulacak politikalar ekonominin kalkınmışlık durumunu da etkileyebilecektir.

Enerji tüketimi ve gelir arasındaki ilişki özellikle 1974 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte günümüze kadar uzanan süreçte üzerinde tartışılan en önemli konulardan biri olmuştur. Söz konusu iki değişken arasındaki ilişki hala tartışılmaktadır ve farklı benzer ülke grupları için, farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ampirik olarak, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler için nedensellik analizi ile test edilmiştir. Bu noktada özellikle Granger (1969)'in yapmış olduğu çalışmalar, önemli çıkarımlar sunmuştur ve nedensellik üzerine önemli bir literatür geliştirmiştir.

Bu noktada bazı çalışmalar enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru veya ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulurken, bazı çalışmalar ise herhangi bir yönde nedenselliğin olmadığını saptamış ve diğerleri de iki yönlü nedensellik bulmuştur. Bazı sonuçlar aynı ülkeler ve örnek dönemler için benzer veri setleri kullanılmasına rağmen uygulanan tahmin metotlarına (farklı nedensellik teknikleri kullanan tek değişkenli veya çok değişkenli modeller) bağlı olarak değişmektedir. Bu çalışmada ise panel eşbütünleşme analizleri kullanılarak gelişmekte olan ülkeler için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında her hangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden en önemli öncül çalışma Kraft ve Kraft (1978) tarafından yapılan çalışmadır. Çalışmada ABD’de 1947-1974 yılları arasında GSMH ile enerji tüketimi arasındaki ilişki analiz edilmiş ve GSMH ile enerji tüketimi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

ABD ekonomisi üzerine, Kraft ve Kraft (1978) tarafından gerçekleştirilen ilk çalışmadan bu yana, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ile ilgili çalışmalar, ülkelerin gelişmesi için enerjinin çok önemli bir rol üstlendiği noktasında hem fikir olmuşlardır. Enerji tüketimi-büyüme ilişkisinin birlikte incelenmesi, sadece ekonomik kalkınma ve enerji tüketiminin rolü ile ilgili bilgiler değil aynı zamanda enerji ve çevre politikalarının tartışılması için de bir zemin sağlamıştır.

Buna karşın enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını inceleyen çalışmaların elde ettikleri bulgular ise farklılık arz etmektedir. Bunun nedeni ise ülkeler arasındaki iklim farklılıkları, enerji tüketimi kalıpları arasındaki farklılıklar, enerji tüketiminin yapısı ve ekonomik gelişme aşamaları gibi faktörlerin farklı olmasındandır. Bunun yanında söz konusu çalışmalarda kullanılan alternatif ekonometrik yöntemlerin farklılık arz etmesi, çalışmaların farklı zaman dilimlerini analiz etmesi ve ihmal edilen çeşitli değişkenlerin varlığı gibi nedenler de çalışmaların uygulama sonuçları açısından ayrışmasına ve enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisi noktasında fikir birliğinin oluşmamasına neden olmuştur.

Bu çalışmada ise enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını tespiti noktasında panel eşbütünleşme analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda literatürde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını panel eşbütünleşme analizleri ile açıklamaya çalışan bazı çalışmalar aşağıda Tablo 1’de açıklanmıştır.

Tablo1.Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi Açıklamaya Çalışan Bazı Ampirik Çalışmaların Özeti

Yazar (Yıl)	Örneklem Grubu	Veri Seti	Değişkenler	Analiz Yöntemi	Sonuç
Chien&Chiang Lee (2005)	18 Gelişmekte olan Ülke	Panel Veri Seti(1975-2001)	-Reel GSYİH -Enerji Kullanımı (petrol-kiloton) -Reel gayri safi sabit sermaye oluşumu	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünleşme Testi	-Kısa ve uzun dönemde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi var
A. Al-Iriani, Mahmoud (2006)	6 Petrol Üreticisi 6 Ülke	Panel Veri Seti ve Herbir ülke için Zaman Serisi Veri Seti(1971-2002)	-Enerji Tüketimi -Kişi Başına Reel GSYİH	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünleşme Testi ve GMM Analizi	-GSYİH'dan enerji tüketimine tek yönlü ilişki var
Chien-Chiang Lee & Chun-Ping Chang (2007)	Gelişmiş 22 Ülke ve Gelişmekte Olan 18 Ülke	Gelişmiş 22 Ülke için Panel Veri Seti (1965-2002)Gelişmekte olan 18 Ülke için Panel Veri Seti(1971-2002)	-Kişi Başı Enerji Tüketimi -Kişi Başı GSYİH	Panel Birim Kök Testi, Panel VAR ve GMM Analizi	-Gelişmiş ülkelerde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü eşbütünleşme ilişkisi var -Gelişmekte olan ülkelerde ise GSYİH'dan enerji tüketimine tek yönlü ilişki var
Mohsen Mehrara (2007)	Gelişmekte olan petrol ihracatçısı 11 ülke	Panel Veri Seti(1971-2002)	-Kişi Başı Enerji Tüketimi -Kişi Başı GSYİH	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünleşme Testi ve Panel Nedensellik Testi	-GSYİH'dan enerji tüketimine tek yönlü güçlü bir ilişki var
Mahadevan, R. & Asafu-Adjaye, J. (2007)	Enerji İthalatçısı ve İhracatçısı 20 ülke	Panel Veri Seti ve Herbir Ülke İçin Zaman Serisi Veri Seti (1971-2002)	-Reel Kişi Başı GSYİH -Kişi Başı Enerji Kullanımı (petrol-kiloton) -Tüketici Fiyat Endeksi (Enerji Fiyatlarının Göstergesi Olarak)	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünleşme Testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi	-Enerji İhracatçısı ve gelişmiş ülkelerde hem kısa hemde uzun dönemde çift taraflı bir nedensellik ilişkisi var -Enerji İthalatçısı ve gelişmekte olan ülkelerde ise sadece kısa dönemde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir

Chien-Chiang Lee & Chun-Ping Chang (2008)	16 Asya Ülkesi	Panel Veri Seti (1971-2002)	-Reel GSYİH -Enerji Kullanımı (petrol-kiloton) -İşgücü -Reel gayri safi sabit sermaye oluşumu	Panel Eşbütünlük Testi ve Panel Nedensellik Testi	-Uzun dönemde GSYİH ve enerji tüketimi arasında pozitif bir eşbütünlük ilişkisi var -Kısa dönemde ise GSYİH ve enerji tüketimi arasında bir eşbütünlük ilişkisi yok
Dirk C., Böhm (2008)	15 AB Ülkesi	Panel Veri Seti (1978-2005)	-Toplam Elektrik Tüketimi -Reel GSYİH	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünlük Testi	-Elektrik tüketimi ile reel GSYİH arasında herhangi bir eşbütünlük ilişkisi yok
Narayan, Russell Smyth (2008)	G7 Ülkeleri	Panel Veri Seti (1972-2002)	-Reel Kişi Başı GSYİH -Kişi Başı Enerji Tüketimi -Kişi Başı reel gayri safi sabit sermaye oluşumu	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünlük Testi, Panel Granger Nedensellik Testi, FMOLS, DOLS, OLS	-Enerji tüketimi ile GSYİH arasında eşbütünlük ilişkisi var
Apergis, Nicholas & Payne, James E. (2009)	6 Latin Amerika Ülkesi	Panel Veri Seti (1980-2004)	-Reel GSYİH -Enerji Tüketimi -Reel gayri safi sabit sermaye oluşumu -İş gücü	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünlük Testi, Panel Granger Nedensellik Testi	-GSYİH, enerji tüketimi, işgücü ve reel gayri safi sabit sermaye oluşumu arasında uzun dönemde eşbütünlük ilişkisi var
Sinha, Dipendra (2009)	88 Ülke	Panel Veri Seti (1975-2003)	-Reel GSYİH -Enerji Tüketimi -Reel GSYİH'nin Büyümesi -Enerji Tüketiminin Büyümesi	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünlük Testi, Panel Granger Nedensellik Testi	-GSYİH ile enerji tüketimi arasında eşbütünlük ilişkisi var -GSYİH ile enerji tüketiminin büyümeleri arasında kısa ve uzun vadede güçlü bir nedensellik ilişkisi var
Ciarreta, A. & Zarraga, A. (2010)	12 AB Ülkesi	Panel Veri Seti (1970-2004)	-Reel GSYİH -Elektrik Tüketimi	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünlük Testi, Panel Nedensellik Testi, GMM-Sistem	-Uzun dönemde seriler arasında eşbütünlük ilişkisi varken, kısa dönemde herhangi bir eşbütünlük ilişkisi yok

				Analizi	
Ozturk, I., Aslan A.& Kalyoncu, H. (2010)	102 Ülke	Panel Veri Seti (1971-2005)	-Reel Kişi Başı GSYİH -Kişi Başı Enerji Tüketimi	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünleşme Testi, Panel Nedensellik Testi, FMOLS ve DOLS analizi	-Enerji tüketimi ve GSYİH arasında her üç gelir grubu için eşbütünleşme ilişkisi var -Düşük gelirli ülkeler için Enerji tüketimi ile GSYİH arasında uzun dönem için nedensellik ilişkisi var -Orta gelirli ülkeler için Enerji tüketimi ile GSYİH arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi var
Apergis, Nicholas & Payne, James E. (2010a).	9 Güney Amerika Ülkesi	Panel Veri Seti (1980-2005)	-Reel GSYİH -Enerji Tüketimi -Reel gayri safi sabit sermaye oluşumu -İş gücü	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünleşme Testi, Panel Nedensellik Testi, FMOLS	-GSYİH, enerji tüketimi, işgücü ve reel gayri safi sabit sermaye oluşumu arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi var - GSYİH ile enerji tüketimi arasında kısa ve uzun vadede güçlü bir nedensellik ilişkisi var
Apergis, Nicholas & Payne, James E. (2010b).	67 Ülke	Panel Veri Seti (1992-2005)	-Reel GSYİH -Doğal Gaz Tüketimi -Reel gayri safi sabit sermaye oluşumu -Toplam İş gücü	Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünleşme Testi, Panel Nedensellik Testi, FMOLS	-Reel GSYİH, doğal gaz tüketimi, reel gayri safi sabit sermaye oluşumu ve işgücü arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi var - Doğal gaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadede iki yönlü nedensellik ilişkisi var
Noor S. & Siddiqi, M. W., (2010)	5 Güney Asya Ülkesi	Panel Veri Seti (1971-2006)	-Kişi Başına GSYİH -Kişi Başına fışe Enerji Kullanımı -Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu -İş Gücü	Panel Birim Kök Testleri, Panel Eşbütünleşme Testleri, FMOLS, Panel Granger Nedensellik Testi	-Kısa dönemde kişi başına enerji tüketiminden kişi başına GSYH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. -Uzun dönemde ise kişi başına enerji tüketimi ile kişi başına GSYH arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.

<p>Costantini, Valeria & Martini, Chiara, (2010)</p>	<p>71 Ülke</p>	<p>OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Seti (1970-2005)ve OECD Üyesi Olmayan Ülkeler İçin Panel Veri Seti (1960-2005)</p>	<p>-Toplam Nihai Kişi Başına Enerji Tüketimi -Sanayi Sektörü İçin Toplam Nihai Kişi Başına Enerji Tüketimi -Kamu Sektörü İçin Toplam Nihai Kişi Başına Enerji Tüketimi -Ulaştırma Sektörü İçin Toplam Nihai Kişi Başına Enerji Tüketimi -Konut Sektörü İçin Toplam Nihai Kişi Başına Enerji Tüketimi -Sanayi Sektörü İçin Toplam Enerji Fiyatı - Hane Halkları İçin Toplam Enerji Fiyatı -Toplam Akaryakıt Fiyatı -Kişi Başına GSYİH -Sanayi Sektöründe Kişi Başına Katma Değer -Hizmetler Sektöründe Kişi Başına Katma Değer -Kişi Başına Hanehalkı Nihai Tüketim Harcaması</p>	<p>Panel Birim Kök Testleri, Panel Eşbütünleşme Testleri, FMOLS, Panel Granger Nedensellik Testi</p>	<p>-OECD üyesi olan ve olmayan ülkeler için ulaştırma sektöründe farklı sonuçlar çıkmıştır. -Konut sektöründe ise gerek OECD üyesi olan gerekse olmayan ülkeler için enerji tüketimi ve GSYH arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. -Sanayi sektöründe ise kısa dönemde GSYH'dan enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, uzun dönemde ise enerji tüketimi ile GSYH arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.</p>
<p>Jude C. Eggoh, Chrysost Bangake & Christophe Rault (2011)</p>	<p>21 Afrika Ülkesi</p>	<p>Panel Veri Seti (1970-2006)</p>	<p>-Kişi Başına Enerji Tüketimi -Kişi Başına GSYİH -Enerji Fiyatlarının Bir Göstergesi Olarak Tüketici Fiyat Endeksi -Toplam İş Gücü -Reel Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu</p>	<p>Panel Birim Kök Testleri, Panel Eşbütünleşme Testleri, Panel Nedensellik Testleri ve DOLS</p>	<p>-Herbir değişken ile enerji tüketimi arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi tüm ülkeler için tespit edilmektedir.</p>

Md. Sharif Hossain (2011)	Yeni Sanayileşen 9 Ülke	Panel Veri Seti (1971-2007)	-Kişi Başına Karbondioksit Emisyonu (metrik ton) -Kişi Başına Enerji Tüketimi -Dış Ticaret Açıklık Oranı -Reel Kişi Başına GSYİH -Kentleşme Oranı	Panel Birim Kök Testleri, Panel Eşbütünleşme Testleri, Panel Granger Nedensellik Testi	-Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş fakat herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Roselyne Joyeux & Ronald D. Ripple (2011)	56 Ülke	OECD Üyesi Olmayan Ülkeler İçin Panel Veri Seti (1971-2007) OECD Üyesi Ülkeler İçin Panel Veri Seti (1960-2007)	-Kişi Başı Elektrik Tüketimi (Kwh) -Kişi Başına Petrol Tüketimi -Kişi Başına GSYİH	Panel Birim Kök Testleri, Panel Eşbütünleşme Testleri, Panel Granger Nedensellik Testi	-Her iki ülke grubu içinde enerji tüketiminden GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Shuwen Niu, Yongxia Ding, Yunzhu Niu, Yixin Li & Guanghua Luo (2011)	8 Asya Pasifik Ülkesi; (Çin, Hindistan, Avustralya, Güney Kore, Japonya, Endonezya, Yeni Zelanda ve Tayland)	Panel Veri Seti (1971-2005)	-Kişi Başına GSYİH -Kişi Başına CO2 Emisyonu (kg) -Kişi Başına Enerji Tüketimi -Kişi Başına Kömür Tüketimi (kg) -Kişi Başına Petrol Tüketimi (kg) -Kişi Başına Elektrik Tüketimi	Panel Birim Kök Testleri, Panel Eşbütünleşme Testleri, Panel Granger Nedensellik Testi, Panel EKK, GLS	-Uygulama sonuçları değişkenler arasında uzun dönemde denge ilişkisinin olduğunu göstermektedir. -Enerji tüketimi ile CO2 emisyonu arasında nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Shuyun, Y. & Donghua, Y. (2011).	Çin'in İlleri	Panel Veri Seti (1985-2007)	-GSYİH -Enerji Tüketimi -İş Gücü -Gayri Safi Sabit Sermaye	Panel Birim Kök Testleri, Panel Eşbütünleşme Testleri, FMOLS, Panel Nedensellik Testleri	-Değişkenler arasında uzun dönemli denge ilişkisi tespit edilmiştir. -Enerji tüketimi ile GSYİH arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.
Paresh Kumar Narayan & Stephan	Batı Avrupa Ülkeleri (20 adet), Asya Ülkeleri (17 adet), Latin Amerika	Panel Veri Seti (1980-2006)	-Reel GSYİH -Enerji Tüketimi	Panel Birim Kök Testleri, Panel Nedensellik Testleri	-Pekçok ülke grubu için enerji tüketimi ile GSYİH arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Popp(2012)	Ülkeleri (17 adet), Orta Doğu Ülkeleri (12 adet), Afrika Ülkeleri (25 adet) ve G6 Ülkeleri				-Nedensellik ilişkisi tespit edilen ülkelerde ise enerji tüketimi ile GSYİH arasında negatif yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. -Yine benzer şekilde G6 Ülkeleri içinde enerji tüketimi ile GSYİH arasında negatif yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Akkemik K.A., Göksal K., (2012)	79 ülke	Panel Veri Seti (1980-2007)	-Reel GSYİH -Enerji Tüketimi	Panel Birim Kök Testleri, Panel Nedensellik Testleri	- Ülkelerin yaklaşık yüzde yetmişinde iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. - Ülkelerin yaklaşık yüzde onunda iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. - Ülkelerin yaklaşık yüzde onunda nedensellik ilişkisi ne rastlanamamıştır.
Romano A.A., Scandura G., (2013)	İtalya'nın bölgeleri	Panel Veri Seti (1980-2007)	-Reel GSYİH -Enerji Tüketimi	Panel Eşbütünleşme Testleri, Panel Vektör Hata Testleri	- Hem uzun hem kısa dönemde çift yönlü nedenselliğin varlığına ulaşılmıştır.
Akpolat A.G., Altıntaş N., (2013)	Türkiye	Panel Veri Seti (1961-2010)	-Reel GSYİH -Enerji Harcamaları	Panel Eşbütünleşme Testleri, Panel Nedensellik Testleri, VECM modeli	- Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. - Enerji harcamalarıyla reel GSYİH arasında uzun dönemli iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışma kapsamında analiz edilen ülkeler Birleşmiş Milletlerin 2012 yılında yapmış olduğu Gelişmekte Olan Ülkeler sıralaması dikkate alınarak seçilmiştir.² Söz konusu listede Gelişmekte Olan Ülke kategorisine 107 ülke girmektedir. Ancak Dünya Bankasının İstatistik Veri Tabanlarından 1971-2011 yılları için sadece 19 gelişmekte olan ülkeye ait sağlıklı verilere ulaşılabilmektedir (Arjantin, Brezilya, Çin, Şili, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Singapur, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Uruguay, Kolombiya, Macaristan, Panama, Paraguay, Peru). Diğer taraftan söz konusu listeye bakıldığında 107 ülkenin gelir seviyelerini dikkate alan bir sıralama yapılmadığı görülmektedir. Bu kapsamda analiz edilen ülkeler arasında homojenliği sağlamak için üst orta ve alt orta gelir seviyesine sahip ülkeler seçilmiştir.

Enerji tüketiminin göstergesi olarak; kişi başına elektrik tüketimi (kwh) ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak da kişi başına GSYİH (ABD Doları) serileri kullanılmıştır. Her iki seri grubunun doğal logaritmesi alınarak analizler yapılmıştır.

Çalışmanın yöntem kısmında öncelikle seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı analiz edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı altında panel birim kök sınaması yapan Peseran (2006) tarafından geliştirilen ikinci nesil CADF sınamasının yapılan simülasyonlar sonucunda gerek N gerekse T N ve N T durumları için geçerli ve anlamlı istatistiksel sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Im, Peseran & Shin (1997; 2003)'nin çalışmalarındaki benzer şekilde aşağıdaki temel ADF denkleminde hareketle tüm seriler için ortak ve her seri için ayrı ayrı tanımlanan seriye özgü iki farklı kısımdan oluşan bir hata terimi tanımlaması yapılmıştır. Diğer bir deyişle yatay kesit bağımlılığı altında mekânsal korelasyon da dikkate alınmıştır.

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \beta_i Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_j} \gamma_{i,j} Y_{i,t-j} + u_{i,t} \quad (1)$$

$$u_{i,t} = \alpha_i f_t + \epsilon_{i,t}; \quad t = 1, 2, \dots, T \text{ ve } i = 1, 2, \dots, N$$

Denklemlerde α_i ifadesi her bir kesite ilişkin bağımsız zaman etkisini ifade etmektedir ve şok ve/veya kriz gibi dışsal süreçlerin varlığında her bir kesit için söz konusu şok ve/veya kriz gibi dışsal süreçlerin etkilerinin farklı olacağını ifade etmektedir. Denklemdaki f_t ifadesi ise tüm kesitler için ortak gözlenemeyen zaman etkisini ifade etmektedir ve durağan olduğu varsayılmaktadır. Denklemdaki $\epsilon_{i,t}$ değeri her bir kesite ilişkin hata terimini ifade etmektedir ve kesitten kesite farklılık gösteren özdeş dağılmış bir değerdir.

²² Bkz: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2012country_class.pdf

CADF testinin boş ve alternatif hipotezleri ise aşağıdaki gibidir ve SURADF testine benzer şekilde tüm kesitler için ayrı ayrı hesaplanmış olan katsayılarına ilişkin t değerleri kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. CADF testinin kullanmış olduğu ADF denklemi aşağıdaki gibidir ve N iken denklem EKK ile tahmin edilmekte ve hangi kesitlerin durağan olduğuna ve/veya durağan olmadığına karar verilmektedir.

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_j} c_{i,j} Y_{i,t-j} + d_i t + h_i \bar{y}_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{i,j} \bar{y}_{i,t-j} + \epsilon_{i,t} \quad (2)$$

1) $H_0^i : \alpha_i = 0$

2) $H_A^i : \alpha_i < 0 \quad \forall i = 1, 2, \dots, N$

$$t_i = \frac{\hat{\alpha}_i}{\text{Sht}(\hat{\alpha}_i)} = \text{CADF}_i \quad (3)$$

SURADF testinden farklı olarak CADF testinde kritik değerler Peseran (2006) tarafından yapılan simülasyon sonuçları ile tablolandırılmıştır. N, T durumu için aşağıda da gösterilmiş olan $\text{CAD}\bar{F}$ istatistiği hesaplanmaktadır ve bu istatistiğe CIPS istatistiği de denilmektedir. $\text{CAD}\bar{F}$ ve/veya CIPS istatistiğinin T, N durumu içinde iyi sonuçlar verdiği görülmektedir.

$$\text{CAD}\bar{F} = \text{CIPS} = \frac{\sum_{i=1}^N \text{CADF}_i}{N} \quad (4)$$

Her bir kesit için durağanlık sınaması yapılmasının temel mantığı şokların seriler üzerindeki kalıcı ve geçici etkilerinin her bir kesit için sınanmak istenmesidir. Zira şoklar geçici ise seriler durağan olacak, tersi durumda seriler durağan değilse seriler durağan olmayacaktır. Dolayısıyla bu noktada her bir kesit için durağanlık sınaması yapmak kaçınılmaz olmaktadır.

Gerek SURADF gerekse CADF testleri yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında geliştirilen testlerdir ve bu noktada öncelikle yapılması gereken kesitler arasında bir bağımlılık ilişkisinin olup olmadığının test edilmesidir. Bu bağlamda zaman ve kesit boyutunun farklı varyasyonları için üç farklı LM test istatistiği hesaplanmaktadır. Bunlardan ilki N 'nin sabit ve T durumu için geliştirilen Breusch & Pagan (1980)'nin LM testinin panel uygulaması olan CDLM_1 test istatistiğidir ve kesitler arasında ilişki yoktur boş hipotezi altında aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{CDLM}_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\epsilon}_{i,j}^2 \sim X_{N(N-1)/2}^2 \quad (5)$$

Formüldeki $\hat{\rho}_{i,j}$ ifadesi her bir kesite ilişkin denklemlerin EKK tahmini ile elde edilen artıklar arasındaki yatay kesit korelasyonlarının tahminleridir ve $CDLM_1$ testi ile $\hat{\rho}_{i,j}$ 'ler arasında korelasyon olmadığı boş hipotezi sınanmaktadır. $\hat{\rho}_{i,j}$ 'ler ise aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Yılgör, 2008).

$$\hat{\rho}_{i,j} = \hat{\rho}_{j,i} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{i,t} \hat{u}_{j,t}}{\sqrt{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{i,t}^2} \sqrt{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{j,t}^2}} \quad (6)$$

İkinci test istatistiği ise aynı anda hem N hem de T durumu için Peseran (2004) tarafından geliştirilen kesitler arasında ilişki yoktur boş hipotezi altında normal dağılıma sahip $CDLM_2$ test istatistiğidir ve aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{i,j}^2 - 1) \stackrel{asy}{\sim} N(0,1) \quad (7)$$

Üçüncü test istatistiği ise N, T durumu için yine Peseran (2004) tarafından geliştirilen kesitler arasında ilişki yoktur boş hipotezi altında normal dağılıma sahip CD test istatistiğidir ve aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{i,j} \stackrel{asy}{\sim} N(0,1) \quad (8)$$

Gerek birinci nesil panel birim kök testleri gerekse şu ana kadar anlatılmış olan ikinci nesil panel birim kök testleri veri üretme sürecinde yapısal kırılmaların yaşanmadığını varsaymakta ve sürecin doğrusal bir süreç olduğu vurgulanmaktadır. Ancak zaman serisi analizinde de hatırlanacağı üzere yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında Dickey-Fuller tipi zaman serisi birim kök testlerinin boş hipotezi ret etme sıklığı düşmektedir ve aynı sorun panel birim kök testleri içinde geçerli olmaktadır (Granger, 1969).

Diğer taraftan panel veri ekonometrisinde kullanılan eşbütünleşme analizleri bakıldığında ise eşbütünleşme analizlerinin genellikle “ H_0 : Eşbütünleşme yoktur” hipotezinin test edilmesine dayandığı görülmektedir. Panel eşbütünleşme testlerini beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki Kao (1999) tarafından geliştirilen DF ve ADF tipi testlerdir, ikinci grupta ise artıklara dayalı LM testleri, üçüncü grupta ise olabilirliğe dayalı testler, dördüncü grupta Pedroni'nin geliştirdiği testler ve son grupta ta Pedroni'nin eksikliklerini gidermeye çalışan Westerlund (2007) testi yer almaktadır. Bu çalışma için daha öncedende ifade edildiği üzere Westerlund (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Pedroni (1999; 2004) panel eşbütünleşme test istatistiğinin eksiklerini gidermek için Westerlund (2007) tarafından hata düzeltme modeline dayalı dört temel istatistik önerilmiştir. Bu noktada Westerlund (2007) tarafından kullanılan hata düzeltme denklemi aşağıdaki gibidir.

$$Y_{i,t} = \alpha_i d_t + \beta_i Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{i,j} Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \delta_{i,j} x_{i,t-j} + e_{i,t} \quad (9)$$

Westerlund (2007) ilk aşamada yukarıdaki hata düzeltme denkleminde hareketle aşağıda verilmiş olan bütün yatay kesitler için eşbütünleşme yoktur boş hipotezi ve bazı yatay kesitler için eşbütünleşme vardır alternatif hipotezleri altında grup ortalama istatistiklerini hesaplamaktadır.

$$G = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{1}{st(\alpha_i)} \sim N(0,1) \quad (10)$$

$$G = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T}{\alpha_i(1)} \sim N(0,1) \quad (11)$$

$$H_0 = \alpha_i = 0 \text{ ve } H_A = \alpha_i \neq 0$$

Westerlund (2007) ikinci aşamada ise panel istatistiklerini hesaplamak için aşağıda verilen hata düzeltme denklemini EKK ile tahmin etmektedir.

$$Y_{i,t} = \alpha_i d_t + \beta_i x_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{i,j} Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \delta_{i,j} x_{i,t-j} + e_t \quad (12)$$

$$Y_{i,t-1} = \alpha_i d_t + \beta_i x_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{i,j} Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \delta_{i,j} x_{i,t-j} + e_{t-1} \quad (13)$$

Yukarıdaki denklemin tahmininden sonra sırasıyla panelin tamamı için hata düzeltme katsayısı ve hata düzeltme katsayısının standart hatası aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$st(\alpha_i) = \left(\hat{S}_N^2 \right) \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \tilde{Y}_{i,t-1}^2 \quad (14)$$

$$\alpha_i = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \tilde{Y}_{i,t-1} \frac{1}{\alpha_i(1)} \tilde{Y}_{i,t-1} \tilde{Y}_{i,t} \quad (15)$$

$$\hat{S}_N^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{S}_i^2$$

$$\tilde{Y}_{i,t} = Y_{i,t} - \alpha_i d_t - \beta_i x_{i,t-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{i,j} Y_{i,t-j} - \sum_{j=0}^{p_i} \delta_{i,j} x_{i,t-j} \quad (16)$$

$$\tilde{X}_{i,t} = Y_{i,t} - \alpha_i d_t - \beta_i x_{i,t-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{i,j} Y_{i,t-j} - \sum_{j=0}^{p_i} \delta_{i,j} x_{i,t-j} \quad (17)$$

Bu noktada aşağıda verilmiş olan bütün yatay kesitler için eşbütünlük yoktur boş hipotezi ve bazı yatay kesitler için eşbütünlük vardır alternatif hipotezleri altında panel eşbütünlük istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$H_0 = \beta_i = 0 \text{ ve } H_A = \beta_i \neq 0$$

$$P = \frac{F}{st(\cdot)} \sim N(0,1) \quad (18)$$

$$P = T \sim N(0,1) \quad (19)$$

4. UYGULAMA SONUÇLARI

Yukarıda da ifade edildiği üzere; çalışmada 1971-2011 yıllarını kapsayan bir panel veri oluşturulmuştur ve enerji tüketiminin göstergesi olarak, kişi başına elektrik tüketiminin doğal logaritması (lnuse) ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak da işi başına GSYİH'nın doğal logaritması (lngdp) serileri kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğinin tespiti için Breusch Pagan'nın LM Testi yapılmıştır. Tablo 2'de de görüldüğü üzere her iki seri grubu içinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Breusch Pagan LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
lnuse	7709.53	0.0000
lngdp	2775.53	0.0000

İkinci aşamada, her iki seri grubu içinde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2004)'a ait CADF Panel Birim Kök Testleri ile serilerin durağan olup olmadığı incelenmiştir. Her iki seri grubu için yapılan CADF testleri sonucunda Tablo 3'te de görüldüğü üzere serilerin düzeyde durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu noktada serilerin bir gecikmeli değerleri CADF testine tabi tutulmuş ve serilerin bir gecikmeli olarak durağanlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. CADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

		t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	Olasılık Değeri
Inuse	Düzye	-1.430	-2.110	-2.200	-2.360	1.575	0.942
	Bir Farkta	-1.430	-2.110	-2.200	-2.360	-17.683	0.000
Ingdp	Düzye	-1.892	-2.110	-2.200	-2.360	-0.564	0.286
	Bir Farkta	-1.892	-2.110	-2.200	-2.360	-18.533	0.000

Üçüncü aşamada ise bir gecikmeli yeni seriler üzerinden Westerlund'un yapısal kırılmaları dikkate alan panel eşbütünleşme testi yapılmıştır. Test kapsamında H_0 hipotezi "eşbütünleşme yoktur" şeklinde kurulmuştur. Akaike bilgi kriterine göre gecikme uzunluğu (1-3 aralığında) 1.84 ve öncül uzunluk (0-3 aralığında) 1.21 olarak belirlenmiştir. Tablo 4'e bakıldığında G_t , G_a , P_t ve P_a test istatistik değerleri, z değerleri ile olasılık değerleri görülmektedir ve sonuçlara göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla kişi başına elektrik tüketiminin doğal logaritması (Inuse) ile kişi başına GSYİH'nın doğal logaritması (Ingdp) arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 4. Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Test İstatistiği Sonuçları

Test	Değer	Z-Değeri	Olasılık Değeri
G_t	-3.881	-10.237	0.000
G_a	-22.073	-11.962	0.000
P_t	-20.823	-14.210	0.000
P_a	-28.152	-22.606	0.000

Son olarak Tablo 5'te panel hata düzeltme modelinin Dinamik Sabit Etkiler Tahmircisi (DFE) ile tahmini görülmektedir. Hata düzeltme parametresi (ec) negatif ve anlamlıdır, iki değişken arasında ise uzun dönemli pozitif bir ilişki mevcuttur.

Tablo 5. Dinamik Sabit Etkiler Tahmini (DFE)

	D.Inuse	Katsayı	Standart Hata	z	Olasılık Değeri
ec	Ingdp	0.3252942	0.0575867	5.65	0.000
SR	ec	-0.0444307	0.0098426	-4.51	0.000
	Ingdp	0.0820618	0.012355	6.64	0.000
	D1.	0.206712	0.0504079	4.10	0.000

Tablo 6’da ise panel hata düzeltme modelinin Ortalama Grup Tahmincisi (MGE) ile **tahmini de** görülmektedir. Hata düzeltme parametresi (ec) negatif ve anlamlıdır, iki değişken arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki mevcuttur.

Tablo 6. Ortalama Grup Tahmini (MGE)

	D.Inuse	Katsayı	Standart Hata	z	Olasılık Değeri
ec	lngdp	0.2267841	0.0983938	2.30	0.021
SR	ec	-0.1131904	0.0190244	-5.95	0.000
	lngdp	0.0699202	0.017805	3.93	0.000
	Sabit	0.5385931	0.1209018	4.45	0.000

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı gelişmekte olan 19 ülke için 1971-2011 döneminde enerji tüketimi ile GSMH arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığı panel veri analiz yöntemi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda 1971-2011 döneminde söz konusu gelişmekte olan ülkeler için enerji tüketimi ile ekonomik büyümenin göstergesi olan GSMH arasında uzun dönemli pozitif bir eşbütünlük ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Bu çalışma için çıkan sonucu değerlendirirsek; enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönem için pozitif bir korelasyon olacağını ifade eden çalışmaları destekler nitelikte uygulama sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bağlamda söz konusu bu çalışma teorik olarak literatüre her hangi bir katkıda bulunma iddiasında olmamakla birlikte özellikle konuyla ilgili olarak ampirik literatüre; enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında söz konusu ülkeler için pozitif bir korelasyon bularak katkıda bulunmaktadır.

Diğer taraftan, teorik olarak gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme süreci ile birlikte özellikle imalat sanayindeki dışa açılma ve uluslararası rekabet sürecinin dayatmış olduğu makine ve teçhisat kullanımına dayalı kitlesel üretim artışı, enerji kullanımı yönündeki talebi de arttırmıştır. Dolayısıyla enerji kullanımı, emek ve sermaye gibi üretim sürecinin önemli bir faktörü olarak önemini her geçen gün arttırmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşme sürecinin ve sanayileşme sürecine dayalı refah artışının doğal bir sonucu olarak tüketim amaçlı bireysel enerji talebi de artmıştır.

Buna karşın gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen büyük bir çoğunluğu sahip oldukları enerji kaynakları ve çeşitliliği noktasında görece gelişmiş ülkelere kıyasla fakir ülkelerdir ve ihtiyaç duyulan

enerjiyi dışarıdan ithal etmektedirler. Türkiye gibi ülkelere bakıldığında enerji ithalatının ödemeler bilançosunda önemli bir yer kapsadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ithal ettiği birincil enerji kaynaklarını etkin kullanmak, katma değeri yüksek, yeni teknolojik ürünler üretip, bu ürünlerle dünya piyasalarında karşılaştırmalı üstünlük kurup, döviz ihtiyacını dolayısıyla borçlarını minimize eden ve gelirlerini artırıp yatırım-tasarruf dengesini en etkin şekilde sağlayan enerji ve iktisat politikalarını geliştirmek zorundadırlar.

KAYNAKÇA

- Akkemik, K. ve A., Göksal, K. (2012) “Energy Consumption-GDP Nexus: Heterogeneous Panel Causality Analysis”, *Energy Economics*, 34 (4), 865-873.
- Akpolat, A.G. ve Altıntaş, N. (2013) “Enerji Tüketimi İle Reel GSYİH Arasındaki Eşbütünlük Ve Nedensellik İlişkisi”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: II, 115-127.
- Al-Iriani, A. M. (2006) “Climate-Related Electricity Demand Side Management In Oil-Exporting Countries: The Case Of The United Arab Emirates”, *Energy Policy*, 33 (18), 2350-2360.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2009) “Energy Consumption And Economic Growth In Central America: Evidence From A Panel Cointegration And Error Correction Model”, *Energy Economics*, 31 (2), 211-216.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2010a) “Energy Consumption And Growth In South America: Evidence From A Panel Error Correction Model”, *Energy Economics*, 32 (6), 1421-1426.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2010b) “Natural Gas Consumption And Economic Growth: A Panel Investigation Of 67 Countries”, *Applied Energy*, 87 (8), 2759-2763.
- Birleşmiş Milletler (2012), http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2012country_class.pdf, (15.08.2015).
- Böhm, D. C. (2008) “Electricity Consumption And Economic Growth In The European Union: A Causality Study Using Panel Unit Root And Cointegration Analysis”, 5th International Conference on European, 1-7.
- Breusch, T.S. ve Pagan, A.R. (1980) “The Lagrange Multiplier Test And Its Applications To Model Specification Tests In Econometrics”, *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- Chien, C. L. (2005) “Energy Consumption And GDP In Developing Countries: A Cointegrated Panel Analysis”, *Energy Economics*, 27 (3), 415-427.
- Chien, C. L. ve Chang C.P. (2007) “Energy Consumption And GDP Revisited: A Panel Analysis Of Developed And Developing Countries”, *Energy Economics*, 29 (6), 1206-1223.

- Chien, C. L. ve Chang C.P. (2008) “Energy Consumption And Economic Growth In Asian Economies: A More Comprehensive Analysis Using Panel Data”, *Resource and Energy Economics*. 30(1), 50-65.
- Cıarreta, A. ve Zarraga, A. (2010) “Economic Growth-Electricity Consumption Causality In 12 European Countries: A Dynamic Panel Data Approach”, *Energy Policy*, 38 (7), 3790-3796.
- Costantini, V. ve Martini, C. (2010) “The Causality Between Energy Consumption And Economic Growth: A Multi-Sectoral Analysis Using Non-Stationary Cointegrated Panel Data”, *Energy Economics*, 32 (3), 591-603.
- Granger, C.W.J. (1969) “Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross Spectral Methods”, *Econometrica*, 37, 424-438.
- Hossain, S. (2011) “Panel Estimation For CO2 Emissions, Energyconsumption, Economic Growth, Trade Openness And Urbanization Of Newly Industrialized Countries”, *Energy Policy*, 39, 6991-6999.
- Im, K. S., Pesaran, H. ve Shin, Y. (1997) “Testing for Unit Roots In Heterogenous Panels”, Department of Applied Economics, University of Cambridge, <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/pesaran/lm.pdf>, (22.11.2009).
- Im, K. S., Pesaran, H. ve Shin, Y. (2003) “Testing For Unit Roots In Heterogenous Panels”, *Journal of Econometrics*, 115 (1), 53-74.
- Jude, C. E., Chrysost, B. ve Christophe R. (2011) “Energy Consumption And Economic Growth Revisited In African Countries”, CESifo Working Paper Series, No:3590.
- Kao, C. (1999) “Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration In Panel Data”, *Journal Of Econometrics*, 90, 1-44.
- Kraft, J. ve Kraft A. (1978) “On The Relationship Between Energy And GNP”, *Journal of Energy and Development*. 3, 401-403.
- Mahadevan, R. ve Asafu-Adjaye, J. (2007) “Energy Consumption, Economic Growth And Prices: A Reassessment Using Panel VECM For Developed And Developing Countries”, *Energy Policy*, 35 (4), 2481-2490.
- Mehrara, M. (2007) “Energy Consumption And Economic Growth: The Case Of Oil Exporting Countries”, *Energy Policy*, 35, 2939-2945.

- Narayan, P. K. ve Smyth R. (2008) “Energy Consumption And Real GDP In G7 Countries: New Evidence From Panel Cointegration With Structural Breaks”, *Energy Economics*, 30, 2331-2341.
- Narayan, P.K. ve Popp, S. (2012) “The Energy Consumption-Real GDP Nexus Revisited: Empirical Evidence From 93 Countries”, *Economic Modelling*, 29, 303-308.
- Noor S. ve Sıddıqı, M. W. (2010) “Energy Consumption And Economic Growth In South Asian Countries: A Co-İntegrated Panel Analysis”, *International Journal of Human and Social Sciences*, 5 (14), 921.
- Öztürk, İ., Aslan A. ve Kalyoncu, H. (2010) “Energy Consumption And Economic Growth Relationship: Evidence From Panel Data For Low And Middle Income Countries”, *Energy Policy*, 38, 4422-4428.
- Pedroni, P. (1999) “Critical Values For Cointegration Tests In Heterogeneous Panels With Multiple Regressors”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 653-670.
- Pedroni, P. (2004) “Panel Cointegration: Asymptotic And Finite Sample Properties Of Pooled Time Series Tests With An Application To The Ppp Hypothesis”, *Econometric Theory*, 20 (3), 597-625.
- Pesaran, M. H. (2003) “A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross Section Dependence”, *Cambridge Working Papers in Economics*, No: 0346.
- Pesaran, M. H. (2004) “General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels”, *Cambridge Working Papers in Economics*, No: 0435.
- Pesaran, M. H. (2006) “A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross Section Dependence”, *Cambridge Working Papers in Economics*, No: 0346.
- Romano, A. A. ve Giuseppe, S. (2013) “Energy Consumption–Gross Domestic Product Causal Relationship In The Italian Regions”, *Classification and Data Mining*, Springer Berlin Heidelberg, (4), 279-286.
- Roselyne J. ve Ronald D. R. (2011) “Energy Consumption And Real Income: A Panel Cointegration Multi-Country Study”, *The Energy Journal*, International Association for Energy Economics, 0 (2), 107-142.
- Shuwen N., Yongxia D., Yunzhu N., Yixin L. ve Guanghua L. (2011) “Economic Growth, Energy Conservation And Emissions Reduction: A Comparative Analysis Based On Panel Data For 8 Asian-Pacific Countries”, *Energy Policy*, 39 (4), 2121-2131.

- Shuyun, Y. ve Donghua, Y. (2011) “The Causality Between Energy Consumption And Economic Growth In China: Using Panel Method İn A Multivariate Framework”, *Energy Procedia*, 5, 808-812.
- Sinha, D. (2009) “The Energy Consumption-GDP Nexus: Panel Data Evidence From 88 Countries”, MPRA Paper, No: 18446.
- Westerlund, J. (2007) “Testing For Error Correction In Panel Data”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69 (6), 709-748.
- Yılgör, M. (2008) “OECD Ülkelerinde İkiz Açık Teorisinin Panel Veri Modelleri İle İncelenmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Ekonometri Bilim Dalı.